

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ОСТРА ВІКТОРІЯ АНАТОЛІЇВНА

УДК 911.3:314.15] (477) (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ
МІГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

106 «Географія»
Природничі науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. А. Остра

Науковий керівник Яворська Вікторія Володимирівна, доктор географічних наук, професор

Одеса–2026

АНОТАЦІЯ

Остра В. А. Суспільно-географічні аспекти дослідження міграційних трансформацій в регіонах України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 «Географія» – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова – Одеса, 2026.

У роботі розглядаються теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження міграційних трансформацій, аналізуються демографічні, соціально-економічні, геополітичні та розселенські передумови і чинники формування міграційних трансформацій в Україні, обґрунтовується авторська суспільно-географічна концепція міграційних трансформацій та здійснюється типізація регіонів України за просторово-часовими особливостями міграційних процесів. Особлива увага приділяється аналізу сучасних вимушених міграційних трансформацій в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації (2022–2026 рр.) та обґрунтуванню стратегічних пріоритетів регіональної міграційної політики у контексті повоєнного відновлення і євроінтеграційного вибору держави.

У першому розділі дисертації представлено теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження міграційних трансформацій. Висвітлено понятійно-категоріальний апарат і концептуальні підходи до дослідження міграційних процесів, систематизовано наукові підходи до класифікації міграцій за сімома базовими ознаками, охарактеризовано вісім груп чинників і три основні типи міграційних трансформацій. Узагальнено вітчизняний і зарубіжний досвід міграційних досліджень, обґрунтовано авторське визначення категорії «міграційні трансформації» як інтегральної суспільно-географічної категорії, що охоплює сукупність глибоких якісних і

кількісних змін у масштабах, структурі, спрямованості та інтенсивності міграційних потоків у їх просторово-часовому континуумі.

Другий розділ роботи присвячено суспільно-географічному аналізу передумов, тенденцій і просторових особливостей міграційних трансформацій в Україні за чотирма блоками чинників. Проаналізовано демографічні передумови (скорочення чисельності населення з 51,7 млн осіб у 1989 р. до 41,2 млн у 2022 р., регресивний тип вікової структури, природне скорочення з +1,7 ‰ до -11,2 ‰), соціально-економічні передумови (постійне відставання ВВП від країн ЄС у 5–7 разів, регіональна асиметрія доходів, грошові перекази трудових мігрантів), геополітичні чинники (інституційне відкриття ЄС, безвізовий режим, війна, тимчасовий захист) і розселенські чинники (агломераційна концентрація на базі деградації сільської мережі, скорочення сільського населення на 27,1 % за 1989–2022 рр.).

У третьому розділі обґрунтовано авторську суспільно-географічну концепцію міграційних трансформацій з 20 ключовими положеннями, розроблено методику суспільно-географічного аналізу міграційних трансформацій із системою з п'яти кількісних індикаторів і чотирирівневою класифікаційною схемою «тип – підтип – вид – підвид» з включенням просторового різновиду (рівноважного, зовнішньоміграційного, внутрішньоміграційного). Здійснено типізацію регіонів України за період 2002–2021 рр., у результаті якої виявлено три типи міграційних трансформацій: позитивний, стагнаційний і негативний, що визначає виразну просторову поляризацію міграційної системи країни.

Четвертий розділ присвячено аналізу сучасних тенденцій міграційних трансформацій в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії (2022–2026 рр.). Досліджено динаміку та структуру внутрішньо переміщених осіб (7 млн 134 тис. осіб у травні 2022 р. зі стабілізацією у діапазоні 3,5–3,7 млн осіб), обґрунтовано типологію трьох просторових одиниць (полюси тяжіння, полюси відтоку, буферні зони стабільності) та виявлено три просторові моделі розселення ВПО. Проаналізовано зовнішню вимушену міграцію (близько 6,8

млн громадян у 47 країнах світу, три фази: кризова хвиля, стабілізація з частковим поверненням, довгострокова стабілізація) та її правове регулювання. Проведено SWOT/TOWS-аналіз, обґрунтовано три сценарії повернення біженців і шість стратегічних пріоритетів регіональної міграційної політики на 2025–2030 рр.

Для вирішення основних завдань дослідження використано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція і дедукція, узагальнення, абстрагування, порівняння, наукова класифікація) та конкретно-наукові і спеціальні методи дослідження (історико-географічний, порівняльно-географічний, статистичний, кореляційний, типологічний, картографічний, графічний, метод районування, SWOT- і TOWS-аналіз, сценарне прогнозування).

При виконанні дисертаційного дослідження були використані статистичні дані та матеріали Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики України, Національного банку України, Міністерства освіти і науки України, матеріали міжнародних організацій (Міжнародної організації з міграції, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Євростату, Світового банку, ОЕСР, ЮНЕСКО), нормативно-правові документи України та Європейського Союзу, вітчизняні та міжнародні наукові праці тощо.

Наукова новизна одержаних результатів

Уперше:

✓ розроблено цілісну суспільно-географічну концепцію міграційних трансформацій, яка обґрунтовує їх трактування не як сукупність окремих міграційних подій, а як єдиний динамічний просторово-часовий процес, що охоплює сукупність глибоких якісних і кількісних змін у масштабах, структурі, спрямованості та інтенсивності міграційних потоків і визначає траєкторію змін у демографічній, соціально-економічній, розселенській і геополітичній структурах суспільства;

✓ запропоновано авторське визначення категорії «міграційні трансформації» як суспільно-географічного поняття, що інтегрує трудові, вимушені і структурно-демографічні форми просторової мобільності населення в єдиному просторово-часовому континуумі;

✓ розроблено чотирирівневу класифікаційну схему міграційних трансформацій (тип – підтип – вид – підвид) з включенням просторового різновиду (рівноважного, зовнішньоміграційного, внутрішньоміграційного) і повним аналітичним кодуванням за схемою «Тип.–Підтип–різновид–Вид(Підвид) – [новітня тенденція]», що забезпечує максимальну деталізацію класифікації регіонів і їх порівняльний аналіз;

✓ здійснено типізацію міграційних трансформацій регіонів України за період 2002–2021 рр., що доводить виразну просторову поляризацію міграційної системи країни;

✓ запропоновано SWOT- і TOWS-матриці для стратегічного аналізу зовнішньої вимушеної міграції українців і обґрунтовано три сценарії повернення біженців (оптимістичний, базовий, песимістичний) з визначенням шести стратегічних пріоритетів регіональної міграційної політики на період 2025–2030 рр.

Удосконалено:

✓ удосконалено понятійно-категоріальний апарат суспільно-географічного дослідження міграційних процесів шляхом уточнення співвідношень між базовими поняттями та впорядкування системи наукових понять для їх аналізу в умовах сучасних геополітичних викликів;

✓ методику суспільно-географічного аналізу міграційних трансформацій шляхом поєднання кількісного аналізу в межах внутрішньої і зовнішньої міграції з графічною візуалізацією часових траєкторій і параметричною оцінкою їх стабільності, динамічності та новітньої тенденції;

- ✓ підходи до аналізу демографічних профілів внутрішньо переміщених осіб з виокремленням основних типів профілів за віковою структурою населення;
- ✓ класифікаційну схему чинників міграційних трансформацій з обґрунтуванням механізму їх кумулятивного підсилення та взаємозалежного впливу на формування регіональних особливостей міграційних процесів;
- ✓ періодизацію міграційних трансформацій в Україні шляхом виокремлення п'яти етапів розвитку та встановлення їх просторово-часової послідовності і якісних відмінностей;
- ✓ методичні підходи до кореляційного аналізу зв'язків між соціально-економічними показниками і параметрами міграційних трансформацій з використанням коефіцієнтів Пірсона і Спірмена, що забезпечило кількісне визначення впливу рівня заробітної плати, обсягу валового регіонального продукту на душу населення, рівня безробіття та розвитку соціальної інфраструктури на просторовий розподіл внутрішньо переміщених осіб і структуру міграційних потоків в регіонах України.

Набули подальшого розвитку:

- ✓ теоретичні засади суспільної географії міграційних процесів як чинника територіальної трансформації регіональних соціогеосистем з уточненням їх ролі у формуванні просторової поляризації та центр-периферійної структури;
- ✓ підходи до інтерпретації класичних міграційних концепцій у контексті воєнних і поствоєнних процесів із урахуванням специфіки взаємодії виштовхувальних і притягувальних чинників;
- ✓ підходи до застосування концепцій поляризованого розвитку і центральних місць у дослідженні міграційних трансформацій з уточненням ролі агломерацій як полюсів тяжіння та периферійних регіонів як зон відтоку населення;

✓ методологічні підходи до сценарного прогнозування міграційних процесів на основі визначення системи ключових параметрів і використання експертного оцінювання.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад суспільно-географічної концепції міграційних трансформацій та закономірностей їх просторово-часової диференціації у регіонах України періоду 1989–2026 рр. Уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження та поглиблено уявлення про природу міграційних процесів в умовах надзвичайних геополітичних викликів. Розкрито механізми взаємозв'язку між демографічними, соціально-економічними, геополітичними, розселенськими передумовами і динамікою міграційних трансформацій на регіональному рівні. Отримані положення можуть бути використані для подальшого теоретичного узагальнення міграційних процесів і розширюють методологічний інструментарій географії населення.

Теоретичні та практичні положення роботи знайшли впровадження в наукових звітах кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за кафедральною науковою тематикою. Результати дисертаційного дослідження впроваджені в навчальний процес кафедри економічної та соціальної географії і туризму ОНУ імені І. І. Мечникова при викладанні навчальних дисциплін «Основи суспільної географії», «Основи регіоналістики», «Економічна і соціальна географія України», «Глобалістика та регіональна інтеграція» та «Регіональна економічна і соціальна географія».

Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування при формуванні та реалізації регіональної міграційної, демографічної та соціальної політики, зокрема в аспектах розроблення цільових програм підтримки внутрішньо переміщених осіб, стратегій повернення українських біженців з-за кордону, запобігання

незворотному відтоку людського капіталу та оптимізації територіальної організації населення; запропонована чотирирівнева класифікаційна схема та авторська типізація регіонів за міграційними трансформаціями можуть бути використані як аналітична основа для виявлення регіональних диспропорцій у міграційному розвитку, прогнозування трансформацій у структурі розселення та підвищення ефективності управління міграційним потенціалом територій; розроблена SWOT/TOWS-матриця та сценарне прогнозування динаміки повернення біженців можуть бути використані Міністерством соціальної політики України, Міністерством закордонних справ України, обласними військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування при формуванні стратегічних рішень у сфері міграційної політики на період 2025-2030 рр. Практичне застосування результатів дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, приватних підприємств і громадських організацій в частині регіонального планування, розробки стратегій повоєнного відновлення територій, програм соціально-економічного розвитку, соціального забезпечення, освіти, тощо.

Особистий внесок дисертантки.

Дисертаційне дослідження виконане авторкою самостійно та містить наукові положення, розроблені особисто здобувачкою. У роботі використані авторські розрахунки, аналітичні узагальнення, а також ілюстративний матеріал у вигляді картограм, схем, графіків і таблиць (у тому числі вікових пірамід, радарних діаграм, SWOT/TOWS-матриць), створених самостійно під час проведення досліджень. Авторка самостійно виконала збір та обробку статистичних і картографічних матеріалів, узагальнення літературних та інтернет-джерел, визначила концептуальні підходи та сформулювала висновки. Запозичені з різних джерел поняття, положення та висновки подані з відповідними посиланнями на авторів.

Ключові слова: міграційні трансформації, міграційні процеси, населення, регіональна міграційна політика, внутрішньо переміщені особи,

біженці, типізація регіонів, демографічні процеси, суспільно-географічні аспекти, суспільно-географічний аналіз, воєнний стан, повоєнне відновлення, євроінтеграція, сталий розвиток, територіальна громада.

ABSTRACT

Ostra V. A. Socio-geographical aspects of the study of migration transformations in the regions of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 106 «Geography» – Odesa I. I. Mechnikov National University – Odesa, 2026.

The thesis examines the theoretical and methodological foundations of socio-geographical research on migration transformations, analyzes the demographic, socio-economic, geopolitical, and settlement preconditions and factors in the formation of migration transformations in Ukraine, substantiates the author's socio-geographical concept of migration transformations, and carries out the typification of Ukrainian regions according to the spatio-temporal characteristics of migration processes. Particular attention is paid to the analysis of contemporary forced migration transformations in Ukraine under the conditions of the full-scale armed aggression of the Russian Federation (2022–2026) and the justification of strategic priorities for regional migration policy in the context of post-war recovery and the European integration choice of the state.

The first chapter of the thesis presents the theoretical and methodological foundations of socio-geographical research on migration transformations. The conceptual and categorical apparatus and conceptual approaches to the study of migration processes are highlighted, scientific approaches to the classification of migrations according to seven basic criteria are systematized, eight groups of factors and three main types of migration transformations are characterized. The domestic and foreign experience of migration research is generalized, and the author's definition of the category “migration transformations” is substantiated as an integral socio-geographical category that encompasses a set of profound qualitative and quantitative changes in the scale, structure, direction, and intensity of migration flows in their spatio-temporal continuum.

The second chapter is devoted to the socio-geographical analysis of the preconditions, trends, and spatial features of migration transformations in Ukraine across four blocks of factors. Demographic preconditions (decline in population from 51.7 million in 1989 to 41.2 million in 2022, regressive age structure, natural decrease from +1.7‰ to –11.2‰), socio-economic preconditions (persistent lag of GDP behind EU countries by 5–7 times, regional asymmetry of incomes, remittances of labor migrants), geopolitical factors (institutional opening of the EU, visa-free regime, war, temporary protection), and settlement factors (agglomeration concentration against the background of degradation of the rural network, a 27.1% decline in rural population during 1989–2022) were analyzed.

In the third chapter, the author's socio-geographical concept of migration transformations, consisting of 20 key propositions, is substantiated. A methodology for socio-geographical analysis of migration transformations has been developed, including a system of five quantitative indicators and a four-level classification scheme “type – subtype – kind – subkind” with the inclusion of a spatial variety (balanced, outward-migration, inward-migration). The typification of Ukrainian

regions for the period 2002–2021 was carried out, as a result of which three types of migration transformations were identified: positive, stagnant, and negative, which indicates a pronounced spatial polarization of the country's migration system.

The fourth chapter is devoted to the analysis of current trends in migration transformations in Ukraine under the conditions of full-scale armed aggression (2022–2026). The dynamics and structure of internally displaced persons (7.134 million in May 2022 with subsequent stabilization in the range of 3.5–3.7 million) were studied, a typology of three spatial units (poles of attraction, poles of outflow, buffer zones of stability) was substantiated, and three spatial models of IDP settlement were identified. External forced migration (approximately 6.8 million citizens in 47 countries of the world, three phases: crisis wave, stabilization with partial return, long-term stabilization) and its legal regulation were analyzed. A SWOT/TOWS analysis was conducted, three scenarios for the return of refugees were substantiated, and six strategic priorities of regional migration policy for 2025–2030 were defined.

To solve the main research tasks, general scientific (analysis, synthesis, induction and deduction, generalization, abstraction, comparison, scientific classification) and specific scientific and special research methods were used (historical-geographical, comparative-geographical, statistical, correlational, typological, cartographic, graphical, zoning method, SWOT and TOWS analysis, scenario forecasting).

The statistical data and materials of the State Statistics Service of Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine, the National Bank of Ukraine, the Ministry of Education and Science of Ukraine, materials of international organizations (International Organization for Migration, UNHCR, Eurostat, World Bank, OECD, UNESCO), normative legal documents of Ukraine and the European Union, domestic and international scientific works, etc., were used in the dissertation research.

Scientific novelty of the obtained results

For the first time:

- a holistic socio-geographical concept of migration transformations has been developed, which substantiates their interpretation not as a set of individual migration events, but as a single dynamic spatio-temporal process encompassing profound qualitative and quantitative changes in the scale, structure, direction, and intensity of migration flows, determining the trajectory of changes in the demographic, socio-economic, settlement, and geopolitical structures of society;
- the author's definition of the category "migration transformations" is proposed as a socio-geographical concept that integrates labor, forced, and structural-demographic forms of population spatial mobility within a single spatio-temporal continuum;
- a four-level classification scheme of migration transformations (type – subtype – kind – subkind) with the inclusion of spatial variety (balanced, outward-migration, inward-migration) and full analytical coding according to the scheme "Type.–Subtype–variety–Kind(Subkind) – [latest trend]" has been developed,

which ensures maximum detail of regional classification and their comparative analysis;

- typification of migration transformations of Ukrainian regions for the period 2002–2021 was carried out, proving a pronounced spatial polarization of the country's migration system;
- SWOT and TOWS matrices for the strategic analysis of external forced migration of Ukrainians were proposed, and three scenarios for the return of refugees (optimistic, baseline, pessimistic) were substantiated, along with six strategic priorities of regional migration policy for 2025–2030.

Improved:

- the conceptual and categorical apparatus of socio-geographical research of migration processes by clarifying the relationships between basic concepts and organizing the system of scientific notions for their analysis under modern geopolitical challenges;
- the methodology of socio-geographical analysis of migration transformations through the combination of quantitative analysis of internal and external migration with graphical visualization of temporal trajectories and parametric assessment of their stability, dynamism, and latest trends;
- approaches to the analysis of demographic profiles of internally displaced persons with the identification of main profile types according to the age structure of the population;
- the classification scheme of factors of migration transformations with the substantiation of the mechanism of their cumulative reinforcement and interdependent influence on the formation of regional features of migration processes;
- the periodization of migration transformations in Ukraine by distinguishing five stages of development and establishing their spatio-temporal sequence and qualitative differences;
- methodological approaches to correlation analysis of the relationship between socio-economic indicators and parameters of migration transformations using Pearson and Spearman coefficients, which allowed quantitative determination of the influence of wage levels, gross regional product per capita, unemployment rate, and social infrastructure development on the spatial distribution of internally displaced persons and the structure of migration flows in the regions of Ukraine.

Further developed:

- theoretical foundations of the social geography of migration processes as a factor of territorial transformation of regional socio-geosystems, clarifying their role in the formation of spatial polarization and center-periphery structure;
- approaches to the interpretation of classical migration concepts in the context of war and post-war processes, taking into account the specifics of the interaction of push and pull factors;
- approaches to the application of polarized development and central places concepts in the study of migration transformations, clarifying the role of

agglomerations as poles of attraction and peripheral regions as zones of population outflow;

- methodological approaches to scenario forecasting of migration processes based on the identification of a system of key parameters and the use of expert evaluation.

Theoretical and practical significance of the obtained results

The theoretical significance of the results lies in the substantiation of the theoretical and methodological foundations of the socio-geographical concept of migration transformations and the patterns of their spatio-temporal differentiation in the regions of Ukraine during 1989–2026. The conceptual and categorical apparatus of the research has been clarified, and understanding of the nature of migration processes under extreme geopolitical challenges has been deepened. The mechanisms of the relationship between demographic, socio-economic, geopolitical, settlement preconditions and the dynamics of migration transformations at the regional level have been revealed.

The theoretical and practical provisions of the work have been implemented in the scientific reports of the Department of Economic and Social Geography and Tourism of Odesa I. I. Mechnikov National University. The results of the dissertation research have been introduced into the educational process of the Department of Economic and Social Geography and Tourism of ONU in the teaching of the disciplines “Fundamentals of Social Geography”, “Fundamentals of Regional Studies”, “Economic and Social Geography of Ukraine”, “Global Studies and Regional Integration”, and “Regional Economic and Social Geography”.

The research results can be used by public authorities and local self-government bodies in the formation and implementation of regional migration, demographic, and social policy, in particular in the development of targeted programs to support internally displaced persons, strategies for the return of Ukrainian refugees, prevention of irreversible outflow of human capital, and optimization of the territorial organization of the population. The proposed four-level classification scheme and the author’s typification of regions according to migration transformations can serve as an analytical basis for identifying regional disparities in migration development, forecasting transformations in settlement structure, and increasing the efficiency of migration potential management. The developed SWOT/TOWS matrix and scenario forecasting of refugee return dynamics can be used by the Ministry of Social Policy of Ukraine, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, regional military administrations, and local self-government bodies in forming strategic decisions in the field of migration policy for 2025–2030.

Personal contribution of the applicant

The dissertation research was carried out by the author independently and contains scientific provisions developed personally by the applicant. The work uses the author’s calculations, analytical generalizations, and illustrative material in the form of cartograms, diagrams, graphs, and tables (including age pyramids, radar diagrams, SWOT/TOWS matrices) created independently during the research. The

author personally collected and processed statistical and cartographic materials, generalized literary and Internet sources, determined conceptual approaches, and formulated conclusions. Concepts, provisions, and conclusions borrowed from various sources are presented with appropriate references to the authors.

Keywords: migration transformations, migration processes, population, regional migration policy, internally displaced persons, refugees, regional typification, demographic processes, socio-geographical aspects, socio-geographical analysis, martial law, post-war recovery, European integration, sustainable development, territorial community.

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дослідження (* - особистий внесок здобувача)

Публікації у наукових фахових виданнях України (категорії Б):

1. **Остра В.А.,** Яворська В.В., Куделіна С.Б. Просторові особливості та суспільно-економічні проблеми вимушеного внутрішнього переміщення населення в Одеській області. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*. Т. 28. Вип. 2(43). 2023. С. 66-78. [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2023.2\(43\).292732](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2023.2(43).292732) (*Проаналізовано можливості та ризики наслідків присутності в приймаючих громадах ВПО. Надано рекомендації щодо зменшення суспільно-економічної напруги в приймаючих громадах).
2. **Остра В.А.,** Яворська В.В. Демографічна криза та міграційні процеси: взаємозв'язок та наслідки для соціально-економічного розвитку. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки*. Т. 30. Вип. 1(46). 2025. С. 147–159. [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.1\(46\).332397](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.1(46).332397) (*проведений комплексний аналіз демографічних та міграційних процесів, їх взаємозв'язок та вплив на соціально-економічний розвиток суспільства в умовах сучасних глобальних трансформацій.).
3. **Остра В.,** Яворська В. Система вищої освіти України на тлі глобальної міграції: виклики та перспективи. *Науковий вісник Чернівецького університету : Географія*. Вип. 853. 2025. С. 73-82. <https://doi.org/10.31861/geo.2025.853.73-82> (*проведене дослідження впливу міграційних процесів на сучасний стан системи вищої освіти України. В процесі дослідження було проаналізовано динаміку кількості закладів вищої освіти, чисельність вступників і випускників, популярність освітніх спеціальностей, рівень заробітної плати в освітній сфері та попит вакансій на ринку праці.)
4. **Остра В.А.** Динаміка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні: виклики та можливості для громад. *Вісник Одеського національного*

університету. Серія: Географічні та геологічні науки. Т. 30. Вип. 2(47). 2025. С. 215–228. [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.2\(47\).344762](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.2(47).344762) (*здійснено комплексний аналіз змін у структурі потреб ВПО в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій, охарактеризовані ключові виклики для громади, та окреслено можливості їх подолання. Обґрунтовано необхідність переходу від короткострокової державної політики підтримки до стратегічного управління інтеграції на регіональному рівні.).

***Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:
Тези в збірниках матеріалів наукових конференцій:***

5. **Остра В.А. Трансформація міграційних процесів в контексті глобалізації:** мат-ли III Міжнародна конференція «Моделі міждисциплінарних та міжгалузевих освітніх та освітньо-наукових програм в умовах військового стану: виклики та варіанти впровадження» (8-9 вересня 2023). Одеса: ОНУ, 2023. С. 98-100.

6. **Остра В.А.** Соціально-економічні наслідки демографічних процесів у регіонах України: мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті та 85-річчю з Дня народження професора О.Г. Топчієва (м. Одеса, 22 липня 2024 року). Одеса: ОНУ, 2024. С. 82-85.

7. **Остра В.А.** Міграційні процеси в Україні: виклики для вищої освіти та ринку праці: мат-ли міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми науки, освіти і технологій в Україні та світі». (м. Полтава, 26 липня 2025 року). Полтава: ЦФЕНД, 2025. С. 81-82.

8. **Остра В.А.** Вплив освіти на адаптацію української молоді за кордоном: ризики та наслідки для України: мат-ли 7-ї міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні дебати». (м. Дніпро, 7-8 серпня 2025 року). Дніпро: WayScience, 2025. С. 195-196.

9. **Остра В.А.** Геопросторові закономірності міграційних процесів у припортових регіонах України: мат-ли V Міжнародна конференція

«Моделі міждисциплінарних та міжгалузевих освітніх та освітньо-наукових програм в умовах воєнного стану: виклики та варіанти впровадження» (10-12 жовтня 2025). Одеса: ОНУ, 2025. С. 119-121.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	20
ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	33
1.1. Понятійно-категоріальний апарат і концептуальні підходи до дослідження міграційних процесів у суспільній географії.....	33
1.2. Міграційні трансформації як об'єкт суспільно-географічного дослідження	46
1.3. Чинники, умови та сучасні форми міграційних трансформацій у регіонах України	49
1.4. Вітчизняний і зарубіжний досвід дослідження міграційних процесів і міграційних трансформацій	54
1.5. Алгоритм та етапи суспільно-географічного дослідження міграційних трансформацій	62
Висновки до розділу 1	68
РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ, ТЕНДЕНЦІЙ ТА ПРОСТОРОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ	69
2.1. Демографічні передумови міграційних трансформацій в Україні	69
2.2. Геополітичні чинники формування міграційних трансформацій в Україні	88
2.3. Соціально-економічні передумови міграційних трансформацій в Україні	106
2.4. Розселенські чинники формування міграційних трансформацій в Україні	121
Висновки до 2 розділу	133
РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА КОНЦЕПЦІЯ, МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ТА ТИПІЗАЦІЯ МІГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	135
3.1. Основні положення концепції міграційних трансформацій.....	135
3.2. Методика аналізу міграційних трансформацій.....	142
3.3. Типи міграційних трансформацій регіонів України та їх територіальна диференціація	153
Висновок до розділу 3.....	163

РОЗДІЛ 4. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ (2022-2026).....	165
4.1. Вимушені міграційні трансформації в умовах повномасштабної збройної агресії, масштаби динаміка та просторова конфігурація.....	165
4.2. Просторові трансформації системи розселення в умовах вимушеної міграції (2022–2026).....	181
4.3. Зовнішня міграція населення України в умовах активної фази війни (2022–2025)	200
4.4. Проблеми і перспективи зовнішньої вимушеної міграції України, SWOT-аналіз та стратегічні орієнтири	209
Висновки до розділу 4	224
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	229
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	235
ДОДАТКИ.....	250
Додаток А.....	251
Додаток Б	262
Додаток В.....	268
Додаток Г	277

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВПО – внутрішньо-переміщені особи

МТ – міграційні трансформації

МОМ – Міжнародна організація з міграції (IOM)

ЄС – Європейський Союз

ТЗ – тимчасовий захист

СБ – статус біженця;

SWOT – аналіз сильних і слабких сторін, можливостей та загроз

TOWS – TOWS-матриця (розширений стратегічний аналіз на основі SWOT)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасні міграційні процеси, що розгортаються в Україні впродовж останніх трьох десятиліть, пройшли шлях якісних трансформацій від адміністративно регульованих переміщень радянського періоду до стихійних трудових рухів 1990-х років, структурної еміграції 2000–2013 рр., кризових вимушених переміщень 2014–2021 рр. та безпрецедентних за масштабом і швидкістю розгортання гуманітарно-демографічних процесів після 24 лютого 2022 р. Загальна чисельність населення України скоротилась з 51,7 млн осіб у 1989 р. до 41,2 млн у 2022 р. (на 20,4 %), а в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації приблизно 6,8 млн громадян отримали статус тимчасового захисту в 47 країнах світу і близько 3,7 млн осіб набули статусу внутрішньо переміщених.

Зазначені процеси не зводяться до простого механічного переміщення населення, оскільки вони спричиняють глибокі і взаємопов'язані якісні зміни в демографічній, соціально-економічній, розселенській та геополітичній структурах суспільства. Це зумовлює необхідність концептуального переосмислення міграції як суспільно-географічного явища і запровадження поняття «міграційні трансформації» як інтегральної категорії, яка дає змогу аналізувати сукупність глибоких якісних і кількісних змін у масштабах, структурі, спрямованості та інтенсивності міграційних потоків у їх просторово-часовому континуумі.

Регіональна диференціація міграційних процесів в Україні має чітко виражений просторово-поляризаційний характер. Столичні агломерації та великі міські центри виконують функцію акумуляції людського капіталу, тоді як сільська периферія, депресивні регіони центрально-північної частини і прифронтові території Сходу та Півдня формують зону стійкого міграційного відтоку. Просторова асиметрія соціально-економічного розвитку, поглиблена хронічним відставанням рівня доходів від країн ЄС, а також наслідками військових дій сформували якісно нову систему територіальної організації

міграційних трансформацій, що потребує системного суспільно-географічного дослідження.

Незважаючи на значний доробок вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі суспільної географії, географії населення, демографії та міграціології, регіоналістики у науковому полі залишається відкритим коло теоретико-методичних і прикладних питань, до яких належать обґрунтування поняття «міграційні трансформації» як самостійної категорії суспільної географії, розроблення цілісної концепції їх дослідження, формування методики типізації міграційних трансформацій регіонів за просторово-часовими критеріями, оцінка кумулятивного впливу геополітичних, безпекових і соціально-економічних чинників на регіональні міграційні системи, а також обґрунтування стратегічних пріоритетів регіональної міграційної політики у контексті євроінтеграційного вибору України.

Теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження міграційних процесів закладені у працях О. Г. Топчієва, М. Д. Пістуна, О. І. Шаблія, В. О. Джамана, С. О. Западнюка, Е. М. Лібанової, О. А. Малиновської, І. М. Прибиткової, У. Я. Садової, Л. М. Немець, К. Ю. Сегіди, О. У. Хомри, О. А. Ровенчак, С. О. Пугача, Д. С. Мальчикової, К. В. Шиманської. Серед зарубіжних дослідників ключове значення мають праці Е. Г. Равенштейна, Е. С. Лі, У. А. Петерсена, Д. С. Массея, А. Л. Мабогундже, С. Каслза, Х. Де Хааса, М. М. Кріц, Г. Злотнік, Р. Дженнісена, О. Бейквелла. Разом із тим у вітчизняній суспільній географії залишається невисвітленою цілісна концепція міграційних трансформацій як самостійного об'єкта дослідження, що охоплює одночасно трудові, вимушені і структурно-демографічні форми просторових зрушень населення в єдиному просторово-часовому континуумі.

Актуальність теми дослідження посилюється практичною потребою у науково обґрунтованих рекомендаціях щодо регіональної міграційної політики, програм інтеграції внутрішньо переміщених осіб, стратегій повернення українських біженців і запобігання незворотному відтоку людського капіталу. Ці завдання набувають критичного значення у контексті

повоєнного відновлення України, набуття нею статусу кандидата у члени Європейського Союзу і необхідності формування нової демографічної моделі держави. Зазначене зумовлює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до напрямів наукової роботи кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І. І. Мечникова і пов'язане з науково-дослідними темами в межах теми «Особливості формування регіональних рекреаційних комплексів в Українському Причорномор'ї» (тема № 316, державний реєстраційний номер НДР 0121U113483). Окремі результати дослідження отримано в межах участі автора у міжнародних дослідницьких проєктах, присвячених проблемам вимушеного переміщення населення, міграційних викликів та інтеграційних процесів в Україні і державах ЄС.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретико-методологічних засад суспільно-географічної концепції міграційних трансформацій та комплексний аналіз їх передумов, чинників, тенденцій і просторових особливостей у регіонах України з обґрунтуванням стратегічних напрямів регіональної міграційної політики.

Для досягнення поставленої мети у дисертації передбачено вирішення таких завдань:

- ✓ узагальнити теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження міграційних процесів, удосконалити понятійно-категоріальний апарат і обґрунтувати авторське визначення категорії «міграційні трансформації» як самостійного об'єкта суспільно-географічного аналізу;

- ✓ систематизувати наукові підходи до класифікації міграційних процесів, запропонувати типологію чинників і форм міграційних трансформацій та виокремити основні теоретичні концепції, що становлять методологічну основу їх дослідження;

- ✓ розробити суспільно-географічну концепцію міграційних трансформацій з обґрунтуванням її основних положень, принципів і алгоритму дослідження;
- ✓ розробити методикку суспільно-географічного аналізу міграційних трансформацій із обґрунтуванням системи кількісних індикаторів, графічного інструментарію та чотирирівневої класифікаційної схеми (тип – підтип – вид – підвид) з включенням просторового різновиду (рівноважного, зовнішньоміграційного, внутрішньоміграційного) і повним кодуванням результату;
- ✓ проаналізувати демографічні, соціально-економічні, геополітичні і розселенські передумови міграційних трансформацій в Україні та виявити їх просторово-часові закономірності;
- ✓ здійснити типізацію міграційних трансформацій регіонів України за період 2002–2021 рр. і виявити їх територіальну диференціацію за типами, підтипами, видами і підвидами;
- ✓ встановити кількісні параметри та просторові особливості сучасних вимушених міграційних трансформацій в Україні, спричинених повномасштабною збройною агресією (2022–2026 рр.), включно з аналізом динаміки і регіональної структури внутрішньо переміщених осіб;
- ✓ виявити просторові закономірності трансформації системи розселення в умовах вимушеної міграції та обґрунтувати типологію просторових одиниць (полюси тяжіння, полюси відтоку, буферні зони стабільності);
- ✓ проаналізувати динаміку, географію і правовий статус зовнішньої вимушеної міграції українців у країнах ЄС та поза ЄС, оцінити демографічну структуру біженців, наміри і чинники повернення;
- ✓ провести SWOT- і TOWS-аналіз проблем зовнішньої вимушеної міграції, обґрунтувати сценарії повернення біженців і запропонувати стратегічні пріоритети регіональної міграційної політики України на період 2025–2030 рр..

Об’єкт дослідження – міграційні трансформації населення України як цілісний просторово-часовий суспільно-географічний процес.

Предмет дослідження – суспільно-географічні особливості міграційних трансформацій регіонів України, їх передумови, чинники, типи і просторово-часова диференціація у період 1989–2026 рр.

Методологія та методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи становлять фундаментальні положення суспільної географії щодо просторово-часової організації населення (О. Г. Топчієв, М. Д. Пістун, О. І. Шаблій), системний підхід до аналізу міграційних процесів (Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, У. Я. Садова, Р. С. Молікевич), концепція міграційних систем (А. Л. Мабогундже, М. М. Кріц), теорія кумулятивної причинності міграцій (Д. С. Массей, Г. Мюрдаль), концепція «push-pull» (Е. С. Лі), типологія міграцій (У. А. Петерсен, Е. Г. Равенштейн), теорія центральних місць (В. Кристаллер) і теорія поляризованого розвитку (Ф. Перру, Дж. Фрідман), а також авторські розробки попередніх досліджень здобувачки у галузі суспільно-географічного аналізу вимушених міграцій.

Методичний апарат дослідження поєднує загальнонаукові, конкретно-наукові і спеціальні методи. Серед загальнонаукових застосовано методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, узагальнення, абстрагування, порівняння, наукової класифікації; серед конкретно-наукових – історико-географічний метод (періодизація міграційних трансформацій 1989–2026 рр.), порівняльно-географічний (зіставлення регіонів за типом міграційних трансформацій), статистичний (розрахунок міграційних показників і коефіцієнтів), кореляційний (визначення зв’язку між соціально-економічними індикаторами та інтенсивністю міграції за коефіцієнтами Пірсона і Спірмена), типологічний (чотирирівнева типізація регіонів), картографічний (укладання тематичних картограм регіональної диференціації), графічний (побудова часових рядів, діаграм розсіювання, радарних діаграм, вікових пірамід), а також метод районування. До спеціальних методів належать SWOT- і TOWS-аналіз для оцінки проблем зовнішньої вимушеної міграції та сценарне прогнозування

динаміки повернення біженців з використанням експертного скорингу за шестикомпонентною системою показників.

Інформаційна база дослідження. Інформаційну основу дисертаційного дослідження сформовано шляхом поєднання офіційних статистичних даних, матеріалів міжнародних організацій, наукових публікацій і нормативно-правових актів. Кількісною основою дослідження є дані Державної служби статистики України (динаміка чисельності, структури і природного руху населення, міграційних потоків, заробітної плати, безробіття, ВРП за 1989–2024 рр.), Міністерства соціальної політики України (облік внутрішньо переміщених осіб у розрізі регіонів), Національного банку України (грошові перекази трудових мігрантів), Державної служби зайнятості України (показники працевлаштування ВПО).

Міжнародний інформаційний блок включає матеріали Міжнародної організації з міграції (Displacement Tracking Matrix, раунди 14–21, 2023–2025 рр.; National Monitoring System Report; World Migration Report), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR Operational Data Portal, Global Trends in Forced Displacement), Євростату (Asylum and managed migration statistics; Temporary protection statistics; Education statistics), Світового банку (World Development Indicators; Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment 2024), Європейської Комісії, ЮНЕСКО (Global Flow of Tertiary-Level Students), Бертельсманн-фонду (Ukraine Scenarios for Return), Організації економічного співробітництва та розвитку, Центру економічної стратегії (опитування Info Sapiens 2025–2026 рр.). Нормативно-правовий блок охоплює законодавство України у сфері міграції, Директиву Ради ЄС 2001/55/ЄС, імплементаційні рішення Ради ЄС 2022/382 і 2024/1836, національні правові механізми держав-реципієнтів («Homes for Ukraine», «Uniting for Ukraine», CUAET). Теоретичну базу становлять монографії, статті, дисертаційні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, опубліковані у фахових виданнях України, наукометричних базах Web of Science і Scopus.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному обґрунтуванні теоретико-методологічних і методичних засад суспільно-географічної концепції міграційних трансформацій та її практичній апробації на матеріалах регіонів України періоду 1989–2026 рр. Найбільш суттєві результати, що містять елементи наукової новизни, такі:

Наукова новизна одержаних результатів

у перше:

- ✓ розроблено цілісну суспільно-географічну концепцію міграційних трансформацій, яка обґрунтовує їх трактування не як сукупність окремих міграційних подій, а як єдиний динамічний просторово-часовий процес, що охоплює сукупність глибоких якісних і кількісних змін у масштабах, структурі, спрямованості та інтенсивності міграційних потоків і визначає траєкторію змін у демографічній, соціально-економічній, розселенській і та геополітичній структурах суспільства;
- ✓ запропоновано авторське визначення категорії «міграційні трансформації» як суспільно-географічного поняття, що інтегрує трудові, вимушені і структурно-демографічні форми просторової мобільності населення в єдиному просторово-часовому континуумі;
- ✓ розроблено чотирирівневу класифікаційну схему міграційних трансформацій (тип – підтип – вид – підвид) з включенням просторового різновиду (рівноважного, зовнішньоміграційного, внутрішньоміграційного) і повним аналітичним кодуванням за схемою «Тип.–Підтип–різновид–Вид(Підвид) – [новітня тенденція]», що забезпечує максимальну деталізацію класифікації регіонів і їх порівняльний аналіз;
- ✓ здійснено типізацію міграційних трансформацій регіонів України за період 2002–2021 рр., що доводить виразну просторову поляризацію міграційної системи країни;
- ✓ запропоновано SWOT- і TOWS-матриці для стратегічного аналізу зовнішньої вимушеної міграції українців і обґрунтовано три сценарії повернення біженців (оптимістичний, базовий, песимістичний) з визначенням

шести стратегічних пріоритетів регіональної міграційної політики на період 2025–2030 рр..

удосконалено:

✓ удосконалено понятійно категоріальний апарат суспільно-географічного дослідження міграційних процесів шляхом уточнення співвідношень між базовими поняттями та впорядкування системи наукових понять для їх аналізу в умовах сучасних геополітичних викликів;

✓ методику суспільно-географічного аналізу міграційних трансформацій шляхом поєднання кількісного аналізу в межах внутрішньої і зовнішньої міграції з графічною візуалізацією часових траєкторій і параметричною оцінкою їх стабільності, динамічності та новітньої тенденції;

✓ підходи до аналізу демографічних профілів внутрішньо переміщених осіб з виокремленням основних типів профілів за віковою структурою населення;

✓ класифікаційну схему чинників міграційних трансформацій з обґрунтуванням механізму їх кумулятивного підсилення та взаємозалежного впливу на формування регіональних особливостей міграційних процесів;

✓ удосконалено періодизацію міграційних трансформацій в Україні шляхом виокремлення п'яти етапів розвитку та встановлення їх просторово-часової послідовності і якісних відмінностей;

✓ удосконалено методичні підходи до кореляційного аналізу зв'язків між соціально-економічними показниками і параметрами міграційних трансформацій з використанням коефіцієнтів Пірсона і Спірмена.

набули подальшого розвитку:

✓ теоретичні засади суспільної географії міграційних процесів як чинника територіальної трансформації регіональних соціогеосистем з уточненням їх ролі у формуванні просторової поляризації та центр-периферійної структури;

- ✓ підходи до інтерпретації класичних міграційних концепцій у контексті воєнних і поствоєнних процесів із урахуванням специфіки взаємодії виштовхувальних і притягувальних чинників;
- ✓ підходи до застосування концепцій поляризованого розвитку і центральних місць у дослідженні міграційних трансформацій з уточненням ролі агломерацій як полюсів тяжіння та периферійних регіонів як зон відтоку населення;
- ✓ методологічні підходи до сценарного прогнозування міграційних процесів на основі визначення системи ключових параметрів і використання експертного оцінювання.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає у розширенні понятійно-категоріального апарату суспільної географії в частині обґрунтування категорії «міграційні трансформації», розробленні їх цілісної концепції, методики чотирирівневої типізації і просторової диференціації за регіонами України. Запропонована авторська суспільно-географічна концепція є внеском у розвиток теоретичних засад географії населення та міграційних систем, надаючи методологічну основу для аналізу міграцій в умовах надзвичайних геополітичних викликів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання запропонованих методичних розробок і висновків для формування регіональної міграційної політики України, програм інтеграції внутрішньо переміщених осіб, стратегій повернення українських біженців і запобігання незворотному відтоку людського капіталу. Розроблена SWOT/TOWS-матриця та сценарне прогнозування динаміки повернення біженців можуть бути використані Міністерством соціальної політики України, Міністерством закордонних справ України, обласними військовими адміністраціями і органами місцевого самоврядування при формуванні цільових програм підтримки ВПО та повернення з-за кордону.

Окремі положення дисертаційної роботи рекомендовано до використання у навчальному процесі закладів вищої освіти при викладанні дисциплін «Основи суспільної географії», «Основи регіоналістики», «Економічна і соціальна географія України», «Глобалістика та регіональна інтеграція» та «Регіональна економічна і соціальна географія», а також при підготовці кваліфікаційних робіт здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Географія і регіональні студії» і суміжними спеціальностями.

Достовірність одержаних результатів забезпечується використанням великого масиву офіційних статистичних і міжнародних даних, застосуванням взаємодоповнювальних методів суспільно-географічного дослідження, апробацією попередніх результатів у наукових публікаціях і на наукових конференціях.

В практичній діяльності результати наукового дослідження впроваджено в роботі органів державної влади, органів місцевого самоврядування та приватних підприємств, на що є відповідні акти впроваджень (Агенство транскордонного співробітництва «Єврорегіон Нижній Дунай», Авангардська селищна рада, ПП «Терра Інжиніринг», ГО «Агенція забезпечення якості освіти і науки та розвитку європейських суспільних ініціатив»).

Особистий внесок дисертантки. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею. Усі наукові положення, висновки і рекомендації, винесені на захист, отримано особисто автором на основі систематизації наукових джерел, обробки офіційних статистичних і міжнародних даних та власних емпіричних розрахунків. Авторкою особисто розроблено суспільно-географічну концепцію міграційних трансформацій, обґрунтовано чотирирівневу класифікаційну схему та повне кодування міграційних трансформацій, здійснено типізацію 24 регіонів України, виявлено просторові закономірності розселення внутрішньо переміщених осіб у 2022–2026 рр. і проведено SWOT/TOWS-аналіз зовнішньої вимушеної

міграції. У наукових публікаціях, виконаних у співавторстві, конкретний особистий внесок автора зазначено у списку публікацій.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні теоретичні положення, методичні розробки і практичні результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на 5 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а також форумах і наукових семінарах, зокрема:

- III Міжнародна конференція «Моделі міждисциплінарних та міжгалузевих освітніх та освітньо-наукових програм в умовах військового стану: виклики та варіанти впровадження», Одеса: ОНУ, 8-9 вересня 2023, *«Трансформація міграційних процесів в контексті глобалізації»*;

- «Всеукраїнська науково-практична конференції, присвячена пам'яті та 85-річчю з Дня народження професора О.Г. Топчієва», Одеса: ОНУ, 22 липня 2024 року, *«Соціально-економічні наслідки демографічних процесів у регіонах України»*;

- міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми науки, освіти і технологій в Україні та світі», Полтава: ЦФЕНД, 26 липня 2025 року, *«Міграційні процеси в Україні: виклики для вищої освіти та ринку праці»*;

- 7-а міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні дебати», Дніпро: WayScience, 7-8 серпня 2025 року, *«Вплив освіти на адаптацію української молоді за кордоном: ризики та наслідки для України»*;

- V Міжнародна конференція «Моделі міждисциплінарних та міжгалузевих освітніх та освітньо-наукових програм в умовах воєнного стану: виклики та варіанти впровадження», Одеса: ОНУ, 10-12 жовтня 2025, *«Геопросторові закономірності міграційних процесів у припортових регіонах України»*.

Публікації. Основні наукові положення, висновки і результати дисертаційного дослідження опубліковано у 9 наукових працях. У наукових

фахових виданнях України, включених до переліку МОН України, опубліковано 4 статті; у матеріалах міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій – 5 публікацій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу і загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 287 сторінок, з яких основний текст викладено на 182 сторінках. Робота містить 36 таблиць, 55 рисунків (у тому числі картосхем, графіків, діаграм, статево-вікових пірамід), 18 додатків. Список використаних джерел налічує 140 найменувань, з яких 56 – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Теоретико-методологічне опрацювання проблеми міграційних трансформацій у регіонах України передбачає послідовний перехід від понятійно-категоріального рівня до рівня методики емпіричного аналізу. У системі суспільної географії міграція розглядається не лише як механічне переміщення населення, а як складний просторово-часовий процес, що змінює демографічну структуру, територіальну організацію господарства, ринок праці, соціокультурні взаємодії та конфігурацію регіонального розвитку [1; 2]. Саме тому у межах першого розділу основну увагу зосереджено на уточненні базових категорій, інтерпретації міграційних трансформацій як об'єкта суспільно-географічного дослідження, систематизації чинників і форм міграційної динаміки, узагальненні вітчизняного та зарубіжного досвіду й обґрунтуванні методології дослідження.

1.1. Понятійно-категоріальний апарат і концептуальні підходи до дослідження міграційних процесів у суспільній географії

У суспільній географії міграція розглядається як одна з ключових категорій, що відображає не лише територіальні переміщення населення, а й зміни в системі розселення, територіальній організації суспільства та розвитку регіонів. Її трактування виходить за межі механічного просторового переміщення, оскільки міграція постає як складний суспільно-географічний процес, зумовлений взаємодією соціальних, економічних, демографічних, політичних і просторових чинників [2; 4; 5]. За таких умов особливого значення набуває упорядкування понятійно-категоріального апарату, який виконує не лише описову, а й методологічну функцію, визначаючи межі об'єкта дослідження, рівні просторового аналізу, підходи до класифікації

міграційних процесів та загальну логіку наукового пошуку. На думку О. Г. Топчієва [1, с. 12], «у кожній науці триває інтенсивний пошук балансу між конкретикою частково-наукових методик дослідження та їх загальнонауковим методолого-методичним обґрунтуванням».

Термін «міграція» походить від латинського *migratio* (переселення, переміщення). Залежно від напрямку переміщення, розрізняють еміграцію (вибуття) та імміграцію (прибуття). Наукова систематизація закономірностей міграції розпочалась із праць англійського географа Е. Равенштейна [6, с.11], який на основі матеріалів переписів населення Великобританії сформулював сім законів міграції. Зокрема, було показано, що міграції переважно здійснюються на короткі відстані, супроводжуються зустрічними потоками та є важливим чинником зростання великих міст. Попри те, що ці положення сформульовані понад 130 років тому, вони зберігають методологічну значущість і донині [6, с. 14].

Першу розгорнуту класифікацію визначень міграції у вітчизняній науці здійснив О. У. Хомра [5, с. 7], виділивши три рівні трактування: найширше – тотожне поняттю рухливості (галузевий, територіальний і соціальний перерозподіл населення); широке – як сукупність механічних, професійних і галузевих переміщень; вузьке – як суто територіальне переміщення, пов'язане зі зміною місця постійного проживання. Аналогічний підхід розглядає І. М. Прибиткова [7], яка у вузькому значенні визначає міграцію як «вид територіального переміщення населення, що завершується зміною постійного місця проживання», а у широкому – охоплює всі форми просторових переміщень через межі певних територій, зокрема маятникові, сезонні та епізодичні.

Наступним важливим етапом стали праці американського демографа Е. С. Лі [8], в яких запропоновано концепцію чинників «push–pull». На думку дослідника, рішення про переміщення формується під впливом чотирьох груп чинників: пов'язаних із місцем вибуття, пов'язаних із місцем прибуття, проміжних перешкод (відстань, мовний бар'єр, міграційне законодавство) та

індивідуальних характеристик мігранта. За визначенням Е. С. Лі, міграція є «постійною або напівпостійною зміною резидентності», при цьому жодних обмежень щодо відстані переміщення або його добровільного чи вимушеного характеру не встановлюється. Таке широке визначення дало змогу охопити єдиним поняттям як трудову, так і вимушену міграцію [8].

Принципово важливим для суспільно-географічного аналізу є визначення Н. Мезенцева [9], яка наполягла на розмежуванні понять «міграційна рухливість (мобільність)» і «міграційне переміщення (переселення)». Перше поняття відображає здатність або готовність до міграції, тобто міграційну установку. Друге поняття характеризує безпосереднє переміщення як реалізацію цієї установки. Такий підхід дає змогу аналізувати не лише фактичні потоки мігрантів, а й потенційну міграцію, тобто ту частину населення, яка має намір переселитися, але ще не реалізувала його. Н. Мезенцева також обґрунтувала концепцію тристадійності міграційного процесу, яка охоплює підготовчу стадію, пов'язану з формуванням міграційної рухливості, основну стадію, що відображає переселення, та завершальну стадію, на якій відбувається адаптація на новому місці [9].

На міжнародному рівні загальновизнаним є підхід МОМ [10], згідно з яким міграція трактується як процес переміщення населення через міжнародний кордон або в межах країни, що охоплює всі види просторових переміщень незалежно від їх тривалості, складу учасників чи причин. Разом із тим, ЮНЕСКО акцентує, що не кожне просторове переміщення є міграцією, оскільки до міграційних не належать переміщення, які не супроводжуються зміною соціального членства, зокрема туристичні поїздки. У «Географічній енциклопедії України» [11] міграція населення визначається як переміщення населення, пов'язані зі зміною постійного місця проживання або зон життєдіяльності.

Для суспільно-географічного аналізу найбільш прийнятним є широке системне трактування, запропоноване М. О. Логвиною [12, с. 37], яка

розглядає міграційний процес як «сукупність просторово-часових переміщень населення з перетином меж адміністративно-територіальних одиниць, що зумовлюють зміну структури та функціонування міграційної системи у просторово-часовому континуумі». Це визначення принципово відрізняється від попередніх: воно розглядає переміщення не як окрему подію, а як чинник системних змін у просторовій організації розселення, і є вихідним для аналізу міграційних трансформацій у даному дослідженні. О. А. Ровенчак [13, с. 20] визначає міграцію як «перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп від місця виїзду до місця в'їзду за наявності або без законних підстав на певний час або назавжди, що може спричиняти зміну постійного місця проживання», що відповідає суспільно-географічному підходу, акцентуючи на просторовому вимірі та правовому аспекті.

Узагальнення наукових підходів до визначення поняття міграції засвідчує відсутність єдиного загальноприйнятого визначення, що зумовлено складністю самого явища та відмінністю дослідницьких підходів, у межах яких акцентуються його просторові, демографічні, соціальні, економічні чи правові характеристики. Порівняльний аналіз основних наукових визначень поняття «міграція» представлено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Порівняльний аналіз наукових визначень поняття «міграція»

Автор	Визначення поняття	Рік
Е. Равенштейн [6]	Переміщення населення у напрямку промислових центрів; відбувається поетапно, переважно на короткі відстані	1885
Е. С. Лі [8]	Постійна або напівпостійна зміна резидентності; жодних обмежень на відстань або добровільний характер переміщення не встановлено	1966
О. У. Хомра [5]	Територіальні переміщення населення, пов'язані зі зміною місця проживання; у найширшому розумінні — галузевий, територіальний і соціальний перерозподіл населення	1979

Автор	Визначення поняття	Рік
І. М. Прибиткова [7]	Вид територіального переміщення населення, що завершується зміною постійного місця проживання; у широкому значенні охоплює всі форми просторових переміщень	1995
О. А. Ровенчак [13]	Перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб від місця виїзду до місця в'їзду за наявності або без законних підстав на певний час або назавжди	2006
МОМ [10]	Переміщення населення через міжнародний кордон або в межах країни; охоплює будь-який вид переміщень незалежно від тривалості, складу чи причин	2020
М. О. Логвинова [12]	Сукупність просторово-часових переміщень населення з перетином меж АТО, що зумовлює зміну структури та функціонування міграційної системи у просторово-часовому континуумі	2021

Джерело: побудовано автором на основі [6; 8; 5; 7; 13; 10; 12]

Суттєве значення для суспільно-географічного аналізу має розмежування понять «міграція», «міграційний рух» і «міграційний процес». О. Мульська [14] розглядає зазначені категорії як взаємопов'язані, але не тотожні. Міграція постає як конкретна форма територіального переміщення населення, міграційний рух охоплює сукупність таких переміщень у їх кількісному, структурному та організаційному вияві, тоді як міграційний процес характеризує ширший комплекс явищ, умов, механізмів і наслідків, пов'язаних із міграцією. Л. А. Весельська [15] визначає міграційний процес як соціальне явище, пов'язане з переміщенням людей у просторі та правовим регулюванням прямих і зворотних переміщень, що підкреслює його складність і дає змогу аналізувати його як складову трансформацій територіальної організації суспільства.

У контексті сучасних міграційних процесів в Україні особливого значення набувають поняття «внутрішньо переміщена особа» (ВПО) та «вимушена міграція». ВПО відносяться особи або групи осіб, які були змушені покинути своє місце постійного проживання внаслідок збройних конфліктів,

повсюдних проявів насильства, порушень прав людини або стихійних лих, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон [16; 17]. Масштаби вимушеної міграції в Україні після 2014 р. зробили цю категорію центральною у вітчизняних суспільно-географічних дослідженнях [18; 19; 20; 21].

Важливим є розмежування у понятійному апараті понять добровільної і вимушеної міграції. Під вимушеною міграцією розуміють такі переміщення, у яких індивід або група людей не мають реального вибору, окрім переїзду, оскільки залишитися означало б зазнати серйозних загроз для здоров'я, безпеки чи свободи [4; 8]. За У. А. Петерсеном [22], усі міграції поділяються на примітивні, вимушені, вільні та масові; В. О. Джаман [2, с. 28] підкреслює, що «аналіз міграцій населення вимагає їх класифікації, яка має бути заснована на науковій основі та враховувати мету, масштаби, напрямки переміщень».

Упорядкування різноманітних видів міграційних переміщень вимагає науково обґрунтованої класифікації. Систематизацію класифікаційних ознак міграцій здійснили С. О. Западнюк [4], О. А. Ровенчак [13], М. Д. Пістун [23], О. У. Хомра [5], Н. Мезенцева [2] та ін. Класифікацію основних видів міграцій населення у суспільно-географічних дослідженнях представлено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Класифікація та види міграцій населення у суспільно-географічних дослідженнях

Класифікаційна ознака	Тип міграції	Зміст і приклади	Автори
За географічними масштабами	Внутрішня	Переміщення в межах держави: міжрегіональна, між містом і селом	Западнюк (2011); Хомра (1979)
	Зовнішня (міжнародна)	Переміщення між державами: еміграція, імміграція, транзитна	Равенштейн (1885)
За тривалістю	Постійна (безповоротна)	Зміна постійного місця проживання	ІОМ (2020)

Класифікаційна ознака	Тип міграції	Зміст і приклади	Автори
	Тимчасова/Сезонна	Переміщення на певний термін з подальшим поверненням або за сезонним циклом	Западнюк (2011); Пістун (1996)
	Маятникова	Регулярні щоденні переміщення між місцем проживання і роботи	Сегіда, Костріков (2016)
За добровільністю	Добровільна	Вільний вибір мігранта, переважно економічні мотиви	Petersen (1964)
	Вимушена	Конфлікт, переслідування, катастрофа змушують до переміщення	Лібанова (2014); Global Report (2019)
	Примусова	Переміщення за рішенням органів влади, депортація	Ровенчак (2006)
За напрямом	Еміграція / Імміграція	Виїзд з країни / В'їзд до нової країни постійного проживання	ІОМ (2020)
	Реміграція (зворотна)	Повернення мігрантів до місця початкового виходу	Massey (1988)
За причинами	Трудова (економічна)	Переміщення з метою пошуку роботи, кращих доходів	Немець та ін. (2019)
	Освітня / Сімейна	Переміщення для здобуття освіти; возз'єднання сімей	Ровенчак (2006)
	Вимушена (ВПО)	Переміщення внаслідок збройного конфлікту	Малиновська (2004)
За правовим статусом	Легальна / Нелегальна	Переміщення з дотриманням / з порушенням законодавства	ІОМ (2020)

Класифікаційна ознака	Тип міграції	Зміст і приклади	Автори
За характером руху	Організована / Стихійна / Ланцюгова	За підтримки держави; самостійно; на основі соціальних мереж попередніх мігрантів	Хомра (1979); Massey (1988)

Джерело: побудовано автором на основі [4; 6; 10; 23; 24; 22; 16; 13; 25; 26; 18; 5]

Наукове осмислення міграційних процесів формувалося поступово і пройшло кілька етапів концептуального становлення. Вагоме місце у становленні міграційних досліджень займає просторово-аналітична концепція, започаткована в працях Е. Г. Равенштейна [6]. С. О. Западнюк [4, с. 14] зазначає, що саме ці положення стали першою системною науковою спробою узагальнення закономірностей міграційних переміщень.

Типологічна концепція У. А. Петерсена [22] ґрунтується на класифікації міграцій за характером чинників переміщення і передбачає виокремлення первинних, вимушених, вільних і масових міграцій. Така типологізація є важливою для суспільно-географічного дослідження, оскільки дає змогу впорядкувати міграційні переміщення за характером їх причинної зумовленості та рівнем залежності від зовнішніх умов.

Неокласичний підхід представлений двома взаємопов'язаними рівнями. На макрорівні (Гарріс, Тодаро) міграція трактується як наслідок міжтериторіальних відмінностей у рівні оплати праці, зайнятості та загальних економічних можливостях. На мікрорівні (Сьястад, Борджас) міграція розглядається як результат індивідуального раціонального вибору на основі зіставлення очікуваних вигод і витрат переміщення. Їх поєднання дає змогу розглядати міграцію як результат взаємодії територіальних умов і поведінкових рішень населення [27; 28; 29].

Теорія кумулятивної причинності (Massey, 1988) полягає в тому, що кожне нове переміщення змінює соціальне середовище і підвищує ймовірність

наступних міграцій завдяки формуванню стійких соціальних зв'язків, інформаційних каналів і мережевих взаємодій [25]. Концепція міграційних систем (Mabogunje, 1970; Kritiz та ін., 1992; Jennissen, 2007) розглядає міграцію як систему стійких зв'язків між територіями вибуття, транзиту і прибуття [31; 32; 33]. Концепція транснаціоналізму (Глік Шиллер та ін., 1992; Портес, 1999) наголошує, що мігранти підтримують зв'язки як із територією походження, так і з територією прибуття, формуючи стійкі транскордонні зв'язки [34; 35].

Системна концепція в суспільній географії, розроблена Л. М. Немець, К. Ю. Сегідою [36; 24], розглядає міграційні процеси у взаємозв'язку з демографічними процесами, розселенням населення, соціально-економічною динамікою регіону та функціонуванням регіональних соціогеосистем. У. Я. Садова [37] розвиває системне бачення міграції через категорію територіальної міграційної системи України, акцентуючи увагу на стійких зв'язках між окремими територіями виходу, транзиту і прийому мігрантів. У працях М. О. Логвинової [38; 39] системна концепція поглиблюється на матеріалах вимушеного внутрішнього переміщення: вимушена міграція аналізується не лише як реакція на кризові фактори, а й як чинник трансформації соціально-економічного простору регіонів. С. Каслз [40] у межах глобальної концепції виокремив ключові тенденції міжнародної міграції початку XXI ст., підтверджені у доповіді World Migration Report [10].

Комплексна суспільно-географічна концепція, представлена у роботах С. О. Западнюка [4], У. Я. Садової та ін. [37], О. В. Коваленко [41], поєднує демографічний, соціально-економічний та просторово-територіальний аналіз міграції і є провідною методологічною основою для дослідження міграційних трансформацій регіонів України. Узагальнення основних теоретичних підходів до вивчення міграції подано в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Основні теоретичні концепції міграції та їх суспільно-географічне значення

Концепція	Автори	Сутність	Застосування в географії
Просторово-аналітична	Равенштейн (1885) [6]	Міграція підпорядковується просторовим закономірностям, тяжіє до центрів, формує зустрічні потоки	Виявлення просторових закономірностей, центрів тяжіння та територіальних контрастів
Типологічна	Петерсен (1964) [22]	Міграції класифікуються на примітивні, вимушені, вільні та масові залежно від характеру спонукальних сил	Розмежування видів міграцій за рівнем добровільності, аналіз вимушеної міграції в Україні
«Push–pull» (двотактного механізму)	Лі (1966) [8]	Міграція формується під впливом чинників виштовхування і притягування, проміжних перешкод та індивідуальних особливостей мігранта	Аналіз регіональної диференціації чинників міграції та територіальної привабливості
Неокласична (макро)	Гарріс, Тодаро (1970) [27; 28]	Міграція зумовлена міжтериторіальними відмінностями в оплаті праці, зайнятості та економічних можливостях	Аналіз міжрегіональної соціально-економічної диференціації та міграційних потоків
Неокласична (мікро)	Бауер, Ціммерманн (1999) [29]	Міграція — результат індивідуального раціонального вибору на основі зіставлення вигод і витрат переміщення	Моделювання індивідуальної міграційної поведінки в конкретному просторовому середовищі
Кумулятивної причинності	Масей (1988) [25]	Кожне переміщення змінює соціальне середовище і підвищує ймовірність наступних міграцій через соціальні мережі	Дослідження самовідтворення міграційних потоків і регіональних міграційних зв'язків
Міграційних систем	Мабогундже (1970); Kritz та ін. (1992); Дженнісен	Міграція - система стійких зв'язків між територіями вибуття, транзиту і прибуття;	Аналіз регіональних і міжнародних міграційних систем, причинно-наслідкової

Концепція	Автори	Сутність	Застосування в географії
	(2007) [31; 32; 33]	враховується роль агентства мігрантів	взаємозумовленості потоків
Транснаціоналізму	Глік Шиллер та ін. (1992); Портес (1999) [34; 35]	Мігранти підтримують одночасну причетність до суспільства походження і прийому, формуючи стійкі транскордонні зв'язки	Аналіз міжрегіональних і транскордонних потоків ресурсів, інформації та культурних практик
Системна (суспільна географія)	Немець, Сегіда (2012); Логвинова (2019) [36; 12]	Міграція аналізується у взаємозв'язку з демографічними процесами, розселенням, ринком праці та регіональною соціогеосистемою	Суспільно-географічне дослідження міграцій як складника територіальної організації суспільства
Комплексна суспільно-географічна	Садова та ін. (2013); Западнюк (2011); Коваленко (2017) [37; 4; 41]	Поєднання демографічного, соціально-економічного та просторово-територіального аналізу міграції	Дослідження міграційних трансформацій регіонів України
Глобальна	Каслз (2000); World Migration Report (2020) [40; 10]	Міграція розглядається в контексті глобальних процесів: посилення мобільності, зростання вимушених переміщень, фемінізація потоків	Аналіз міграційних процесів України в загальносвітовому контексті

Джерело: побудовано автором на основі: [6; 22; 8; 27; 28; 29; 25; 31-36; 12; 37; 4; 41; 40; 10;]

Як видно з табл. 1.3, сучасне вивчення міграційних процесів базується на поєднанні декількох теоретичних підходів, кожен із яких акцентує увагу на окремих механізмах формування міграційних переміщень. Їх сукупне використання створює методологічну основу для суспільно-географічного дослідження міграційних трансформацій у регіонах України.

Поглиблення понятійно-категоріального апарату. Поряд із базовим поняттям «міграція» в сучасних дослідженнях активно використовується ряд

похідних категорій, що потребують уточнення в контексті концепції міграційних трансформацій [42; 43].

Міграційна ситуація – поняття, введене в науковий обіг в Україні у середині 1990-х рр. М. Пістун, І. Прибиткова та В. Волович [23; 7] визначали її як сукупність характеристик міграційного руху населення певної території на конкретний момент часу. О. А. Малиновська [18] розширила це визначення, акцентуючи на динамічному характері міграційної ситуації та її залежності від соціально-економічних, геополітичних і правових чинників.

Міграційна система розуміється як сукупність взаємопов'язаних регіонів чи країн, між якими існують стійкі, історично обумовлені міграційні потоки. О. А. Малиновська [18] розглядає міграційну систему як «сукупність місць походження і призначення мігрантів, поєднаних стійкими переміщеннями, які визначаються спільністю культурних, економічних та інституційних зв'язків».

Міграційний простір відображає географічні межі, в яких відбуваються міграційні переміщення. М. Д. Романюк [44] розрізняє регіональний, національний і міждержавний міграційний простір. Монографія ІРД НАН України [42] уточнює, що міграційний простір характеризується не лише географічними координатами, а й соціальними, правовими та інформаційними умовами.

Міграційний потенціал – готовність населення певної території до здійснення міграційних переміщень; відображає латентний ресурс просторової мобільності населення [45]. *Міграційна поведінка* – сукупність рішень, стратегій і дій індивіда або домогосподарства, що реалізуються у процесі прийняття рішення про міграцію, самого переміщення та адаптації на новому місці [45; 46; 47]. *Інтеграція мігрантів* – поступовий, багатовимірний процес включення осіб, що переселилися, до економічних, соціальних, правових і культурних структур приймаючого суспільства; охоплює соціальну, економічну, правову та культурну складові [41; 48]. Порівняльний

аналіз зазначених категорій за підходами різних авторів представлено в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Визначення ключових категорій міграційних досліджень у трактуванні різних авторів

Поняття / категорія	Автор(и)	Рік	Трактування / визначення
<i>Міграційна ситуація</i>	М. Д. Пістун, І. Прибиткова, В. Волович [7]	1995	Сукупність характеристик міграційного руху населення певної території на конкретний момент, включно з обсягами, напрямками та складом потоків.
<i>Міграційна ситуація</i>	О. А. Малиновська [18]	2004	Динамічний стан міграційних процесів, зумовлений соціально-економічними, геополітичними і правовими чинниками.
<i>Міграційна система</i>	О. А. Малиновська [18]	2004	Сукупність місць походження і призначення мігрантів, поєднаних стійкими переміщеннями, що визначаються спільністю культурних, економічних та інституційних зв'язків.
<i>Міграційний простір</i>	М. Д. Романюк [44]	1999	Географічний та соціально-правовий простір, у межах якого відбуваються міграційні переміщення; поділяється на регіональний, національний і міждержавний рівні.
<i>Міграційна поведінка</i>	І. М. Прибиткова [7]	1995	Стратегії і зразки поведінки мігрантів на ринку праці, що відрізняються від поведінки немігрантів вищим адаптаційним потенціалом і раціоналізмом.
<i>Трудова міграція</i>	М. Д. Романюк [18]	1999	Рух носіїв робочої сили в міграційному просторі для забезпечення економічного відтворення та власних потреб мігрантів.
<i>Транзитна міграція</i>	С. О. Западнюк [4]	2011	Тимчасове перебування мігрантів на певній території у процесі руху до країни кінцевого призначення.
<i>Вимушена міграція</i>	Закон України [30]	2014	Переміщення особи під тиском загроз безпеці, насилля чи переслідування, або в умовах екологічних і техногенних катастроф; охоплює біженців і ВПО.
<i>Інтеграція мігрантів</i>	О. А. Малиновська [20]	2018	Процес включення мігрантів до соціальних, економічних, правових та культурних структур приймаючого суспільства; охоплює соціальну,

			економічну, правову і культурну складові.
<i>Міграційний потенціал</i>	Т. Бондар [46]	2023	Готовність або здатність до переміщення (потенційна міграційна активність); відрізняється від міграції як здійсненого акту.
<i>Міграційна поведінка</i>	Т. Бондар [46]	2023	Сукупність рішень і дій, пов'язаних з реалізацією міграційної установки — стійкої психологічної готовності до переміщення.

Джерело: побудовано автором на основі: [7; 18; 44; 4; 30; 20; 46]

У рамках концепції міграційних трансформацій (МТ) ці поняття є взаємопов'язаними й ієрархічно упорядкованими. Міграційна ситуація є статичним «зрізом» динамічного процесу МТ; міграційна система – структурним контекстом, у якому відбуваються МТ; міграційний простір – їх географічним виміром; міграційний потенціал і поведінка – рушійними силами. Вимушена, трудова і транзитна міграція є основними формами переміщень, що формують загальну картину МТ, а інтеграція – важливим підсумком цього процесу для регіонів прийому.

1.2. Міграційні трансформації як об'єкт суспільно-географічного дослідження

У суспільній географії категорія «трансформація» вживається для позначення глибинних системних змін у просторовій організації суспільства, що відбуваються під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників і мають тривалий або незворотний характер. Введення поняття «міграційні трансформації» як самостійної наукової категорії зумовлено необхідністю відобразити якісний характер змін у міграційних процесах, які виходять за межі звичайної міграційної динаміки і є ознакою нового стану просторової організації населення в регіонах [49-51].

Пропонуємо розуміти *міграційні трансформації* як сукупність глибоких якісних і кількісних змін у масштабах, структурі, спрямованості та інтенсивності міграційних потоків, що відбуваються під впливом ендогенних і екзогенних чинників і суттєво впливають на демографічну, соціально-економічну, розселенську та геополітичну структуру регіонів. Це авторське визначення синтезує підходи С. О. Западнюка [4], дослідників вимушеної міграції [49; 52; 53; 54], науковців Харківської суспільно-географічної школи [12; 52; 55] та концептуальних засад системного підходу [56].

Структура поняття охоплює чотири взаємопов'язані компоненти.

- Перший пов'язаний із трансформаціями у масштабах та інтенсивності потоків, тобто зі змінами загальних обсягів переміщень і коефіцієнтів міграційної рухливості.
- Другий відображає трансформації у структурі потоків: зміни статево-вікових, освітніх і кваліфікаційних характеристик мігрантів, а також зрушення у співвідношенні видів міграції. За М. О. Логвиною [12], просторово-часовий аналіз вимушеної міграції засвідчує структурні зміни у складі переміщених осіб, якщо на початкових етапах переважали жінки та пенсіонери, а згодом і працездатне населення.
- Третій характеризує трансформації у спрямованості потоків, що проявляються у переорієнтації міграційних коридорів і формуванні нових центрів тяжіння.
- Четвертий стосується трансформацій у мотивації, а саме перехід від добровільних до вимушених переміщень і від економічних до безпекових мотивів.

Суспільно-географічний підхід до аналізу міграційних трансформацій акцентує їх просторовий вимір, що відрізняє географічний підхід від демографічного чи соціологічного. О. Г. Топчієв наголошує, що «суспільна географія досліджує просторову організацію суспільства в усіх її проявах, включаючи демографічні процеси та міграційну поведінку населення» [1].

І. М. Прибиткова [7] у дослідженні просторової самоорганізації населення показує, що «міграційна активність є одним із ключових механізмів, через який відбувається просторова реорганізація суспільства».

Суспільно-географічний аналіз міграційних трансформацій передбачає розгляд чотирьох взаємопов'язаних складових. Демографічна складова включає зміни у чисельності, статеві-віковій структурі та природному русі населення, зумовлені міграцією. М. О. Логвинова [12] детально проаналізувала передумови вимушеної міграції на Сході України та виявила безпрецедентне скорочення чисельності населення і деформацію демографічної структури регіонів-донорів. Д. С. Мальчикова і Л. В. Лозова [19, с. 63] зазначають, що «сучасні внутрішні міграції в Україні є суттєвим фактором регіональних демографічних диспропорцій».

Просторово-розселенська складова відображає зміни у системах розселення, перерозподіл населення між регіонами, містами і сільськими поселеннями. С. О. Западнюк [4, с. 24] підкреслює, що «міграції є ключовим чинником трансформації розселенських систем, особливо в умовах різкого збільшення або зменшення чисельності населення окремих регіонів». К. Ю. Сегіда та С. В. Костріков [24] дослідили трудову маятникову міграцію у регіональному вимірі; С. О. Пугач [48] виявив вплив міграцій на трансформацію розселенської системи Волинської обл.

Соціально-економічна складова включає зміни на регіональних ринках праці, обсяги грошових переказів (*remittances*), трансформацію людського потенціалу. Л. М. Немець, Н. В. Гусева, К. Ю. Сегіда та М. О. Логвинова [26] показали суттєвий вплив зовнішньої трудової міграції на регіональні ринки праці та демографічну ситуацію. За даними Звіту МОМ [57], «проблеми зайнятості та доходів залишаються найгострішими для вимушено переміщених осіб». Соціальна та економічна інтеграція ВПО є комплексним процесом, що потребує скоординованих зусиль держави, громад та міжнародних організацій [58; 59; 60].

Геополітична складова набуває першочергового значення в умовах збройного конфлікту. Е. М. Лібанова [16, с. 15] зазначає, що «вимушене переселення з Донбасу стало найбільшим гуманітарним викликом для України з часів Другої світової війни». О. А. Малиновська [18; 20] показала, що збройний конфлікт докорінно змінив вектори міграційних потоків. Глобальна доповідь про внутрішнє переміщення [17] підтверджує, що Україна входить до числа країн з найбільшою кількістю ВПО у світі. Після 2022 р. масштаби вимушеної міграції зросли на порядок [61].

1.3. Чинники, умови та сучасні форми міграційних трансформацій у регіонах України

Суспільно-географічний аналіз чинників міграційних трансформацій є принциповим завданням, що дозволяє пояснити регіональну диференціацію та запропонувати обґрунтовані рекомендації щодо міграційної політики. С. О. Западнюк [4] запропонував розрізняти чинники (безпосередні детермінанти рішення про міграцію) та умови (стійкий соціально-географічний контекст, що визначає можливості та обмеження). І. М. Прибиткова [7] підкреслює, що суспільно-географічний підхід вимагає аналізу чинників міграції на всіх рівнях дослідження – від глобального до локального.

Для суспільно-географічного аналізу міграційних трансформацій в Україні виділяємо вісім груп чинників, систематизованих у контексті моделі «push–pull» [8] та системного підходу [42; 59].

Економічні чинники є основними для трудових міграційних трансформацій. Д. С. Мальчикова і Л. В. Лозова [19, с. 63] встановили, що «нерівномірність регіонального економічного розвитку є ключовим чинником, що визначає напрямки та інтенсивність внутрішніх міграцій». Для зовнішньої трудової міграції вирішальне значення мають суттєві відмінності в оплаті праці між Україною і країнами Центральної та Західної Європи [64].

Серед економічних чинників, які формують міграційну привабливість території, провідне значення мають попит на ринку праці, рівень доходів, умови праці та соціальні гарантії.

Безпекові та геополітичні чинники набули домінуючого значення після початку збройного конфлікту. Е. М. Лібанова [16] зазначає, що «збройний конфлікт на Донбасі став безпосередньою причиною масового вимушеного переміщення і докорінно змінив характер міграційних процесів в Україні». М. О. Логвинова [12] виділяє такі чинники, як загроза фізичній безпеці та життю, руйнування житлового фонду та інфраструктури, окупація та втрата контролю держави над частиною території, неможливість забезпечення нормальних умов для навчання та охорони здоров'я.

Демографічні чинники охоплюють вікову структуру населення (молодь має вищу міграційну рухливість), рівень освіти, сімейний стан. За В. О. Джаманом [2], «депопуляція сільської місцевості і концентрація населення у великих містах є взаємно посилювальними процесами». Вікова та статева структура ВПО [12] відрізняється від структури місцевого населення і є самостійним об'єктом суспільно-географічного аналізу.

Соціальні чинники включають якість і доступність освітніх, медичних і соціально-захисних послуг, а також наявність у приймаючому середовищі сталих соціальних зв'язків, здатних виконувати функції підтримки й адаптації мігрантів. В. Смаль і О. Позняк [21] провели соціологічне дослідження інтеграції ВПО у чотирьох областях, виявивши ключові проблеми адаптації. О. Міхеєва і В. Середа [54] виявили, що «психологічна прив'язаність до місця і соціальних зв'язків є серйозним бар'єром для інтеграції у нових громадах».

Інституційні та правові чинники визначають умови легалізації мігрантів, доступ до соціальних послуг, правовий статус ВПО. О. А. Малиновська [18] детально аналізує механізми державного регулювання та їх вплив на масштаби і структуру міграційних потоків. Програми підтримки ВПО є важливим регуляторним чинником [20; 21; 65].

Екологічні чинники набувають дедалі більшого значення в умовах забруднення довкілля та наслідків бойових дій: регіони Донбасу зазнали суттєвого екологічного пошкодження, що є додатковим чинником виштовхування населення. **Культурно-ментальні чинники** включають відданість місцю народження, родинні зв'язки, мовні та культурні бар'єри [54]. **Транспортно-географічні чинники** визначають доступність різних напрямків міграції: розвиненість транспортної мережі, близькість до кордону, наявність міжнародних транспортних коридорів впливають на спрямованість міграційних потоків [48; 66].

На основі теоретичного аналізу виділяємо три основних типи міграційних трансформацій в Україні.

Перший тип – трудові міграційні трансформації: структурні зрушення у масштабах, напрямках і якісному складі трудових потоків. В Україні набули масового характеру від середини 1990-х рр. Л. М. Немець та ін. [67] виявили, що після 2014 р. масштаби зовнішньої трудової міграції суттєво зросли, а структура змінилась у бік довгострокових переміщень. Трудова еміграція українців охоплює мільйони осіб і є одним із найбільших гуманітарно-демографічних викликів для держави [42]. Аналіз зовнішньої міграції до і після повномасштабного вторгнення здійснений Т. В. Бондар і О. А. Ганюковим [46].

Другий – вимушені міграційні трансформації: масові переміщення ВПО, спричинені збройним конфліктом. М. О. Логвинова [12, с. 29] виділила три етапи і дві хвилі вимушеного переміщення (2014-2016 рр.): раптова тимчасова (лютий–липень 2014 р.); перша хвиля масової (серпень–листопад 2014 р.); обдумана (грудень 2014 – грудень 2015 р.); друга хвиля (2016 р.); маятникові переміщення (з 2017 р.). О. А. Малиновська [20] оцінила ці процеси у контексті глобального досвіду. Після 2022 р. масштаби зросли на порядок [68].

Третій – структурно-демографічні трансформації: глибинні зміни у демографічній структурі регіонів внаслідок тривалих міграційних процесів. В. О. Джаман [2, с. 28] встановив, що «регіональна диференціація міграційних

процесів в Україні відображає глибинні відмінності у рівні соціально-економічного розвитку регіонів і є одним з ключових факторів демографічних трансформацій». Д. С. Мальчикова, К. І. Ковальова, Л. В. Лозова [19] досліджували вплив вимушеного переміщення на зайнятість і основні потреби ВПО у розрізі регіонів. О. В. Коваленко [41] проаналізувала концептуальні підходи до розуміння трансформацій міграційних процесів у глобалізованому суспільстві.

Відмінність умов від чинників полягає у тому, що умови є відносно стійкими характеристиками просторового середовища, в якому відбуваються міграційні процеси. О. Г. Топчієв (2005) визначає умови суспільно-географічного розвитку як «сталі характеристики природного, суспільного, господарського і демографічного середовища, що визначають рамки можливих соціальних і просторових змін» [1].

Першою і найважливішою умовою є *регіональна диференціація соціально-економічного розвитку*. В. О. Джаман (2003) і С. О. Западнюк (2011) показали, що регіони з нижчим рівнем розвитку систематично є донорами міграції [2; 4]. *Географічне положення* є другою умовою, прикордонні регіони мають відмінні можливості для зовнішньої міграції і різні безпекові ризики. *Демографічна структура та міграційні традиції* регіону є третьою умовою, регіони з молодшою структурою і розгалуженими соціальними мережами мігрантів мають вищу міграційну рухливість (Садова та ін., 2013; Шиманська, 2017) [37; 56].

Стан систем розселення та ринків праці – четверта умова. У дослідженні маятникової трудової міграції виявили, що «структура систем розселення і доступність ринку праці обласного центру є ключовими чинниками інтенсивності маятникової міграції» К. Ю. Сегіда і С. В. Костріков (2016) [24]. П'ята умова – *стан правового та інституційного середовища*: міграційна політика держави, наявність програм підтримки мігрантів і ВПО, якість соціальних послуг (Малиновська, 2018; Новікова та ін., 2018; МОМ, 2018) [20; 53; 58].

Аналіз сучасних форм міграційних трансформацій в Україні базується на наявних статистичних і соціологічних даних. *Зовнішня трудова еміграція* є найбільш масовою. У дослідженні сучасних викликів зовнішньої трудової міграції автори виявили її суттєвий вплив на регіональні ринки праці та демографічну ситуацію (Л. М. Немець, Н. В. Гусєва, К. Ю. Сегіда та М. О. Логвинова (Niemets et al., 2019) [67; 55]. Аналіз зовнішньої міграції до і після повномасштабного вторгнення засвідчує масштабну трансформацію характеру і вектора зовнішніх переміщень (Bondar, Hanyukov, 2023) [46]. Звіт МОМ про повернення (IOM, 2025) фіксує нові тренди: частина мігрантів починає повертатись, але масштаби залишаються безпрецедентними [57].

Внутрішня вимушена міграція (ВПО) утворює другу за значущістю сучасну форму. Просторово-часовий аналіз (Логвинова, 2020) показав, що розміщення ВПО характеризується: переважанням у прикордонних до зони конфлікту регіонах (Харківська, Дніпропетровська обл.); концентрацією у великих містах (Харків, Маріуполь, Краматорськ, Сєвєродонецьк); зростанням частки у Центральній та Західній Україні на пізніших етапах. Регіональні особливості розміщення ВПО у місцях компактного проживання охарактеризовані М. О. Логвиною (2020) [12; 69]. За даними Звіту МОМ (2018), «кількість ВПО у піковий період 2016 р. перевищувала 1,8 млн осіб» [58, с. 5].

Внутрішня добровільна (економічна) міграція формує третю форму трансформацій. *Маятникова трудова міграція* між малими містами і обласними центрами є значущим явищем (Сегіда, Костріков, 2016) [24]. Периферійно-центральна міграція як компонент постіндустріального розвитку міст вивчена Л. М. Немець та ін. (Niemets et al., 2020) [55]. За О. Міхеєвою і В. Середою (2015), «стратегії переселення ВПО значно диференційовані: від тимчасового притулку до постійного переселення» залежно від оцінки безпекової ситуації і наявних ресурсів [54].

Взаємозв'язок між трьома названими формами трансформацій утворює складний багаторівневий міграційний процес, що вимагає комплексного

суспільно-географічного дослідження. Аналіз інтеграції ВПО (Lohvynova, 2020; Немець та ін., 2019; Садова та ін., 2016) свідчить про різноманітність проблем і можливостей, пов'язаних із вимушеними трансформаціями [69; 26; 37]. Таким чином, суспільно-географічний аналіз дає змогу розглядати міграційні трансформації як структурне явище, що є одночасно наслідком і чинником регіонального розвитку в Україні.

1.4. Вітчизняний і зарубіжний досвід дослідження міграційних процесів і міграційних трансформацій

Стан наукового опрацювання проблеми міграційних трансформацій засвідчує її виразно міждисциплінарний характер, оскільки вона досліджується в межах кількох наукових напрямів і методологічних підходів.

Зарубіжна і вітчизняна наукова думка пройшла тривалий шлях від описово-статистичного до системного і суспільно-географічного осмислення міграційних процесів, сформувавши потужний масив теоретичних і емпіричних досліджень. Систематизація цього доробку є необхідною передумовою для обґрунтування авторської дослідницької позиції.

Засновником вивчення міграційних процесів загальноновизнано Е. Г. Равенштейна, праці якого стали одним із перших систематизованих досліджень міграцій як просторово впорядкованого явища. Наукове значення його праць полягає в тому, що міграції вперше були інтерпретовані не як сукупність випадкових переміщень, а як процес, якому властиві відтворювані просторові закономірності. Е. Г. Равенштейн обґрунтував низку положень, що й нині зберігають методологічне значення. Серед них переважання міграцій на короткі відстані, ступеневий характер територіальних переміщень, наявність зустрічних міграційних потоків, а також відмінності у міграційній активності населення. Попри те, що ці положення були сформульовані наприкінці XIX

століття, вони і сьогодні використовуються як важливі базові в дослідженні просторової організації міграційних процесів [6].

Е. С. Лі (Lee, 1966) систематизував і поглибив просторово-аналітичний підхід, сформулювавши концепцію «push–pull», що набула значного поширення в міграційних дослідженнях. У її межах він виокремив чотири групи чинників міграційної активності, а саме умови місця вибуття, умови місця прибуття, обмеження або бар'єри міграційного переміщення та індивідуальні характеристики мігранта [8]. У. А. Петерсен (Petersen, 1964) доповнив цей підхід загальною типологією міграцій, виокремивши первісні, вимушені, добровільні та масові переміщення [22]. Тим самим він увів принцип класифікації міграцій за характером спонукальних сил, який і нині зберігає аналітичне значення, зокрема у дослідженнях вимушеної міграції в Україні.

У 1970–1990-х рр. міграційні дослідження вийшли на рівень системного осмислення, коли міграційні процеси почали трактуватися як складова загальної територіальної організації суспільства. А. Л. Мабогундже (Mabogunje, 1970) розробив системну модель сільсько-міської міграції, за якою міграційні переміщення формуються і відтворюються під впливом зворотних зв'язків між мігрантами, середовищем вибуття та середовищем прибуття [31]. Подальший розвиток цього підходу пов'язаний із працями М. М. Кріц, Л. Л. Лім і Г. Злотнік (Kritz et al., 1992), які обґрунтували системне бачення міжнародної міграції як форми взаємодії між країнами донорами і країнами реципієнтами, що підтримується спільними економічними, культурними та інституційними зв'язками [32].

Д. С. Массей (Massey, 1988) запропонував концепцію кумулятивної причинності міграцій, згідно з якою кожне нове переміщення змінює соціальне середовище таким чином, що наступні міграції стають більш вірогідними. Ідея самовідтворення міграційних потоків через дію соціальних зв'язків, людського і соціального капіталу стала важливим пояснювальним положенням у дослідженні стійкості міграційних систем [25].

Р. Дженнісен (Jennissen, 2007) розвинув концепцію «ланцюжків причинності» у міграційних системах, розмежувавши прямі і опосередковані причинно-наслідкові зв'язки [33]. О. Бейквелл, Х. Де Хаас і А. Кубалл (Bakewell et al., 2012) доповнили концепцію міграційних систем, акцентувавши роль самих мігрантів у формуванні та відтворенні міграційних потоків, а не лише вплив зовнішніх структурних чинників [70].

С. Каслз (Castles, 2000, р. 270) узагальнив ключові тенденції міжнародної міграції на початку ХХІ ст., серед яких прискорення міграційних процесів, їх диверсифікація, глобалізація, фемінізація та зростання частки вимушених переміщень [40]. Зазначені тенденції чітко проявилися і в Україні після 2014 р. Доповідь «Глобальні тенденції у сфері вимушеного переміщення за 2022 рік» підтверджує подальше посилення цих процесів у глобальному масштабі, зокрема зростання кількості вимушено переміщених осіб, ускладнення структури міграційних потоків та їх просторове розширення. Доповіді УВКБ ООН (2023), *World Migration Report 2020*, звіти МОМ щодо внутрішньо переміщених осіб (IOM, 2018; 2025) формують значний масив верифікованих статистичних і аналітичних матеріалів, які становлять важливу інформаційно-методичну основу суспільно-географічного аналізу міграційних трансформацій в Україні у глобальному вимірі [64; 10; 58; 57].

Спільне міжнародне дослідження М. Елізбарашвілі, Л. М. Немець, Г. Меладзе, М. О. Логвинової та ін. (Elizbarashvili et al., 2020) порівняло вимушені міграції Грузії та України, виявивши спільні закономірності і специфіку кожного випадку. Л. М. Немець, Н. В. Гусєва, Т. І. Погребський, О. П. Бартош, М. О. Логвинова та ін. (Niemets et al., 2019) [71; 65]. Це дослідження є важливим з погляду методологічного обґрунтування порівняльного підходу у вивченні вимушених МТ.

Вітчизняна суспільно-географічна школа сформувала потужну методологічну основу для дослідження міграційних процесів. Класики методології суспільної географії, такі як О. Г. Топчієв (2005), М. Д. Пістун (1996), О. І. Шаблій (1994; 2003) сформували концептуальні засади вивчення

просторової організації суспільства, у межах яких міграційні процеси розглядаються як один із ключових механізмів трансформації систем розселення та територіальної організації населення [1; 23; 72; 73]. Енциклопедичне видання «Міграційні процеси в сучасному світі» (за ред. Ю. І. Римаренка, 1998) узагальнило понятійний апарат і концептуальні підходи у вітчизняній науці [74].

Фундаментальною роботою є монографія С. О. Западнюка (2011) «Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку» (наук. ред. Л. Г. Руденка) [4]. У ній систематизовано методика суспільно-географічного дослідження міграцій, запропоновано авторську класифікацію міграцій і чинників їх розвитку, введено поняття «коефіцієнт стійкості населення щодо виїзних міграцій» і «переселенська активність населення», здійснено типізацію регіонів України за особливостями міграційної активності. У монографії В. О. Джамана (2002) «Регіональні системи розселення: демографічні аспекти» розглянуто регіональні особливості географії міграцій і виявлено зв'язок між депопуляцією сільської місцевості та урбанізаційними процесами [2].

Теоретичні та методологічні аспекти дослідження міграції розробляли М. В. Ніколаєвський і Н. Є. Прохоренко (2009), О. А. Ровенчак (2006), І. М. Прибиткова (2009). О. А. Ровенчак (2006) здійснила критичний аналіз визначень і класифікацій міграцій, наближаючи їх до операційних понять, придатних для суспільно-географічного аналізу [76; 13; 7]. Колективна монографія «Міграційні процеси в Україні» (за ред. О. В. Позняка, 2007) охарактеризувала сучасний стан і перспективи міграційних процесів [77].

Вагомий внесок у дослідження вимушених міграцій і МТ, зробили Л. М. Немець і К. Ю. Сегіда (2012), які у монографії «Демографічний розвиток Харківського регіону» розробили системний підхід до суспільно-географічного дослідження населення [36]. Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, Л. А. Немець (2012) удосконалили методика дослідження демографічного розвитку. Л. М. Немець та ін. (2018) здійснили структурно-динамічний та регіональний

аналіз вимушених внутрішніх міграцій у Харківській обл. і запропонували авторську методику їх типізації [65].

Публікації М. О. Логвинової (2019; 2020) та Lohvynova (2019; 2020; 2020) присвячені просторово-часовому аналізу вимушеного внутрішнього переміщення населення України, кластеризації районів, аналізу регіональних міграційних систем, динаміці розміщення ВПО та регіональним програмам інтеграції [39; 69; 26; 55]. Кандидатська дисертація М. О. Логвинової (2021) є наразі найбільш системним суспільно-географічним дослідженням вимушеного внутрішнього переміщення населення в Україні [12].

Питання зовнішньої трудової міграції розглядались Л. М. Немець, Н. В. Гусевою, Т. І. Погребським, О. П. Бартошем, М. О. Логвиновою та ін. (Niemets et al., 2019) у контексті сучасних викликів і суспільно-географічних наслідків для регіонів [26; 55]. Периферійно-центральна міграція як компонент постіндустріального розвитку міст досліджена у публікації Niemets et al. (2020). Л. М. Немець, Н. В. Гусева, Т. І. Погребський, О. П. Бартош, М. О. Логвинова та ін. (Niemets et al., 2019) у дослідженні інтеграції ВПО виявили «реалії, проблеми та перспективи» у контексті міжнародного досвіду.

К. Ю. Сегіда і С. В. Костріков (2016) розробили просторовий економетричний аналіз маятникової трудової міграції, показавши її роль у системах розселення регіону [24]. С. О. Пугач (2011; Пугач і П'ятак, 2016) дослідив суспільно-географічні аспекти вимушених переміщень у Волинській обл. [48].

Дослідженню вимушеної міграції та ВПО присвячено значна кількість вітчизняних наукових праць, що з'явилися переважно після 2014 р. у відповідь на гуманітарні виклики збройного конфлікту.

Е. М. Лібанова (2014) підготувала фундаментальну наукову доповідь про масштаби, проблеми і шляхи вирішення вимушеного переселення з Донбасу, яка стала відправною точкою для систематичних досліджень цього напрямку у вітчизняній науці [16]. О. А. Малиновська (2014) розробила аналітичну доповідь про стратегії поведінки ВПО, її монографія (2018) дала

розгорнуту характеристику міграційної політики України у глобальному вимірі [78; 20].

У. Я. Садова (2013) дослідила територіальну міграційну систему України, проблеми зайнятості ВПО та соціально-економічні наслідки міграційних процесів для регіонів [37]. К. В. Шиманська (2017) у монографії про міграцію людських ресурсів в умовах геоekonomічних трансформацій розглянула зовнішню трудову міграцію українців як чинник зміни людського потенціалу країни [56].

Комплексне дослідження інтеграції ВПО у дослідженнях О. Ф. Новікової, В. П. Антонюк, О. В. Панькової (2018) охопило правовий, соціальний, економічний та психологічний виміри цього процесу [53]. В. Смаль і О. Позняк (2016) провели порівняльне соціологічне дослідження економічної та соціальної інтеграції ВПО у чотирьох областях, виявивши ключові проблеми і відмінності [21].

О. К. Міхеєва і В. В. Серeda (2015) у соціологічному дослідженні розкрили причини і стратегії переселення мешканців сходу України, зокрема психологічні механізми прийняття рішення про переміщення [54]. О. А. Попова (2017) здійснила класифікаційний аналіз вимушеної внутрішньої міграції за кількома ознаками [75]. Д. С. Мальчикова з колегами (2017) дослідила вимушену зміну зайнятості та специфіку основних потреб ВПО у регіональному вимірі [19]. Звіт МОМ в Україні (2018) та наступні операційні звіти (ІОМ, 2019; 2025) надають систематичні кількісні дані моніторингу [58; 68; 57].

На основі теоретичного узагальнення, критичного опрацювання та систематизації наукових джерел виявлено часову послідовність розвитку міграційних трансформацій в Україні, обґрунтовано три основні типи їх прояву та встановлено їхні ключові суспільно-географічні наслідки у системі територіальної організації суспільства, що знайшло відображення на рис. 1.1.

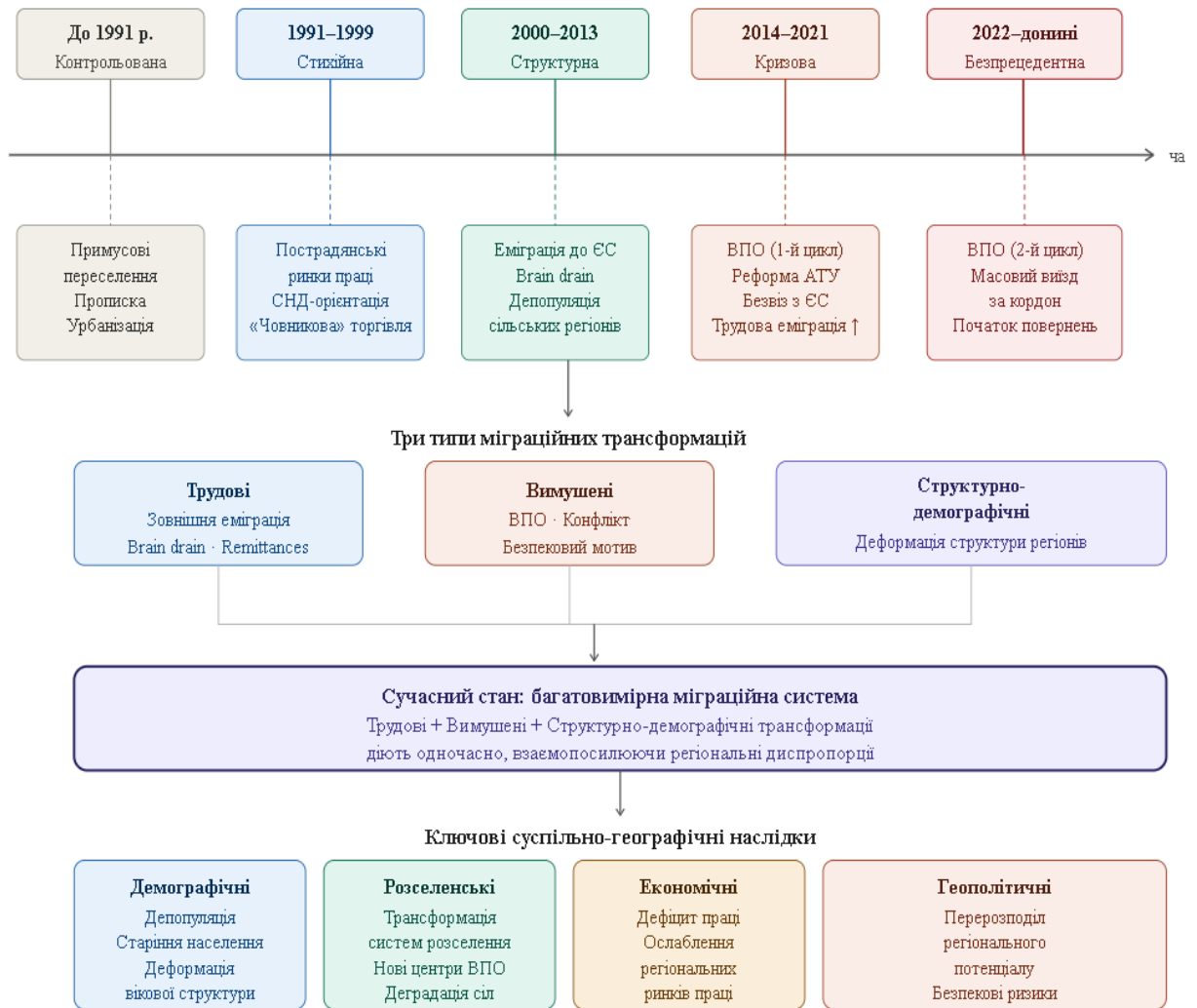

Рис. 1.1. Хронологія, типи та суспільно-географічні наслідки міграційних трансформацій в Україні

Джерело: побудовано автором

Рис. 1.1 відображає міграційні трансформації в Україні як цілісний суспільно-географічний процес і побудований за трирівневою логікою, що охоплює часовий, типологічний і наслідковий зрізи їх розвитку.

На **часовому рівні** виділено п'ять етапів МТ.

- **«Контрольована» МТ (до 1991 р.)** були характерні примусові переселення, система прописки та планова урбанізація, за яких територіальне закріплення населення забезпечувалося адміністративним регулюванням, а не дією ринкових стимулів.

- **«Стихійна» МТ (1991–1999 рр.)** – формування пострадянських ринків праці, переорієнтація трудових потоків на країни СНД, масова «човникова» торгівля як перша форма стихійної трудової мобільності.
- **«Структурна» МТ (2000–2013 рр.)** характерна масова еміграція до країн ЄС, наростання «brain drain», депопуляція сільських регіонів. Відтік молоді та кваліфікованої робочої сили до Польщі, Чехії, Німеччини набув системного характеру.
- **«Кризова» МТ (2014–2021 рр.):** у цей період, збройний конфлікт на Донбасі та анексія Криму спричинили першу хвилю масового вимушеного переміщення (ВПО, 1-й цикл); реформа АТУ змінила просторові конфігурації; безвізовий режим з ЄС (2017) додатково стимулював трудову еміграцію.
- **«Безпрецедентна» МТ (2022–донині),** повномасштабне вторгнення Росії породило другу хвилю ВПО (2-й цикл), масовий виїзд за кордон (5,7 млн осіб лише у 2022 р., за даними УВКБ ООН) та перші ознаки початку повернень. За масштабом і швидкістю розгортання ця хвиля є безпрецедентною в сучасній європейській історії.

На типологічному рівні рис. 1.1 відображає три типи міграційних трансформацій, які розвивалися паралельно і взаємно посилювали один одного. До них належать трудові трансформації, пов'язані із зовнішньою еміграцією, впливом висококваліфікованих кадрів і грошовими переказами, вимушені трансформації, зумовлені внутрішнім переміщенням населення, збройним конфліктом і безпековими мотивами, а також структурно-демографічні трансформації, що проявляються у деформації вікової та регіональної структури населення. У сукупності ці типи формують сучасний стан міграційних процесів як багатовимірну систему, у межах якої різні форми трансформацій діють одночасно і посилюють регіональні диспропорції.

На наслідковому рівні нами виділено чотири групи ключових суспільно-географічних наслідків міграційних трансформацій. До першої належать демографічні наслідки, що проявляються у депопуляції, старінні населення та

деформації його вікової структури, передусім в регіонах-донорах, зокрема на сході країни та у сільській периферії. Друга група охоплює розселенські наслідки, які виявляються у трансформації систем розселення, формуванні нових центрів тяжіння внутрішньо переміщених осіб та деградації сільських поселень у зонах конфлікту і трудового відтоку. Третю групу становлять економічні наслідки, серед яких дефіцит робочої сили на регіональних ринках праці, ослаблення виробничого потенціалу та зростання обсягів грошових переказів як компенсаційного механізму. Четверта група включає геополітичні наслідки, що виражаються у перерозподілі регіонального потенціалу на користь центральних і західних областей, виникненні нових безпекових ризиків і зміні демографічної карти України.

Отже, рис. 1.1 унаочнює ключове положення дослідження про те, що міграційні трансформації в Україні не мають характеру ізольованих подій, а становлять системний процес, який розгортається протягом понад трьох десятиліть, має чітку часову логіку загострення і зумовлює взаємопов'язані суспільно-географічні наслідки на демографічному, розселенському, економічному та геополітичному рівнях.

1.5. Алгоритм та етапи суспільно-географічного дослідження міграційних трансформацій

Складність і багатовимірність міграційних трансформацій як об'єкта суспільно-географічного аналізу зумовлює потребу у формалізованому алгоритмі дослідження, що забезпечує логічну послідовність наукових процедур, методичну узгодженість окремих етапів і верифікованість одержаних результатів. Запропонований алгоритм ґрунтується на загальнонауковому принципі переходу від абстрактного до конкретного, поєднує дедуктивний (від теорії до емпіричних узагальнень) і індуктивний (від фактологічних даних до теоретичних висновків) підходи та враховує

специфіку міграційних трансформацій як просторово-часового явища, що розгортається одночасно у демографічному, соціально-економічному, розселенському і геополітичному вимірах.

В основу алгоритму покладено розуміння дослідження міграційних трансформацій як процесу, який включає теоретико-методологічну підготовку, формування інформаційної бази, аналіз передумов і чинників, методичне обґрунтування, типологічне узагальнення, аналіз сучасних кризових процесів, прогнозне моделювання та підсумкове узагальнення. На кожному з етапів передбачено можливість зворотного зв'язку, що забезпечує верифікацію результатів і коригування методичних процедур у разі виявлення невідповідностей між теоретичними положеннями і емпіричними даними. Послідовність етапів та їх змістовне наповнення відображено на рис. 1.2.

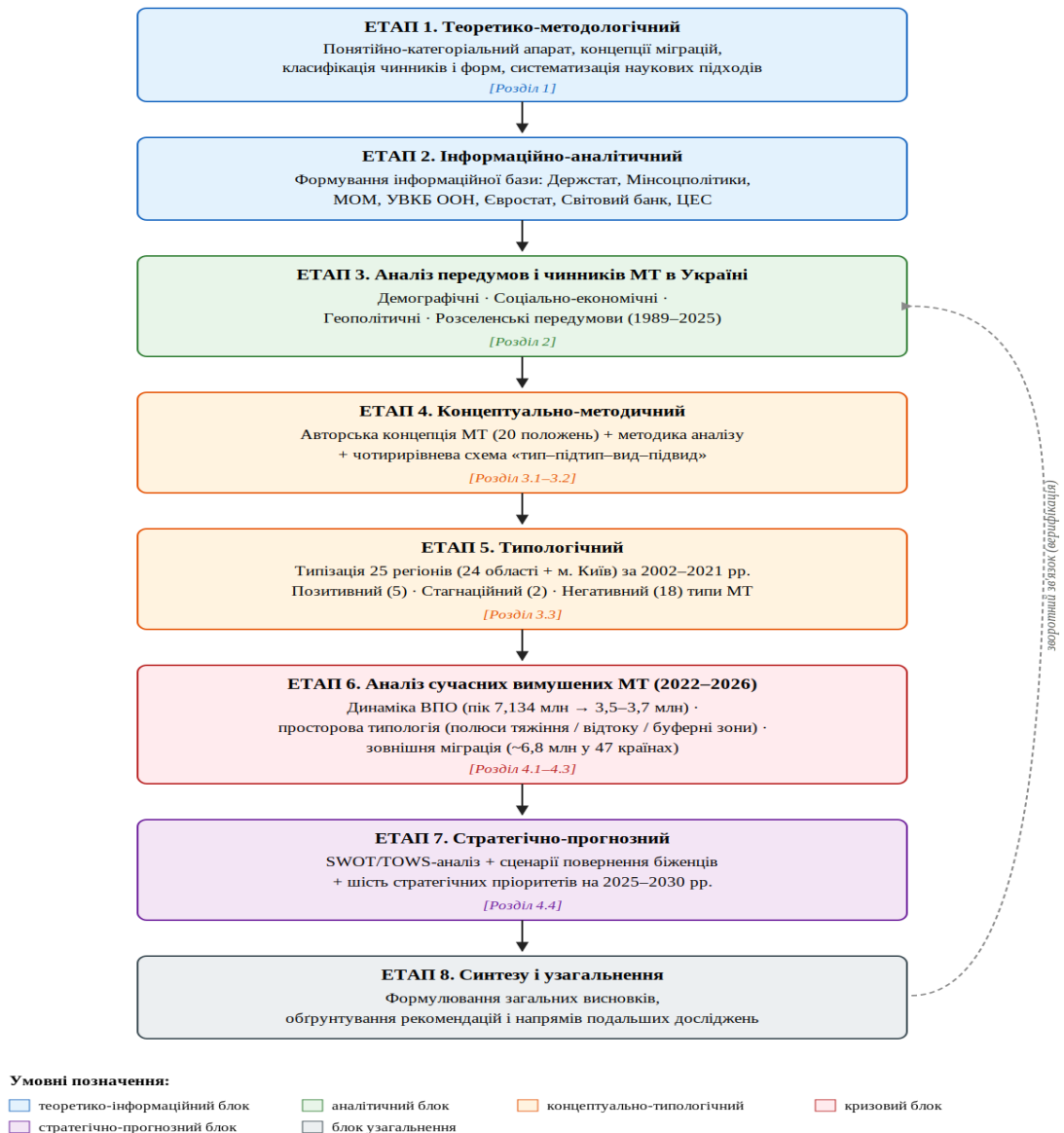

Рис. 1.2. Алгоритм суспільно-географічного дослідження міграційних трансформацій (авторська розробка)

Джерело: побудовано автором

Перший етап, теоретико-методологічний, передбачає узагальнення вітчизняного і зарубіжного наукового доробку у сфері географії населення, міграціології, демографії, регіоналістики, систематизацію понятійно-категоріального апарату, виокремлення провідних теоретичних концепцій (просторово-аналітичної, типологічної, «push-pull», неокласичної, кумулятивної причинності, міграційних систем, транснаціоналізму, системної, комплексної суспільно-географічної), обґрунтування авторського

визначення категорії «міграційні трансформації», класифікацію міграційних процесів за сімома базовими ознаками та структурування восьми груп чинників міграційних трансформацій. Результатом цього етапу є концептуально-категоріальна основа дослідження.

Другий етап, інформаційно-аналітичний, передбачає формування достовірної і репрезентативної інформаційної бази, що поєднує державний і міжнародний рівні. До національних джерел належать матеріали Державної служби статистики України (динаміка чисельності, структури і природного руху населення, міграційних потоків, заробітної плати, безробіття, ВРП тощо), Міністерства соціальної політики України (облік внутрішньо переміщених осіб у розрізі регіонів), Національного банку України (грошові перекази трудових мігрантів), Міністерства освіти і науки України (контингент студентів закладів вищої освіти). Міжнародний інформаційний блок включає матеріали Міжнародної організації з міграції (Displacement Tracking Matrix, раунди 14-21), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (Operational Data Portal), Євростату, Світового банку, ОЕСР, ЮНЕСКО, Центру економічної стратегії. Принципово важливим завданням етапу є зведення різноджерельних даних до єдиного форматованого і часового масштабу, перевірка їх достовірності, верифікація суперечностей.

Третій етап, аналіз передумов і чинників міграційних трансформацій в Україні, ґрунтується на чотирьохкомпонентному підході, що охоплює демографічні передумови (динаміка чисельності і вікової структури, природний рух, депопуляційні процеси), соціально-економічні передумови (рівень доходів і заробітної плати, безробіття, ВРП, освітній потенціал, грошові перекази мігрантів), геополітичні чинники (європейська інтеграція, безвізовий режим, збройна агресія, режим тимчасового захисту) і розселенські чинники (агломераційна концентрація, деформація сільської поселенської мережі, центр-периферійна модель). Методичний інструментарій етапу включає історико-географічний аналіз з періодизацією міграційних процесів, статистичний аналіз з розрахунком абсолютних і

відносних показників, картографічний метод і побудову графічних часових рядів.

Четвертий етап, концептуально-методичний, є центральним для всього дослідження і передбачає обґрунтування авторської суспільно-географічної концепції міграційних трансформацій, що включає основні положення, та розроблення методики їх суспільно-географічного аналізу. Концепція розглядає міграційні трансформації як єдиний динамічний просторово-часовий процес, що визначає траєкторію демографічної, соціально-економічної, розселенської і геополітичної трансформації регіонів. Методика передбачає п'ятиетапний алгоритм аналізу (формування інформаційної бази, розрахунок індикаторів, побудова графіка МТ, типізація, кодування результату), систему з п'яти кількісних індикаторів (показник прибуття, показник вибуття, сальдо міграції, міграційний оборот, інтегральний показник динаміки) і чотирирівневу класифікаційну схему «тип підтип - вид - підвид» з включенням просторового різновиду.

П'ятий етап, типологічний, передбачає практичну апробацію розробленої методики на матеріалах регіонів України (24 області і м. Київ) за період 2002-2021 рр. з виокремленням трьох типів міграційних трансформацій, визначенням просторових різновидів кожного регіону (рівноважного, зовнішньоміграційного, внутрішньоміграційного) і повним аналітичним кодуванням за схемою «Тип.Підтип-Різнovid-Вид(Підвид)-[новітня тенденція]». Результати типології відображаються у форматі таблиць, картосхем і часових діаграм та становлять основу для подальшого порівняльного аналізу регіонів.

Шостий етап, аналіз сучасних вимушених міграційних трансформацій (2022-2026 рр.), присвячений дослідженню якісно нового типу МТ катастрофічного масштабу, спричиненого повномасштабною збройною агресією. На цьому етапі вивчається динаміка чисельності і структури внутрішньо переміщених осіб (від піку 7 млн 134 тис. осіб у травні 2022 р. до стабілізації у діапазоні 3,5-3,7 млн), проведений кореляційний аналіз

з визначенням коефіцієнтів Пірсона і Спірмена, обґрунтовується функціональна типологія регіонів України за їх роллю в системі вимушених міграцій (полюси тяжіння, полюси відтоку, буферні зони стабільності), виявляються три просторові моделі розселення ВПО (моноцентрична агломераційна, двополюсна/поліцентрична, децентралізована) і три демографічні профілі переселенців. Окремо аналізується зовнішня вимушена міграція (близько 6,8 млн громадян у 47 країнах світу), її три фази, географія розселення, демографічна структура і правовий статус (Директива ЄС 2001/55/ЄС, рішення Ради ЄС 2022/382 і 2024/1836, національні програми «Homes for Ukraine», «Uniting for Ukraine», CUAET) [79-81].

Сьомий етап, стратегічно-прогнозний, переводить дослідження з аналітичної у проєктно-рекомендаційну площину. Він передбачає проведення SWOT-аналізу зовнішньої вимушеної міграції з виявленням сильних і слабких сторін, можливостей і загроз, побудову TOWS-матриці з обґрунтуванням чотирьох стратегій (SO, WO, ST, WT), розроблення трьох сценаріїв повернення біженців (оптимістичного, базового, песимістичного) з кількісною оцінкою чисельності потенційних репатріантів і обґрунтування шести стратегічних пріоритетів регіональної міграційної політики на період 2025-2030 рр. Методичну основу етапу становить авторська система експертного скорингу за шестикомпонентною шкалою показників (безпека, житло, освіта, працевлаштування, правовий статус, інформаційна підтримка) з оцінкою стратегічного розриву між поточним і необхідним рівнем реалізації політики.

Восьмий етап, синтезу й узагальнення, забезпечує інтегральне зведення результатів попередніх етапів у систему загальних висновків і практичних рекомендацій. На цьому етапі здійснюється формулювання теоретичних узагальнень, обґрунтування внеску дослідження у розвиток суспільної географії, визначення практичного значення одержаних результатів для органів державної влади і місцевого самоврядування, визначення перспективних напрямів подальших наукових досліджень, зокрема щодо моделювання довгострокових сценаріїв постконфліктної демографічної

динаміки, аналізу інтеграційних процесів репатріантів, дослідження трансформацій міграційного простору України у контексті майбутнього членства в Європейському Союзі.

Послідовне виконання восьми етапів забезпечує цілісну картину міграційних трансформацій у регіонах України, дозволяє виявити їх просторово-часові закономірності та обґрунтувати науково виважені рекомендації для регіональної міграційної політики.

Висновки до розділу 1

Узагальнення наукових підходів до визначення поняття «міграція» засвідчує відсутність єдиного загальноприйнятого визначення, що зумовлено складністю самого явища та відмінністю дослідницьких підходів. У межах цього дослідження за основу прийнято широке суспільно-географічне трактування, запропоноване М. О. Логвиною [12], яке поєднує просторовий, демографічний і системний підходи до аналізу міграції.

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив систематизувати основні класифікаційні ознаки міграцій населення (за географічними масштабами, тривалістю, добровільністю, напрямом, причинами, правовим статусом і характером руху) та основні концепції міграції (просторово-аналітична, типологічна, «push–pull», неокласична, кумулятивної причинності, міграційних систем, транснаціоналізму, системна та комплексна суспільно-географічна).

Запропоновано авторське визначення «міграційних трансформацій» як сукупності глибоких якісних і кількісних змін у масштабах, структурі, спрямованості та інтенсивності міграційних потоків, що відбуваються під впливом ендегенних і екзогенних чинників і суттєво впливають на демографічну, соціально-економічну, розселенську та геополітичну структуру регіонів. Суспільно-географічний аналіз чинників міграційних трансформацій в Україні дозволив виділити вісім груп чинників та три основних типи трансформацій: трудові, вимушені та структурно-демографічні.

РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ, ТЕНДЕНЦІЙ ТА ПРОСТОРОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

Другий розділ присвячений суспільно-географічному аналізу передумов, тенденцій та просторових особливостей міграційних трансформацій (МТ) в Україні. Він є інформаційно-аналітичною та просторово-аналітичною основою для подальшої типізації МТ, що здійснюються у третьому розділі. Відповідно до запропонованого алгоритму дослідження (підрозділ 1.5), у розділі 2 реалізується другий і третій етапи: формування інформаційної бази, аналіз тенденцій і просторових закономірностей МТ. Структурно розділ побудований за логікою переходу від демографічних передумов МТ через аналіз загального міграційного руху до внутрішніх і зовнішніх форм трансформацій та їх регіональної диференціації.

2.1. Демографічні передумови міграційних трансформацій в Україні

Міграційні трансформації в Україні формуються під впливом сукупності чинників, що діють у межах конкретних суспільно-географічних умов і відображають особливості територіальної організації населення, господарства та розселення. У системі чинників міграційних трансформацій демографічні передумови посідають вихідне місце, оскільки саме вони характеризують кількісні та якісні параметри населення як демографічної основи територіальної організації міграційних процесів. Демографічні параметри визначають міграційний потенціал територій, напрями та інтенсивність міграційних потоків, а також масштаби територіального перерозподілу населення. Саме тому демографічні передумови виступають вихідною основою аналізу міграційних трансформацій та їх територіальної диференціації [82].

Сучасні міграційні трансформації в Україні мають тривалий і багаторівневий характер. Вони формувалися протягом кількох історичних періодів, кожний з яких відзначався специфічним поєднанням демографічних процесів, механізмів регулювання міграції та особливостей територіальної організації суспільства. У радянський період міграційний рух значною мірою визначався централізованими механізмами переселення, індустріалізацією, освоєнням нових територій і плановим перерозподілом трудових ресурсів. У пострадянський період міграційна динаміка набула значно більшої стихійності, що було пов'язано з трансформаційною кризою, регіональними диспропорціями розвитку, зміною структури зайнятості та посиленням зовнішньої трудової мобільності. Новітній етап характеризується безпрецедентним зростанням масштабів вимушених переміщень населення, спричинених воєнними подіями, руйнуванням середовища життєдіяльності та посиленням територіальної нерівноваги в умовах загальнонаціональної кризи [83].

У межах дисертаційного дослідження міграційні трансформації в Україні розглядаються як складний суспільно-географічний процес, що проявляється у зміні напрямів, інтенсивності, форм і чинників міграційного руху населення. Такий підхід дає змогу аналізувати міграційні процеси в системі територіальної організації населення, де демографічні передумови виступають базовими у формуванні міграційної ситуації. Аналіз демографічної основи дає можливість встановити регіональні відмінності міграційного потенціалу, демографічної стійкості територій і перспектив відтворення населення в умовах тривалих трансформаційних змін [82].

Динаміка чисельності населення України у 1989–2022 рр. має стійку і наростаючу тенденцію депопуляції (рис. 2.1, табл.2.1). За даними табл. 2.1 та табл. 2.2, загальна чисельність населення скоротилась з 51,7 млн осіб у 1989 р. до 41,2 млн у 2022 р., тобто на 10,5 млн осіб, або на 20,4 %. Жодного року протягом досліджуваного тридцятирічного періоду зростання чисельності населення не спостерігалось. Виразно вирізняються два прискорення темпу

скорочення: після 2014 р. (початок збройного конфлікту на Донбасі та анексія Криму) та після 2020 р. (пандемія COVID-19 і повномасштабне вторгнення 2022 р.). Ці два переломи безпосередньо відповідають двом хвилям вимушених МТ і є їхнім демографічним відображенням [84].

Таблиця 2.1

Динаміка чисельності населення в Україні за типом поселення (1989–2022рр)

	1989	1991	1993	1995	1999	2001	2005	2010	2014	2020	2022
Міська та сільська місцевості	51, 7	51, 9	52, 2	51, 7	49, 9	48, 9	47, 3	45, 9	45, 4	41, 9	41, 2
міська місцевість	34, 6	35,1	35, 4	35,1	33,7	32, 9	32,0	31,5	31,3	29,1	28,7
сільська місцевість	17, 1	16, 8	16,8	16, 6	16,2	16,0	15,3	14,42	14,1	12,7	12,5

Джерело: побудовано автором на основі [85]

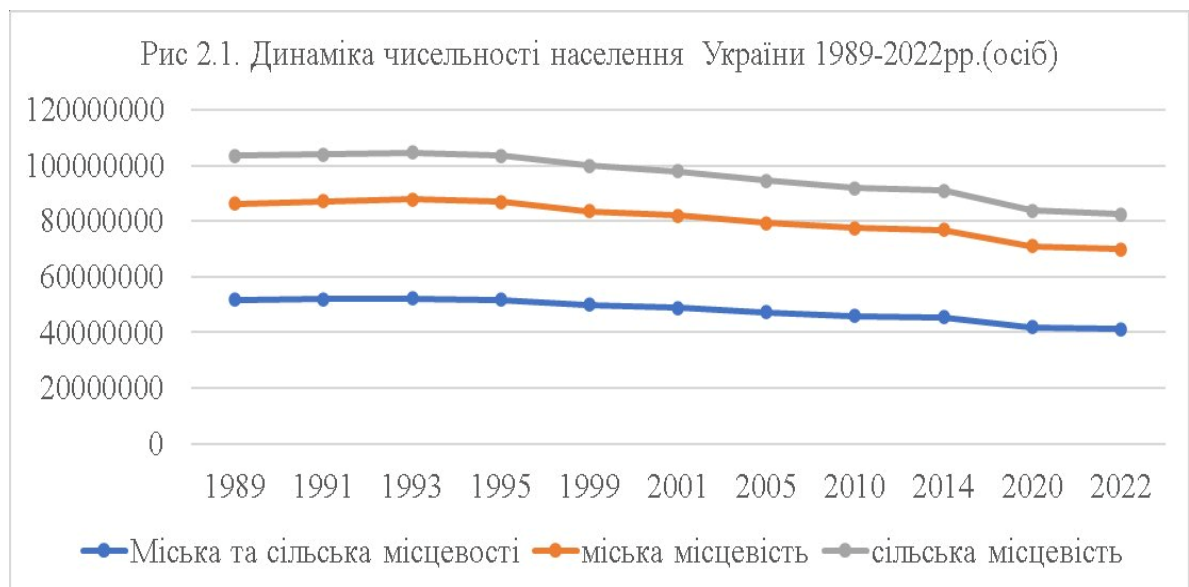

Рис. 2.1. Динаміка чисельності населення України у 1989–2022 рр. (млн осіб)

Джерело: побудовано автором на основі: [85]

Регіональна диференціація загальної чисельності населення (дод. А.1, табл. 2.2) засвідчує, що найбільше зменшення чисельності населення

спостерігається в індустріальних регіонах Сходу, Донецька обл. втратила понад 1,27 млн осіб (–24 %), Луганська – 760 тис. (–26 %), Харківська – 598 тис. (–19 %). Серед регіонів «стабілізаторів» виділяється Київська обл., де чисельність населення у 2022 р. виявилась вищою порівняно з 1989 р. (+158 тис., +8 %), що є відображенням столичного ефекту тяжіння. Виключним є і Закарпатська обл., де чисельність практично не змінилась (–0,6 %). Загальна чисельність населення регіонів України у 1989–2022 рр. представлена в додатку А.1.

Чисельність міського населення (дод. А.2) скоротилась в Україні загалом з 34,6 млн осіб у 1989 р. до 28,7 млн у 2022 р. (–17,3 %). Проте диференціація між регіонами є суттєвою. Столична Київська обл. фіксує зростання міського населення (+6,7 % за 1989–2022 рр., дод. А.3, табл. 2.2) та. Це відображає концентрацію внутрішніх трудових і освітніх МТ у столичній агломерації. Незначне збільшення міського населення від 1 до 3% спостерігається у Волинській, Рівненській та Івано-Франківській областях. Найвищі темпи скорочення міського населення у Луганській (–25,8 %), Донецькій (–23,3 %), Сумській (–18,3 %) обл., що є прямим наслідком і передумовою вимушених МТ. Чисельність міського населення регіонів України у 1989–2022 рр. представлена в таблиці 2.2 та додатку А2.

Скорочення сільського населення (табл. 2.2. та дод. А.3) є більш інтенсивним і географічно ширшим, ніж міського. Загальна чисельність сільського населення зменшилась з 17,1 млн у 1989 р. до 12,5 млн у 2022 р. (–27,1 %). Найбільших втрат зазнали Чернігівська (–50,6 %, тобто вдвічі скоротилось сільське населення), Сумська (–42,9 %), Хмельницька (–35,9 %), Кіровоградська (–34,0 %), Полтавська (–34,0 %) обл. Це регіони стійкої негативної внутрішньої МТ, де відбувається системна концентрація населення у міських центрах та еміграція за кордон. Натомість у Закарпатській обл. сільське населення навпаки зросло (+5,9 %), що пояснюється традиційно високою народжуваністю та обмеженою трудовою мобільністю. Чисельність

сільського населення регіонів України у 1989–2022 рр. представлена в таблиці А.3.

Зведені темпи змін населення за регіонами (табл. 2.2) дозволяють провести типологію регіонів за інтенсивністю депопуляції і встановити зв'язок між демографічною динамікою та МТ. За сукупністю показників виокремлюються три групи регіонів:

- **регіони з найвищою інтенсивністю депопуляції (темп < 75 %) –** Чернігівська (67,8 %), Сумська (72,3 %), Кіровоградська (72,9 %), Луганська (73,5 %), Донецька (76,1 %) обл. Це переважно північні, центральні та східні регіони з поєднанням трудових і вимушених МТ; характерний негативний III тип МТ;
- **регіони з помірною депопуляцією (75–90 %) –** більшість центральних, південних і частина західних областей (Вінницька, Запорізька, Харківська, Одеська та ін.); притаманні структурно-демографічні МТ з переважанням трудової еміграції;
- **регіони з відносною демографічною стабільністю (> 90 %) –** Закарпатська (99,4 %), Волинська (96,2 %), Рівненська (97,6 %), Івано-Франківська (95,0 %), Київська (92,7 %) обл. Ці регіони або мають вищі показники народжуваності (Захід), або отримують позитивне міграційне сальдо (Київська обл.).

Таблиця 2.2

*Темпи скорочення населення регіонів України у 1989–2022 рр.
(2022/1989×100, %)*

Регіон	Темп змін (+; -) загального населення, 2022/1989×100 %	Темп змін (+; -) міського населення, 2022/1989×100 %	Темп змін (+; -) сільського населення, 2022/1989×100 %
Україна	79.6	83.0	72.9
Вінницька	78.1	92.1	66.9
Волинська	96.2	103.0	89.8
Дніпропетровська	79.8	80.7	75.5
Донецька	76.1	76.7	70.7
Житомирська	76.3	85.9	65.5

Закарпатська	99.4	90.0	105.9
Запорізька	78.7	80.6	72.9
Івано-Франківська	95.0	100.9	90.7
Київська	92.7	106.7	76.5
Кіровоградська	72.9	77.6	66.0
Луганська	73.5	74.2	69.0
Львівська	90.2	93.0	86.1
Миколаївська	82.1	85.9	74.8
Одеська	89.0	90.6	85.8
Полтавська	77.1	85.6	66.0
Рівненська	97.6	102.2	93.8
Сумська	72.3	81.7	57.1
Тернопільська	87.4	98.9	79.5
Харківська	81.3	84.2	70.7
Херсонська	80.8	81.1	80.3
Хмельницька	80.5	98.7	64.1
Черкаська	75.8	82.3	68.5
Чернівецька	94.9	97.7	92.9
Чернігівська	67.8	83.8	49.4

Примітка: кольорове маркування – темно-зелений (>90 %, відносна стабільність), жовтий (75–90 %, помірна депопуляція), рожевий (<75 %, висока депопуляція).

Джерело: розраховано автором на основі: [85]

Таким чином, демографічна ситуація в Україні за 1989–2022 рр. характеризується системною депопуляцією, що поглиблюється в часі і має територіальну диференціацію. Інтенсивніше скорочення сільського населення порівняно з міським відображає дію внутрішніх МТ, переміщення сільської молоді до урбаністичних центрів. Прискорення депопуляції після 2014 і 2022 рр. безпосередньо пов'язане з хвилями вимушених МТ. Регіональна типологія за темпами скорочення населення (табл. 2.2) формує демографічну основу для типізації МТ, регіони з найвищою депопуляцією є одночасно регіонами з найбільш вираженими негативними МТ або з домінуванням вимушеної складової.

Статеві-вікова піраміда є одним з найінформативніших суспільно-географічних індикаторів міграційних трансформацій, оскільки вона

акумулює в собі одночасно наслідки природного руху, міграційних переміщень і соціально-демографічних зрушень. Порівняльний аналіз статеві-вікових пірамід України за 2001, 2014, 2022 та 2023 рр. дозволяє виявити основні напрями трансформації статеві-вікової структури населення під впливом міграційних трансформацій, простежити поглиблення демографічних диспропорцій та оцінити структурні наслідки цих процесів для відтворення населення і територіальної організації демографічного потенціалу держави (рис. 2.2–2.5).

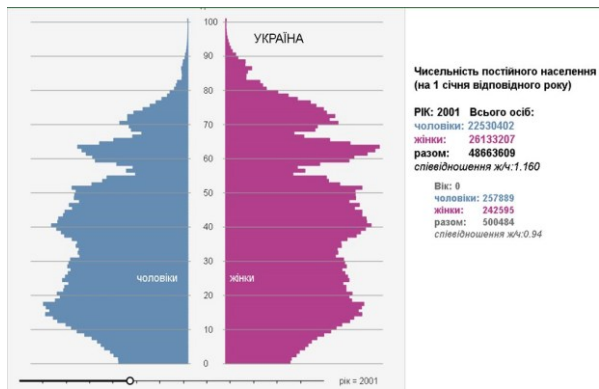

Рис. 2.2. Статеві-вікова піраміда України, 2001 р.

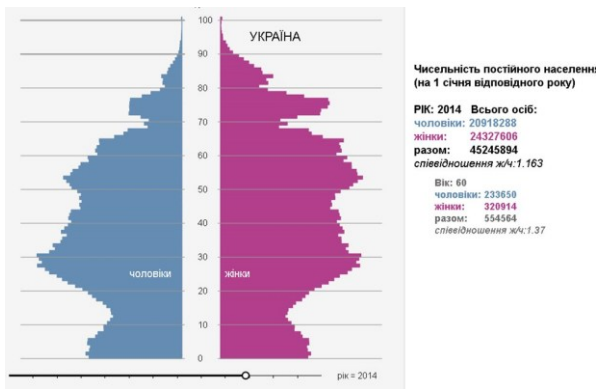

Рис. 2.3. Статеві-вікова піраміда України, 2014 р.

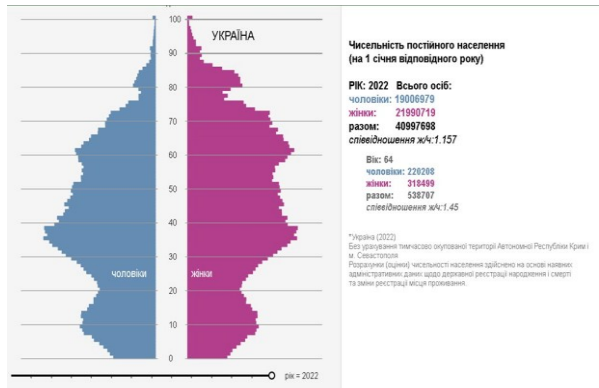

Рис. 2.4. Статеві-вікова піраміда України, 2022 р.

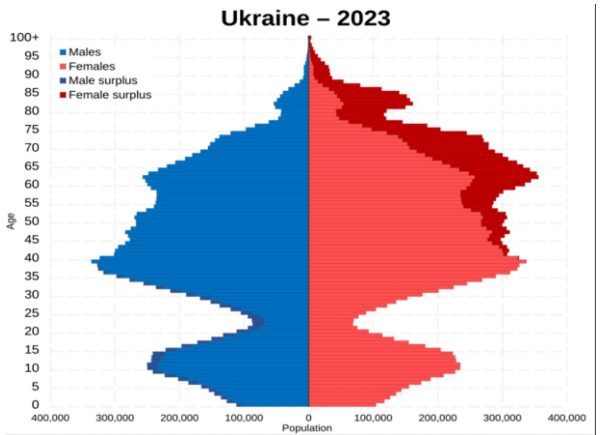

Рис. 2.5. Статеві-вікова піраміда України, 2023 р.

Джерело: [85; 86; 87]

Статеві-вікова піраміда 2001 р. (рис. 2.2) відображає стан населення після постсоціалістичних трансформацій, коли у його статеві-віковій структурі вже чітко проявилися наслідки демографічної кризи 1990-х рр. Вона

відображає стан населення після першого постсоціального демографічного шоку. Загальна чисельність населення 48,7 млн осіб, співвідношення ж/ч - 1,160. За своєю конфігурацією вона має регресивний, урноподібний характер, що свідчить про вже тоді наявний дефіцит молодших когорт внаслідок різкого падіння народжуваності у 1990-х рр. Помітна «яма» у когортах 5–15 рр., це наслідок демографічної ями 1990–2000 рр. Саме ця когорта (народжені 1985–2000 рр.) стала основним джерелом трудової міграції у 2010-х рр., формуючи *трудова MT* першого масового масштабу.

Статеві-вікова піраміда 2014 р. (рис. 2.3) демонструє поглиблення регресивної деформації. Чисельність скоротилась до 45,2 млн осіб (без урахування анексованого Криму та окупованих територій Донбасу). Суттєво звужилась основа піраміди, когорти 0–15 рр. стали ще меншими. «Яма» когорт 15–25 рр. посилилась, що відображає дефіцит народжених у 1990–2000 рр. та одночасний початок їх масової трудової еміграції. У жіночій частині піраміди спостерігається розширення когорт 25–40 рр., це покоління, що максимально залучене до трудової еміграції. Анексія Криму та початок збройного конфлікту на Донбасі у 2014 р. спричинили першу хвилю *вимушених MT*, що суттєво змінила конфігурацію пірамід регіонів-донорів Сходу.

Статеві-вікова піраміда 2022 р. (рис. 2.4) відображає демографічний стан країни на межі переходу до якісно нового етапу міграційних трансформацій. Чисельність населення становила 41,0 млн осіб без АР Криму і м. Севастополя. Її конфігурація засвідчує подальше поглиблення регресивного типу вікової структури, що проявляється у різкому звуженні основи як наслідку тривалого спаду народжуваності у 2013–2021 рр. Водночас розширення когорт 60–75 років відображає посилення процесу демографічного старіння. Співвідношення жінок і чоловіків залишалося відносно стабільним, а збереження загальної симетрії чоловічої та жіночої частин піраміди ще фіксувало довоєнний структурний стан населення. Саме тому вікова піраміда 2022 р. виступає вихідною демографічною моделлю для оцінки структурних наслідків нової хвилі вимушених *MT*.

Статеві-вікова піраміда 2023 р. (рис. 2.5) відображає найбільш глибоку (аномальну) деформацію статеві-вікової структури населення за весь сучасний період демографічних спостережень в Україні. Її конфігурація фіксує структурні наслідки повномасштабної війни, насамперед масовий виїзд жінок з дітьми за межі країни та мобілізаційне вилучення чоловіків призовного віку. Найбільш виразною ознакою є різке звуження основи піраміди у групах 0–14 років, що відображає одночасно вимушений виїзд сімей з дітьми та різке скорочення народжуваності в умовах воєнного часу. У когортах 20–45 років сформувалася помітна статеві асиметрія, оскільки жіноча частина піраміди є значно ширшою за чоловічу, що зумовлено поєднанням зовнішньої міграції, мобілізації та воєнних втрат. У межах груп 35–45 років спостерігається відносна концентрація чоловічого населення, яка відображає специфіку вікового складу населення, що залишилися в країні. Водночас розширення когорт 60–80 років засвідчує підвищення питомої ваги похилого населення внаслідок вибуття молодших вікових груп.

Таким чином, піраміда 2023 р. є демографічним відображенням трьох одночасно діючих МТ:

- *вимушеної зовнішньої міграції* (масовий виїзд жінок і дітей);
- *вимушеного внутрішнього переміщення* (ВПО-переміщення населення з Сходу і Півдня);
- *структурно-демографічної трансформації* (деформація вікової структури, яка матиме довготривалі наслідки для відтворення населення).

Зведений порівняльний аналіз пірамід представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Порівняльний аналіз вікових пірамід України (2001–2023 рр.) у контексті міграційних трансформацій

Показник	2001	2014	2022	2023	Зв'язок з МТ
Загальна чисельність, млн осіб	48,7	45,2	41,0	~37,0*	Скорочення на 11,7 млн за 22 роки — передумова та наслідок МТ усіх типів

Співвідношення ж/ч	1,160	1,163	1,157	1,19**	Різка зростання після 2022 р. - вимушена жіноча еміграція (44 % біженців - жінки) + мобілізація чоловіків
Частка 0–14 р., %	~17	~15	~16	~13	Різка «яма» у 2023 р. - виїзд сімей з дітьми; скорочує майбутній міграційний потенціал
Частка 20–39 р. (трудова активність), %	~27	~28	~24	~20	Найбільша «яма» чоловічого населення у 2023 р. (мобілізація + трудова еміграція чоловіків до 2022 р.)
Частка 60+ р., %	~19	~21	~25	~27	Зростання частки через виїзд молоді; літні менш мобільні, залишаються в регіонах-донорах МТ
«Провалля» 15–30р. (ефект ямки 1990-х)	Помітне	Глибоке	Дуже глибоке	Критичне	Когорта народжених у 1990-х найменша; одночасно найактивніша у трудовій еміграції (трудова МТ)
Тип вікової піраміди	Регресивний (урна)	Регресивний, деформований	Сильно деформований	Аномально деформований	Погіршення типу піраміди та наростання структурно-демографічних МТ
Домінуючий тип МТ	Трудові МТ (початок)	Трудові + вимушені МТ (перша хвиля)	Вимушені МТ (друга хвиля, початок)	Вимушені + структурно-демографічні МТ (гостра фаза)	Зміна домінуючого типу МТ відображає зрушення у структурі піраміди

* Оцінка з урахуванням вимушеної еміграції 2022–2023 рр., без урахування окупованих територій.

** Оцінка на основі структури біженців (44 % - жінки) та мобілізаційних даних.

Джерело: складено автором на основі: [85; 86; 87]

Порівняльний аналіз вікових пірамід України за 2001–2023 рр. засвідчує тісний зв'язок демографічної структури населення з міграційними трансформаціями. Форма піраміди на кожному етапі відображає домінуючий

тип міграційних процесів. Регресивна структура 2001 р. відповідає переважанню трудової міграції, деформації після 2014 р. фіксують наслідки першої хвилі вимушених переміщень, а різка асиметрія 2023 р. відображає другу хвилю вимушених міграційних трансформацій у поєднанні з мобілізаційним ефектом. Водночас скорочення когорт 15–35 років звужує міграційний і відтворювальний потенціал територій, а збільшення частки населення старших вікових груп формує структурно-демографічний тип міграційних трансформацій, який характеризується підвищеною інерційністю відтворювальних процесів і обмеженою здатністю територій до демографічного відтворення.

Динаміка показників природного руху населення України у 1989–2021 рр. (рис. 2.6 та табл. 2.4), відображає тривалу трансформацію відтворювальних процесів, а саме стійкого погіршення співвідношення народжуваності, смертності та природного приросту. Виявлена тенденція має закономірний характер, що підтверджується лінійним трендом з коефіцієнтом детермінації $R^2 = 0,59$. Це свідчить про те, що короточасні коливання окремих показників не змінювали загальної тенденції демографічного розвитку, яка характеризувалася стійким погіршенням процесів відтворення населення. В період 1989-2021 рр. в Україні відбувся перехід від позитивного природного приросту на рівні +1,7 ‰ до глибокого природного скорочення на рівні –11,2 ‰. Загальна амплітуда змін становила 12,9 ‰, що відображає системне погіршення відтворювальних процесів і формування стійко депопуляційного типу демографічного розвитку.

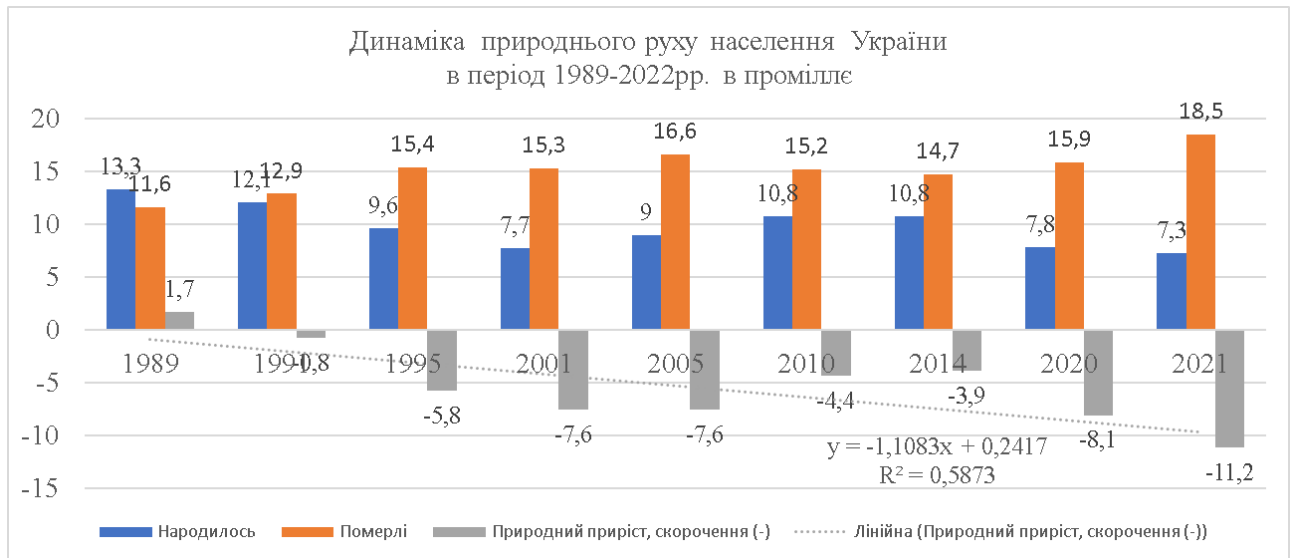

Рис. 2.6. Динаміка природного руху населення України в період 1989–2021 рр. (народжуваність, смертність, природний приріст/скорочення, ‰)

Джерело: побудовано автором на основі: [85]

Таблиця 2.4

Динаміка зміни показників природного руху населення в Україні
в 1989-2021 рр. (‰)

	1989	1991	1995	2001	2005	2010	2014	2020	2021
Народилось	13,3	12,1	9,6	7,7	9	10,8	10,8	7,8	7,3
Померло	11,6	12,9	15,4	15,3	16,6	15,2	14,7	15,9	18,5
Природний приріст, скорочення (-)	1,7	-0,8	-5,8	-7,6	-7,6	-4,4	-3,9	-8,1	-11,2

Джерело: побудовано автором на основі: [85]

Динаміка народжуваності в період 1989–2021 рр. характеризується двома хвилями зниження, що відображають поглиблення кризових змін у процесах відтворення населення. Перша хвиля спаду спостерігалась в період 1989-2001 рр., коли рівень народжуваності знизився з 13,3 ‰ до 7,7 ‰. Таке скорочення було зумовлене глибокою трансформаційною кризою, посиленням соціально-економічної нестабільності та переходом до звуженого типу відтворення. Саме в цей період сформувалася демографічна яма поколінь 1990-х рр., яка в подальшому стала одним з структурних обмежень

відтворення населення. У період 2005–2014 рр. спостерігалось часткове підвищення народжуваності до 9,0–10,8 ‰, що було пов’язане з реалізацією відкладених народжень і певним впливом демографічних стимулів. Після 2014 р. розпочалася друга хвиля скорочення у 2021 р. показник народжуваності становив 7,3 ‰. Це підтверджує подальше звуження відтворення населення та усталення депопуляційних тенденцій.

Смертність протягом усього досліджуваного періоду перевищувала народжуваність, за винятком 1989 р. Найвищий рівень смертності зафіксовано у 2005 р. (16,6 ‰) та у 2021 р. (18,5 ‰). Зростання смертності у 2020–2021 рр. є безпосереднім наслідком надсмертності від пандемії COVID-19, яка наклалась на вже наявну тенденцію демографічного старіння. Рівень смертності 18,5 ‰ у 2021 р. є найвищим за весь задокументований пострадянський період і сформував умови для різкого загострення демографічної кризи напередодні другої хвилі вимушених МТ 2022 р.

Динаміка природного руху населення є фундаментальною передумовою міграційних трансформацій, оскільки вона визначає відтворення і поповнення тих вікових когорт, які є носіями міграційної рухливості. Стійке природне скорочення виконує подвійну функцію у системі МТ. З одного боку, воно є виштовхувальним чинником, оскільки погіршення демографічної та соціально-економічної ситуації стимулює трудову еміграцію молоді. З другого боку, воно є результатом МТ, оскільки виїзд жінок фертильного віку та молодих сімей безпосередньо знижує народжуваність у регіонах-донорах. Таким чином формується петля взаємного підсилення між природним скороченням і трудовими та вимушеними МТ, яка набуває самовідтворювального характеру відповідно до концепції кумулятивної причинності (Massey, 1988). Особливо показовим є збіг мінімумів народжуваності з активними хвилями МТ, а саме спад 2001 р. відповідає масштабуванню трудових МТ у напрямку ЄС, стабілізація 2010–2014 рр. передуює першій хвилі вимушених МТ, а різке скорочення 2020–2021 рр. є демографічним провісником безпрецедентних МТ 2022 р.

Таблиця 2.5

Показники природного руху населення України у 1989–2021 рр. та їх зв'язок з міграційними трансформаціями

Рік	Народжуваність (‰)	Смертність (‰)	Природний приріст (‰)	Характеристика етапу МТ
1989	13,3	11,6	+1,7	Позитивний природний приріст. Ще радянська демографічна модель. МТ контрольовані адміністративно.
1990	12,1	12,9	–0,8	Перший рік від'ємного природного балансу. Початок стихійної МТ, зростання трудової мобільності.
1995	9,6	15,4	–5,8	Різне прискорення природного скорочення. Кризова хвиля трудової еміграції (СНД-орієнтація). Виштовхувальний ефект посилюється.
2001	7,7	15,3	–7,6	Мінімум народжуваності пострадянського піку. Природне скорочення закріплюється. Активізація трудових МТ у напрямку ЄС.
2005	9,0	16,6	–7,6	Найвища смертність за весь досліджуваний період. Природне скорочення стабілізується на рівні –7,6 ‰.

				Структурні трудові МТ.
2010	10,8	15,2	-4,4	Часткове відновлення народжуваності. Природне скорочення зменшилось до -4,4 %. Трудові МТ набувають системного характеру.
2014	10,8	14,7	-3,9	Попри зменшення природного скорочення, початок збройного конфлікту запустив першу хвилю вимушених МТ. Сумарний демографічний тиск зріс.
2020	7,8	15,9	-8,1	COVID-19 спричинив різке зростання смертності та падіння народжуваності. Природне скорочення вийшло на новий максимум.
2021	7,3	18,5	-11,2	Рекордний рівень природного скорочення за всю задокументовану демографічну історію України. Надсмертність від COVID-19. Є передвісником надкризової фази вимушених МТ 2022 р.

Джерело: побудовано автором на основі: [85]

Аналіз природного руху населення у контексті МТ дозволяє виділити чотири хронологічних фази. Перша фаза (1989–1995 рр.) є переломною, а саме перехід від позитивного до глибоко від'ємного природного приросту на тлі формування стихійних трудових МТ. Друга фаза (1995–2010 рр.) є фазою стабілізації природного скорочення на рівні $-4,4$ до $-7,6$ ‰ при одночасному збільшенні системних трудових МТ. Третя фаза (2010–2019 рр.) є фазою часткового покращення народжуваності, перерваною першою хвилею вимушених МТ після 2014 р. Четверта фаза (2020–2021 рр.) є фазою демографічної деформації, коли природне скорочення досягло абсолютного мінімуму $-11,2$ ‰ і стало демографічною основою для безпрецедентних МТ 2022 р.

Загальний приріст населення є інтегральним демографічним показником, що відображає результат взаємодії двох самостійних показників природного і міграційного руху. Динаміка зазначених показників в Україні у 1989–2021 рр. свідчить про системний, а не циклічний характер депопуляції, що формує фундаментальні демографічні передумови для міграційних трансформацій (рис. 2.7, 2.8).

Рис. 2.7. Динаміка загального приросту населення України у 1989–2021 рр. (‰)

Джерело: побудовано автором на основі: [85]

Рисунок 2.7 відображає хронологічну динаміку загального, природного і міграційного приросту населення України. Показник загального приросту мав позитивне значення лише у 1989 р. (+2,6 ‰), після чого перейшов у стійку від'ємну фазу, в якій залишався впродовж усього подальшого тридцятирічного періоду. Провідну роль у формуванні від'ємного балансу на початку досліджуваного періоду мало природне скорочення, що різко прискорилося з 1,7 ‰ у 1989 р. до 5,8 ‰ у 1995 р. внаслідок одночасного зменшення народжуваності та зростання смертності у постсоціальний кризовий період. Саме цей перелом заклав структурну депопуляційну тенденцію, яку не вдалося подолати протягом наступних десятиліть.

У 1995–2013 рр. спостерігається відносна стабілізація природного скорочення. Показник природного убутку знизився від максимального значення 7,6 ‰ у 2001 і 2005 рр. до 3,5 ‰ у 2013 р., що зумовлено короткочасним відновленням народжуваності та частковим зменшенням смертності. Міграційна складова у цей період була незначною та не мала суттєвого впливу на загальний баланс. Проте вже в цей період відбулось поступове формування стійких зовнішніх трудових потоків у напрямку країн ЄС, що у наступному десятилітті перетворилось на один з визначальних чинників демографічної динаміки регіонів-донорів.

Починаючи з 2014 р. природне скорочення знову поглиблюється і набуває характеру наростаючого демографічного спаду. У 2020–2021 рр. показник природного убутку сягнув 8,1–11,2 ‰, що є абсолютним максимумом за весь постсоціальний період. Визначальним чинником різкого погіршення у 2020–2021 рр. стала висока смертність внаслідок пандемії COVID-19, що суттєво пришвидшила депопуляцію і без того від'ємного природного балансу. Загальний приріст у 2021 р. сягнув мінімального значення –10,3 ‰, формуючи критичну демографічну ситуацію напередодні повномасштабного вторгнення 2022 р. Міграційний приріст у 2020–2021 рр. залишався помірно позитивним (0,5–0,9 ‰), що не компенсувало катастрофічного природного убуття.

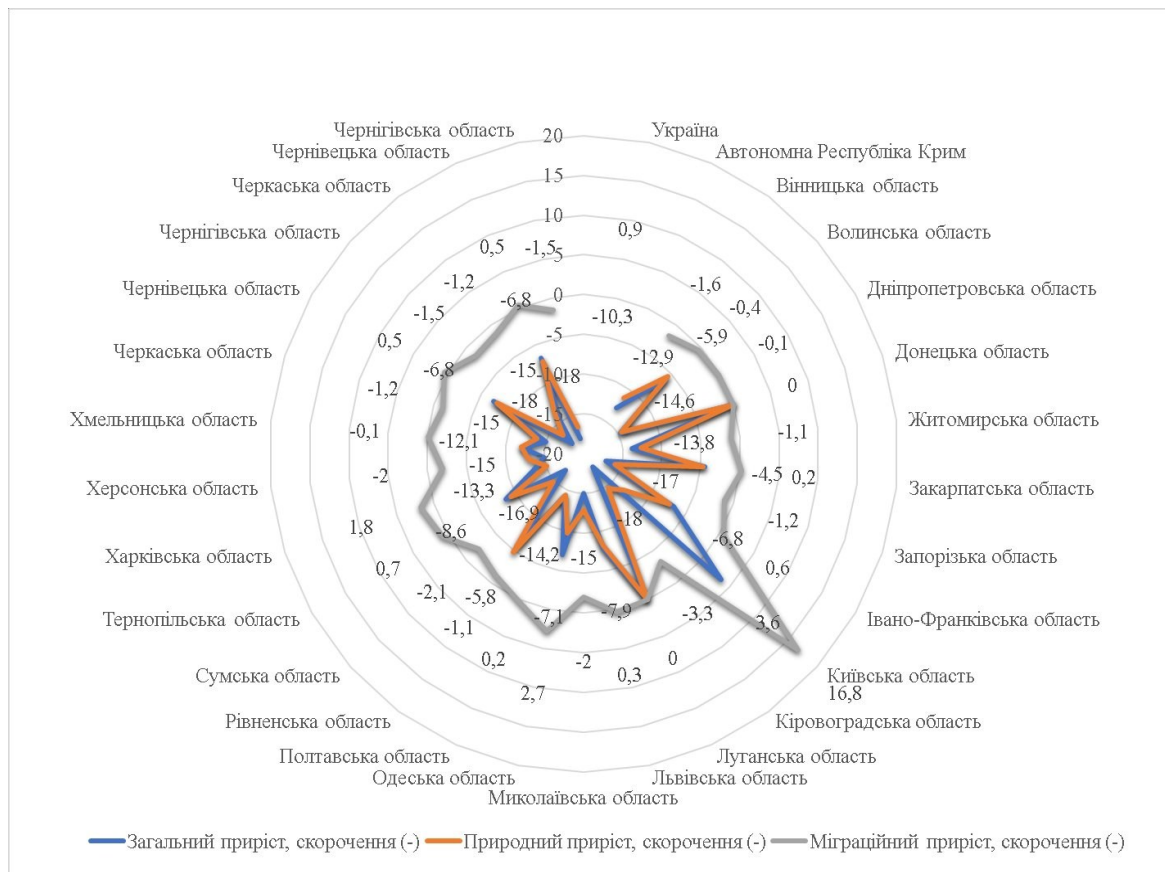

Рис. 2.8. Регіональна диференціація загального, природного та міграційного приросту населення регіонів України за 2001-2021 рр. (%)

Джерело: побудовано автором на основі: [85; 86]

Рисунок 2.8 відображає територіальну диференціацію показників зміни динаміки населення. Радарна діаграма відображає регіональну диференціацію трьох компонентів приросту населення і дозволяє візуально виявити ступінь розбіжності між природним і міграційним приростом у кожному регіоні. Чим більша відстань між лініями загального і природного приросту, тим суттєвішу роль у формуванні демографічної ситуації відіграє міграційний рух.

Аналіз діаграми засвідчує значну просторову диференціацію між регіонами України. Чітким позитивним міграційним сальдо вирізняється Київська область (+16,8 %), де міграційний приріст суттєво перевищує природне скорочення і забезпечує відносно нижчий загальний убуток порівняно з іншими регіонами. Це відображає потужну концентраційну функцію столичної агломерації як центру внутрішніх міграційних потоків з усіх регіонів країни. Помірне позитивне сальдо також характерне для Івано-

Франківської (+3,6 ‰) та Харківської (+1,8 ‰) областей, що свідчить про їх роль регіональних притягувальних центрів.

Протилежна ситуація характерна для регіонів з вираженим від'ємним міграційним убуттям. Найбільший від'ємний міграційний приріст зафіксовано у Кіровоградській (-13,8 ‰), Луганській (-17 ‰) та Донецькій (-14,6 ‰) областях, де міграційне скорочення суттєво перевищує природний убутток і формує найбільший загальний від'ємний баланс. Значне від'ємне міграційне убуття спостерігається також у Чернігівській (-6,8 ‰), Сумській (-7,9 ‰), Полтавській (-7,1 ‰) областях, що характеризує ці регіони як стійких донорів населення у системі внутрішніх переміщень.

Окрему групу утворюють регіони, де природне скорочення є відносно невеликим, а міграційний приріст залишається близьким до нуля або помірно від'ємним. До таких належать Закарпатська (природний убутток 1,2 ‰, загальний 4,5 ‰) та Чернівецька (природний 1,5 ‰) й Рівненська (+2,7 ‰ міграційне сальдо) області. Ці регіони вирізняються традиційно вищою народжуваністю у поєднанні з активними зовнішніми трудовими потоками, що підтверджують дані про найвищу частку домогосподарств з трудовими мігрантами за кордоном саме у прикордонних регіонах Заходу.

Таким чином, порівняльний аналіз рис. 2.7 і 2.8 дозволяє виявити дві основні закономірності у демографічній динаміці України. Перша полягає у системному характері депопуляції, яка охоплює увесь досліджуваний тридцятирічний період і не зазнала жодної тривалої стабілізації. Друга закономірність виражається у наявності механізму взаємного підсилення між природним скороченням та міграційним відтоком у регіонах-донорах. Виїзд молоді фертильного віку знижує народжуваність у регіоні відправлення і поглиблює природне скорочення, яке у свою чергу звужує демографічну базу для наступних поколінь потенційних мігрантів. Цей самопосилювальний механізм є одним з ключових демографічних чинників формування міграційних трансформацій і суттєво ускладнює перспективи відновлення демографічного потенціалу постраждалих регіонів.

2.2. Геополітичні чинники формування міграційних трансформацій в Україні

Геополітичні чинники формування міграційних трансформацій (МТ) являють собою особливу групу детермінантів, що відображають вплив просторово-владних відносин між державами, міжнародних інтеграційних процесів, безпекових конфігурацій і збройних конфліктів на характер, масштаби і спрямованість переміщень населення. На відміну від демографічних передумов і соціально-економічних передумов що формують внутрішній потенціал і стимул до МТ, геополітичні чинники виступають зовнішніми структурними умовами, які відкривають або закривають можливості для міграційного руху, визначають його правовий контекст і надають йому примусового чи добровільного характеру. Для України геополітичний вимір МТ є особливо значущим, оскільки країна перебуває на межі євроатлантичного і пострадянського просторів, що перетворює її на об'єкт системних геополітичних тисків, кожен з яких знаходить безпосереднє відображення у структурі та динаміці МТ [87].

Аналіз геополітичних чинників МТ ми розгортаємо у чотирьох взаємопов'язаних тематичних блоках. Перший стосується пострадянської реструктуризації та розширення ЄС як каталізатора трудових потоків до країн Союзу. Другий охоплює вплив збройних конфліктів і безпекових чинників, від анексії Криму (2014 р.) до повномасштабного вторгнення 2022 р., на формування безпрецедентної хвилі вимушеної еміграції. Третій аналізує регіональну структуру вимушеного виїзду через призму регіонів походження біженців. Четвертий досліджує мотиваційну типологію і освітню міграцію як результат поєднання геополітичних і соціально-економічних чинників.

Перший і найбільш тривалий за часом геополітичний чинник формування МТ пов'язаний з процесом розпаду СРСР і наступною реструктуризацією геополітичного простору Центральної і Східної Європи. Здобуття Україною незалежності у 1991 р. перетворило внутрішні радянські

переміщення на міжнародну міграцію і водночас відкрило доступ до зарубіжних ринків праці. Протягом 1990-х рр. основний вектор зовнішньої МТ з України залишався орієнтованим на Росію і пострадянські держави, де проживали численні діаспори і діяли давні соціальні мережі. Характерною рисою цього періоду була так звана «човникова» торгівля між Україною і Польщею, яка стала першою масовою формою транскордонної мобільності і заклала підґрунтя для наступних хвиль трудової еміграції [4; 18].

Принциповим геополітичним переломом стало розширення ЄС у 2004 р., коли до Союзу приєдналися Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина і три балтійські країни. Це рішення розширило кордон ЄС безпосередньо до меж України, відкрило нові ринки праці і запустило потужні механізми міграційного тяжіння. Одночасно виникла потреба у заповненні вакансій, що утворились у нових державах-членах ЄС у зв'язку з відтоком їх власних громадян до Західної Європи. Цей «ланцюговий» ефект зробив Польщу і Чехію головними реципієнтами трудових мігрантів з України впродовж 2004-2010 рр. Угода про спрощення візового режиму між Україною і ЄС (2005 р.) знизила транзакційні витрати виїзду, а розширення ЄС 2007 р. (Болгарія, Румунія) додало нові реципієнтні ринки [88].

Результатом зазначених геополітичних змін стала докорінна трансформація географії МТ. Якщо у 1990 р. Польща зосереджувала 438 692 українських мігрантів (перше місце) при домінуванні пострадянського вектору в цілому, то вже до 2005 р. вектор змістився від Балтії до Італії, Чехії та Іспанії, а до 2010 р. сформувалась поліцентрична система з відносно рівномірним розподілом між Польщею (214 193), Італією (213 559) і Німеччиною (210 327). Це явище є безпосереднім суспільно-географічним відображенням геополітичного розширення ЄС і підтверджує закономірність, що зміна геополітичних бар'єрів веде до реконфігурації міграційних систем. Повна картина ранжування країн ЄС за чисельністю українських мігрантів представлена у таблиці 2.6 [89; 90].

Таблиця 2.6

Ранжування країн ЄС за чисельністю українських мігрантів у 1990–2020 рр. (осіб)

Рік	1 місце	2 місце	3 місце	4 місце	5 місце
1990	Польща 438 692	Латвія 46 572	Литва 43 228	Естонія 43 063	Німеччина 16 108
1995	Польща 375 267	Німеччина 85 683	Латвія 49 867	Естонія 33 755	Литва 25 598
2000	Польща 321 013	Німеччина 155 257	Латвія 53 157	Естонія 24 457	Литва 20 051
2005	Польща 263 473	Німеччина 186 103	Італія 117 957	Чехія 73 905	Іспанія 61 162
2010	Польща 214 193	Італія 213 559	Німеччина 210 327	Чехія 124 172	Іспанія 79 843
2015	Італія 222 013	Німеччина 215 866	Польща 204 061	Чехія 100 664	Іспанія 81 618
2020	Німеччина 289 743	Польща 272 594	Італія 248 460	Чехія 131 316	Іспанія 106 373

Джерело: побудовано автором на основі: [89; 90].

Аналіз таблиці 2.6 виявляє послідовну трансформацію від пострадянської до євроцентричної моделі МТ. На початковому етапі (1990–2000 рр.) домінували пострадянські зв'язки, після Польщі йшли Латвія, Литва, Естонія. У 2005–2015 рр. геополітичний ефект розширення ЄС проявився у зростанні часток Німеччини, Італії, Чехії та Іспанії. У 2020 р. Німеччина вперше вийшла на першу позицію (289 743 осіб), що відображає завершення еволюції від «сусідського» до «ефективного» міграційного поля, де основним пріоритетом виступає не географічна близькість, а рівень оплати праці і якість соціального захисту [89; 90].

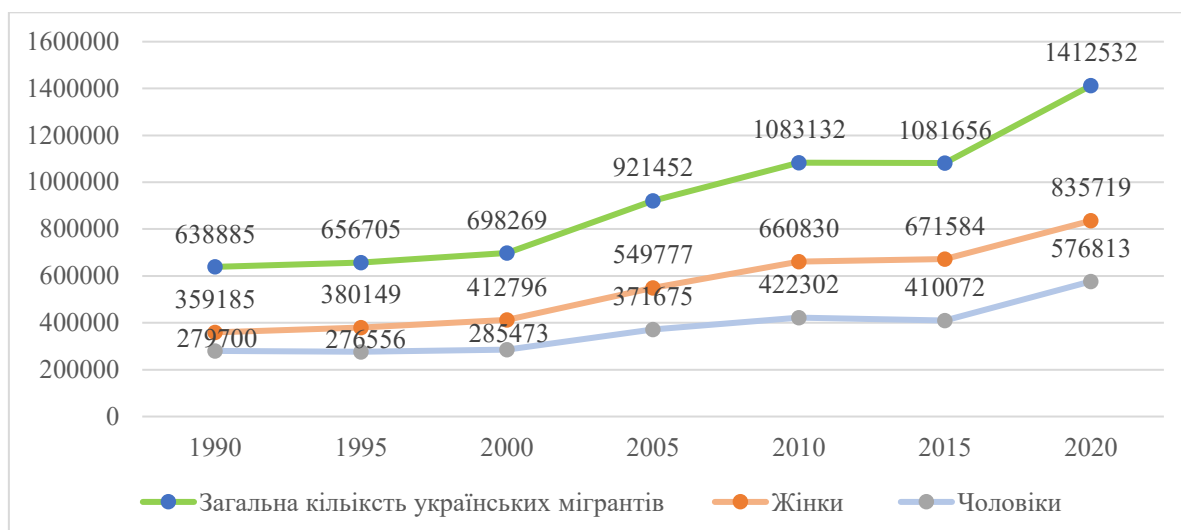

Рис. 2.9. Динаміка загальної кількості українських мігрантів у країнах ЄС протягом 1990–2020 рр.

Джерело: побудовано автором на основі: [89; 90].

Рисунок 2.9 унаочнює наслідки зазначених геополітичних зрушень у кількісному вимірі. До 2004 р. зростання числа мігрантів у країнах ЄС було помірним. Після розширення ЄС і особливо після введення безвізового режиму з ЄС у червні 2017 р., спостерігалось прискорення зростання. Безвізовий режим як геополітичний чинник є принципово важливим, він не лише знизив фінансові витрати на візу, але й усунув психологічний бар'єр і стигму «незаконного мігранта», надавши легітимності тимчасовому перебуванню в ЄС без формальних дозволів. За оцінками Мінсоцполітики, вже у 2017–2019 рр. кількість трудових мігрантів з України сягала 3,2–4,5 млн осіб щорічно [91].

Статева структура мігрантів є важливим суспільно-географічним індикатором природи геополітично обумовленої МТ. У 2020 р. частка жінок-мігрантів становила 59%, тоді як чоловіків – 41%. Це зумовлено характером попиту на ринках праці приймаючих країн: Польща, Чехія та Іспанія мали стабільний попит на жіночу робочу силу у секторах соціального догляду, гостинності та побутових послуг. Геополітичний доступ (розширення ЄС, безвіз) посилив уже наявну фемінізацію потоку, перетворивши регіони Заходу України на зони критичного гендерного дефіциту [89; 90].

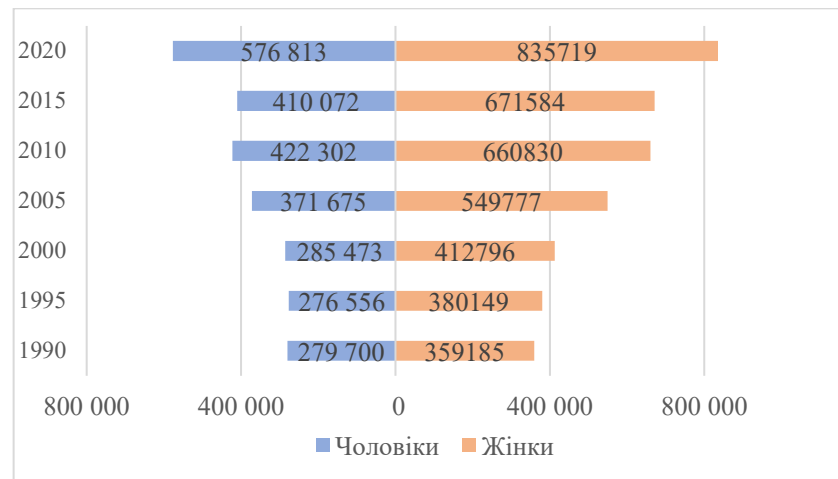

Рис. 2.10. Динаміка статевої структури українських мігрантів, які проживали в країнах ЄС у 1990-2020 рр.

Джерело: побудовано автором на основі: [89; 90].

Рисунок 2.10 підтверджує стійке переважання жінок упродовж усього тридцятирічного аналізованого відрізка. Порівняння динаміки статевої структури для різних років виявляє поступове поглиблення гендерного дисбалансу – явище, що є прямим наслідком геополітично обумовленої спрямованості МТ до тих секторів зайнятості приймаючих країн, де жіноча робоча сила є найбільш затребуваною.

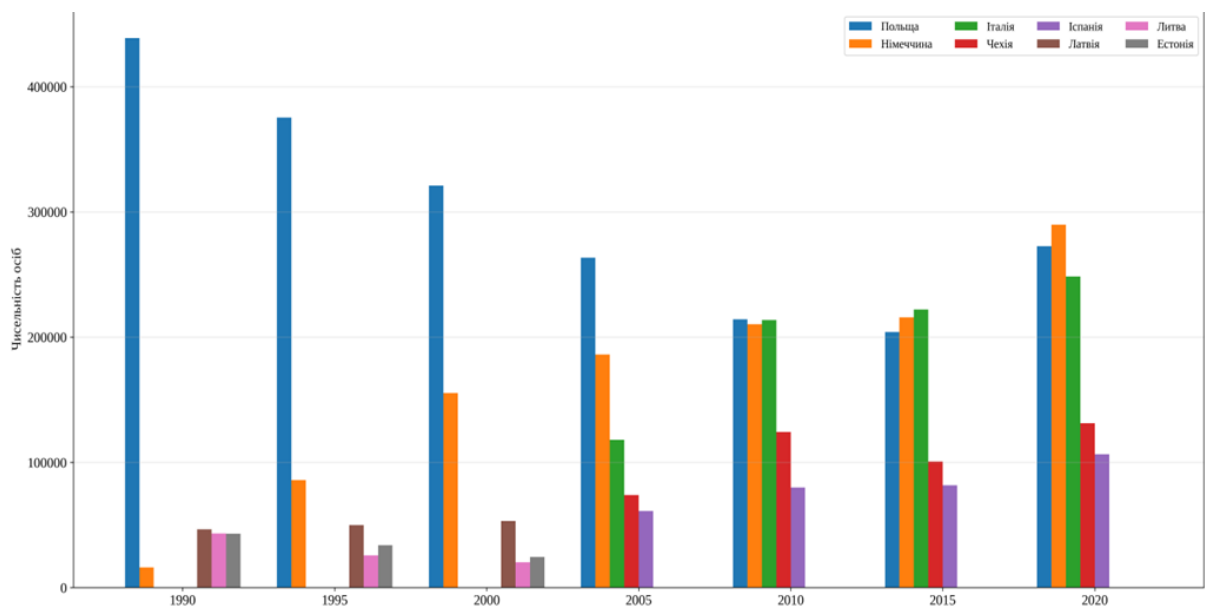

Рис. 2.11. Ранжування країн ЄС за чисельністю українських мігрантів у 1990–2020 рр. (осіб)

Джерело: побудовано автором на основі: [89; 90].

Рисунок 2.11 підсумовує геополітично обумовлену просторову трансформацію міграційного поля. Поступове зміщення центрів тяжіння від пострадянських країн до розвинутих держав Центральної та Західної Європи є прямим відображенням геополітичного розвороту України в бік євроінтеграції. До 2020 р. для зовнішнього вектору МТ характерним залишалось домінування добровільних трудових переміщень з метою покращення добробуту, де геополітичні чинники виступали інституційними умовами (відкриті або закриті кордони, правові режими, угоди про спрощений візовий режим), а не примусовими виштовхувальними чинниками.

Анексія Криму у березні 2014 р. і початок збройного конфлікту на Донбасі у квітні 2014 р. стали першим в сучасній Українській державі проявом безпекового геополітичного чинника МТ у його найбільш руйнівній формі. На відміну від розширення ЄС, яке відкривало нові можливості для добровільної трудової міграції, збройний конфлікт перекрив можливість залишатися і породив вимушені переміщення – внутрішні і зовнішні. Протягом 2014–2021 рр. збройний конфлікт на Донбасі зумовив масові внутрішні переміщення ВПО (до 1,8 млн осіб на підконтрольній Україні території) і кардинально переорієнтував зовнішні потоки: трудова еміграція з України різко зросла, оскільки девальвація гривні у 2014–2015 рр. у поєднанні з безпековою нестабільністю підвищила і економічний, і безпековий мотив виїзду [90; 91].

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. спричинило безпрецедентне зростання вимушеної еміграції, яка за масштабами і швидкістю формування не має аналогів в Європі після Другої світової війни. Цей геополітичний чинник є принципово відмінним від усіх попередніх, він не просто посилив існуючі потоки мігрантів, але якісно змінив їх природу, перетворивши трудову МТ на вимушену, а добровільну – на примусову. Унаслідок нових безпекових, гуманітарних і соціально-культурних викликів міграційна система України набула ознак кризового реагування. Самі біженці зіткнулись з проблемами адаптації у приймаючих

країнах мовним бар'єром, соціально-культурною розбіжністю, труднощами з доступом до місцевих ринків праці та явищами дискримінації [91; 92].

Геополітичним відповіддю на масовий виїзд стала активація Директиви ЄС 2001/55/ЄС рішенням Ради ЄС від 4 березня 2022 р. Ця Директива, яка до 2022 р. ніколи не застосовувалась за двадцять один рік свого існування, надала українським біженцям якісно новий набір прав порівняно з попередніми хвилями, право на легальне проживання, доступ до ринку праці і соціальних послуг без проходження стандартної довготривалої процедури надання притулку. Це рішення є чітким проявом геополітичного виміру МТ, міжнародно-правовий механізм ЄС, прийнятий як реакція на агресивну зовнішню політику третьої держави, безпосередньо визначив правовий статус і соціальне становище мільйонів мігрантів. Завдяки Директиві частково зменшились витрати на непрацюючих біженців і прискорився процес їхньої адаптації. За даними опитування ООН, станом на лютий 2023 р. близько 40% українських біженців вже були працевлаштовані або самозайняті [79; 80; 81].

Динаміка кількості осіб зі статусом тимчасового захисту відображає три послідовні фази геополітично обумовленої МТ. Фаза вибухового зростання (березень–вересень 2022 р.) від 1,2 до понад 4 млн осіб виявила повну залежність масштабів МТ від безпекового геополітичного чинника, саме військова агресія і безпекова ситуація на місцях є єдиним поясненням такого безпрецедентного темпу. Фаза відносної стабілізації (жовтень 2022–2023 р.) засвідчила, що навіть часткова стабілізація фронту і функціонування системи тимчасового захисту не усунули мотивації до виїзду з країни. Третя фаза помірнього зростання (2024–2025 рр.) підтверджує, що геополітична нерегульованість конфлікту є самостійним чинником збереження міграційного тиску [90].

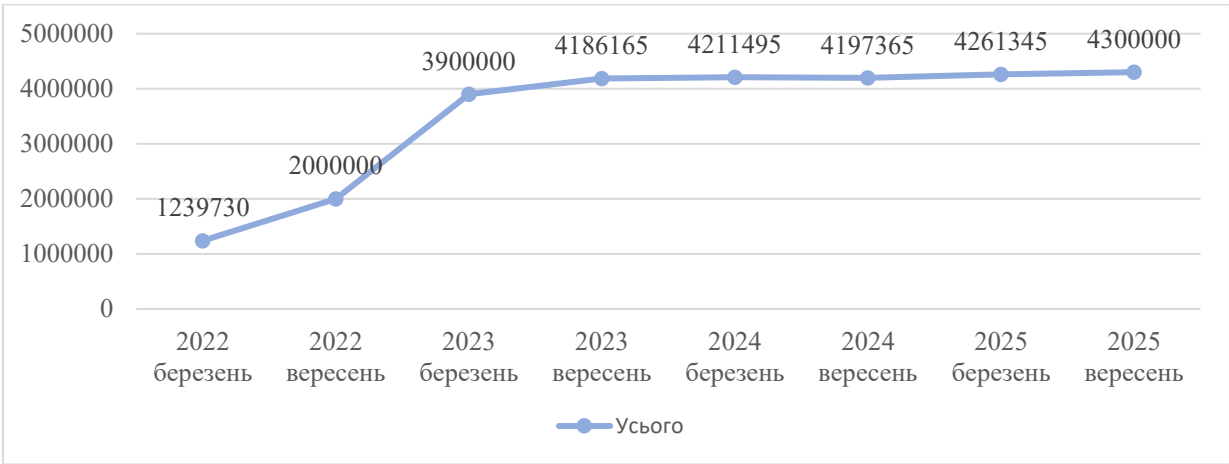

Рис. 2.12. Кількість українських біженців зі статусом тимчасового захисту в країнах ЄС у березні/вересні 2022–2025 рр. (млн осіб)
Джерело: побудовано автором за: [95]

Рисунок 2.12 унаочнює три фази геополітично обумовленої МТ і чітко відображає зв'язок між інтенсивністю бойових дій і обсягом потоків. Аналіз таблиці 2.7 виявляє суттєву трансформацію географії розселення під впливом геополітичних умов. Якщо у березні 2022 р. перше місце займала Польща (675 085 осіб) – найближча до України держава ЄС, то вже з середини 2022 р. першість перейшла до Німеччини, яка до вересня 2025 р. зосередила 1 218 100 осіб (28,3% від загальноєвропейського показника). Польща посіла друге місце – 1 008 885 осіб (23,5%), Чехія – третє – 389 310 (9,0%). Це переміщення відображає вторинну міграцію від географічно близьких країн до держав з вищим рівнем соціальних гарантій і ємнішими ринками праці [95].

Таблиця 2.7

Ранжування країн ЄС за кількістю нових рішень про надання тимчасового захисту українцям у 2022–2025 рр. (осіб)

Дата	1 місце (нові рішення)	2 місце	3 місце	Суспільно-географічна інтерпретація
Берез.2022	Польща 675 085	Чехія 244 650	Словаччина 58 750	Концентрація у прикордонних з Україною державах

Верес.2022	Польща 5 3 545	Німеччина 51 980	Румунія 9 715	Поступове переміщення до Німеччини
Берез.2023	Німеччина 33 125	Італія 7 430	Румунія 6 640	Переорієнтація від прикордонних до розвинутих країн
Верес.2023	Німеччина 19 205	Нідерланди 3 685	Ірландія 2 875	Уповільнення потоків
Берез.2024	Німеччина 15 210	Нідерланди 4 705	Болгарія 3 475	Стабілізація міграційного поля
Верес.2024	Німеччина 7 005	Польща 4 645	Іспанія 3 170	Низький рівень нових рішень
Берез.2025	Німеччина 7 090	Польща 2 330	Іспанія 2 275	Збереження геополітичного виміру еміграції
Верес.2025	Польща 12 960	Німеччина 7 585	Чехія 3 455	Декрет про чол. 18-22 рр.: новий геополіт. стимул

Джерело: побудовано автором за: [95]

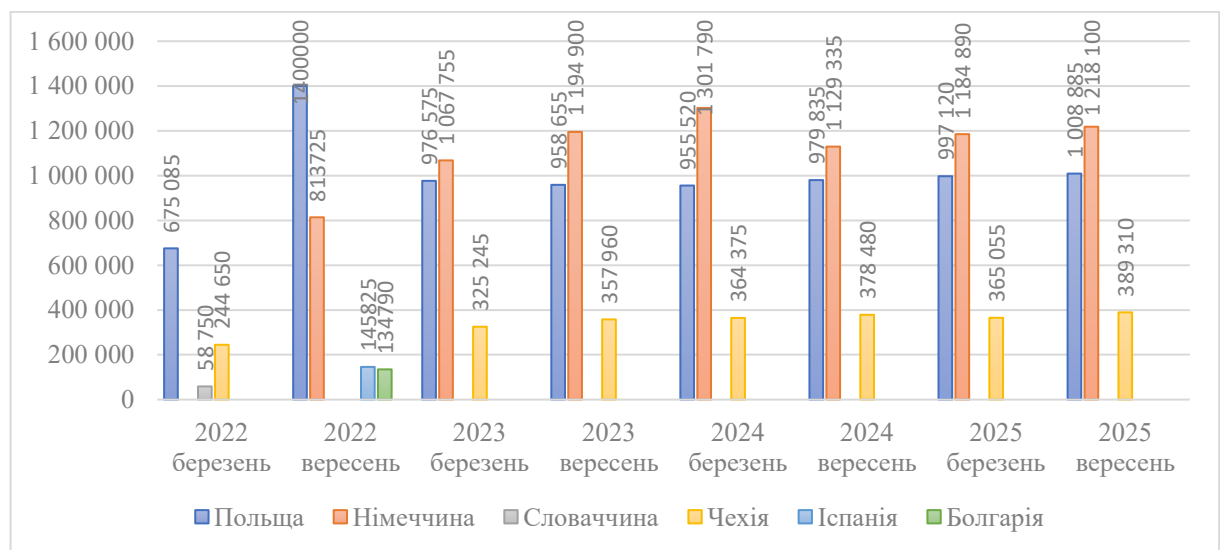

Рис. 2.13. Динаміка чисельності українських біженців зі статусом тимчасового захисту у Польщі, Німеччині, Словаччині, Чехії, Іспанії та Болгарії у березні/вересні 2022–2025 рр. (тис. осіб)

Джерело: побудовано автором за: [95]

Рисунок 2.13 деталізує диференційовану реакцію окремих країн на геополітичний виклик. Польща, як держава з найдовшим спільним кордоном, прийняла найбільшу першу хвилю, однак надалі зростання Німеччини виявилось стійким і безперервним, що говорить про вплив не лише географічного, але й інституційного геополітичного чинника (більш сприятливе законодавство про тимчасовий захист і рівень соціальних виплат). Таблиця 2.7 системно відображає щомісячну динаміку нових рішень і показує, що вони є чутливим індикатором геополітичних подій, наприклад, зростання у вересні 2025 р. (Польща – 12 960) безпосередньо пов'язане з декретом українського уряду серпня 2025 р. про право чоловіків 18–22 рр. виїхати без обмежень, це черговий геополітичний крок, що трансформував міграційну систему [95].

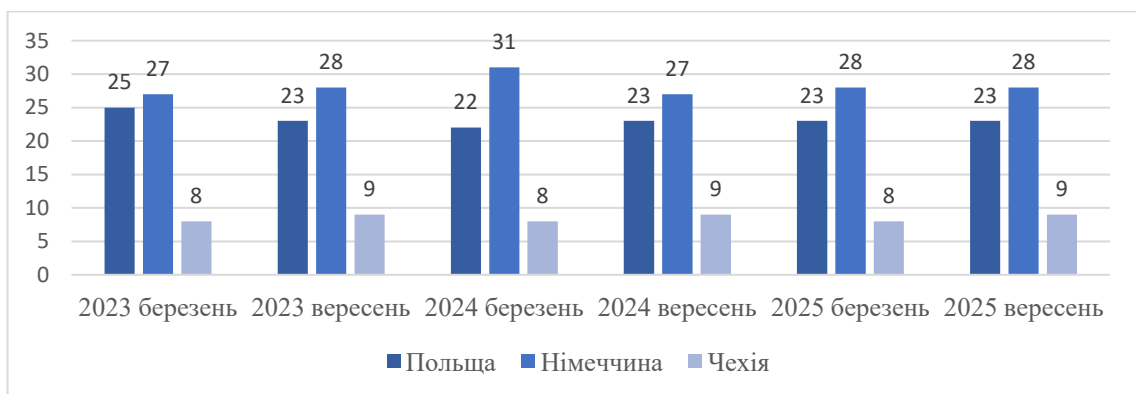

Рис. 2.14. Частка українських біженців від загальної кількості мігрантів у Польщі, Німеччині, Словаччині та Чехії у березні/вересні 2023–2025 рр. (%)
Джерело: побудовано автором за: [93; 95]

Динаміка частки українських біженців від загальної кількості мігрантів у головних країнах-реципієнтах є відносно стабільною, що свідчить про структурний, а не ситуативний характер геополітично обумовленої МТ рис. 2.14. У Польщі частка коливалась від 25 до 23%, у Німеччині від 31 до 28%, у Чехії стабільно 8–9%. Стабільність цих часток підтверджує, що геополітичний чинник (агресія РФ) не лише породив одноразовий викид мігрантів, але й сформував нову сталу конфігурацію міграційної системи [93; 95].

Просторова диференціація регіонів походження вимушених мігрантів є принципово важливим інструментом аналізу, що дозволяє виявити зв'язок між географією бойових дій і географією МТ, як пряме підтвердження безпекового геополітичного чинника у його суспільно-географічному вимірі. Більшість українських біженців є вихідцями зі Сходу та Півдня країни, серед лідерів також м. Київ. Розподіл за регіонами походження залишається відносно стабільним у часі, що свідчить про структурний, а не випадковий характер просторової моделі виїзду.

За даними ЦЕС (опитування Info Sapiens, грудень 2025 - січень 2026), на кінець 2024 р. 32,6% від загальної кількості виїхавших за кордон походять зі Сходу країни, 28,0% – з Півночі (переважно м. Київ і Київська обл.), 21,7% – з Півдня, 11,7% – з Заходу, 5,9% – з Центральних областей [96]. Ця розбивка є прямим суспільно-географічним відображенням геополітичної карти збройного конфлікту, регіони, що перебувають під безпосередньою загрозою або в зоні фактичних бойових дій, генерують найбільші частки вимушеної еміграції. Натомість регіони традиційні донори трудової МТ демонструють помітно нижчі частки у вимушеному потоці (Волинська - 1,6%, Закарпатська - 0,8%). Це є суттєвим підтвердженням, що трудова і вимушена МТ мають принципово різну просторову логіку, обумовлену різними групами чинників.

Картосхема (рис. 2.15) унаочнює детальну просторову диференціацію регіонів походження і є безпосередньою суспільно-географічною ілюстрацією геополітичного чинника. Найбільші частки формують столичний регіон (м. Київ – 20,3%) і Харківська область (11,9%) – разом понад третину загального потоку. Дніпропетровська (9,6%), Донецька (9,1%), Запорізька (7,5%) і Миколаївська (6,3%) області утворюють південно-східний зону – регіони з найвищою інтенсивністю бойових дій або найближчі до фронтових зон. Луганська область (3,7%) має відносно нижчу частку попри катастрофічний характер окупації, через масовіший початковий виїзд у 2014–2015 рр. і значне зменшення підконтрольного населення вже на момент початку повномасштабного вторгнення [96].

Порівняно невисокі частки західних областей, зокрема Волинської (1,6%), Тернопільської (1,3%), Чернівецької (0,9%), Закарпатської (0,8%), виступають принципово важливим суспільно-географічним індикатором. Хоча саме ці регіони виступали провідними донорами трудової МТ протягом 1990–2020 рр. (підрозділи 2.1 і 2.2), у вимушеній еміграції 2022 р. вони є відносно малозначущими. Це означає, що безпековий геополітичний чинник (збройна агресія) перекреслює дію традиційних просторових закономірностей трудової МТ і формує цілком іншу географію виїздів, підпорядковану безпосередній близькості до місця бойових дій [20; 96].

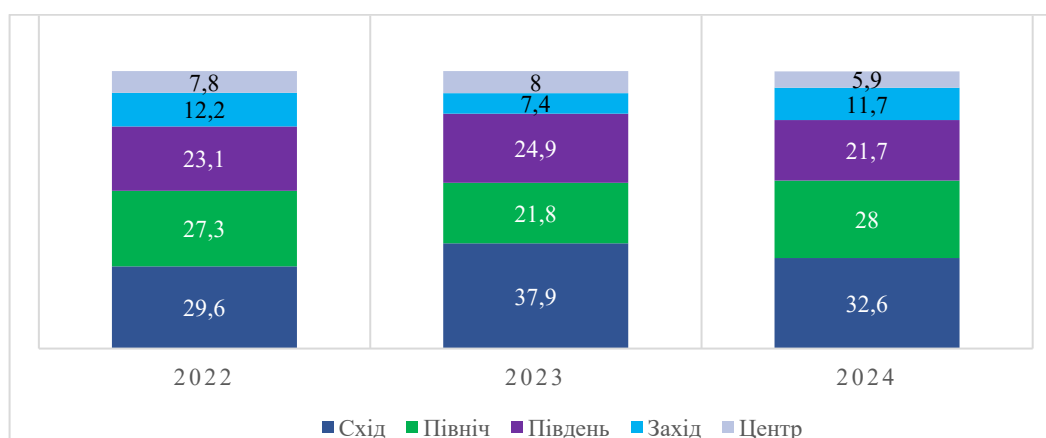

Рис. 2.16. Динаміка частки українських біженців за регіонами походження у 2022–2024 рр. (%)

Джерело: побудовано автором за: [96; 97].

Рисунок 2.16 відображає сталість просторової структури виїздів у динаміці 2022–2024 років. Попри зміщення лінії фронту і нові хвилі обстрілів, частки основних регіонів-постачальників вимушеної еміграції зберігали відносну стабільність. Це є суспільно-географічним доказом того, що геополітичний чинник (безпекова загроза) сформував стійку просторову модель МТ, незалежну від короткострокових тактичних змін [96; 98].

Геополітичний чинник визначає не лише масштаби і напрямки вимушеної МТ, але й мотиваційну структуру самих мігрантів. ЦЕС на підставі репрезентативних опитувань запропонував типологію українських біженців за чотирма мотиваційними групами, що безпосередньо відображають різні варіанти взаємодії безпекового і соціально-економічного чинників.

Перша група, умовно визначена як «патріотична», становить 28% від загальної кількості, об'єднує осіб, мотивація яких формується передусім під впливом безпекового чинника та національної ідентичності. Для цієї групи характерним є збереження стійкого наміру повернення, який реалізується після завершення бойових дій. Перспективи повернення безпосередньо залежать від подальшого розвитку геополітичної ситуації [96].

Друга група – «квазітрудова мігранти» (24%), є прикладом того, як безпековий геополітичний чинник «запустив» процес МТ, але в ньому поступово стала домінувати економічна мотивація, такі особи активно вивчають мову країни перебування, рідко отримують соціальні виплати і активно залучаються до трудової діяльності. Вони є своєрідним переходом між вимушеною і трудовою МТ, що виникає там, де геополітичний поштовх накладається на соціально-економічний потяг.

Третя – «класичні біженці» (22%), повністю визначені безпековим чинником, потребують фінансових виплат і соціальної допомоги.

Четверта – «біженці з прифронтових регіонів» (26%) особи, вимушені залишити домівки через безпосередню окупацію або загрозу бойових дій, це найбільш виражений прояв геополітичного детермінізму у МТ. Попри найбільшу потребу в гуманітарній підтримці, ця група виявляє найвищу

частку намірів повернутись, оскільки її зв'язок з батьківщиною є не обраним, а вимушено перерваним [96].

Частка біженців з вищою або неповною вищою освітою становить приблизно 74%, що вказує на масштабні структурні втрати людського капіталу України, це один з найбільш довгострокових суспільно-географічних наслідків геополітичного чинника МТ. Для країн-реципієнтів збільшення висококваліфікованих іммігрантів позитивно впливає на ринок праці. Для України це означає послаблення інституційного і макроекономічного потенціалу, через відтік фахівців погіршується якість державних і приватних установ, знижується привабливість для інвестицій. Молодь складає найбільшу групу мігрантів і є більш зацікавленою у закріпленні за кордоном, що формує ризик незворотного відтоку найбільш продуктивної частини населення [96; 98].

Майбутня міграційна політика країн-реципієнтів напряму залежить від стану безпекового чинника на території України. Рада ЄС у червні 2025 р. продовжила дію Директиви про тимчасовий захист до 4 березня 2027 р. У разі припинення бойових дій уряди країн ЄС можуть поступово відмовлятися від режиму тимчасового захисту і запроваджувати єдині міграційні стандарти, що потребуватиме від українських громадян або легалізації перебування, або повернення. Таким чином, навіть майбутня перспектива завершення геополітичного конфлікту є самостійним чинником, що визначатиме характер зворотних МТ [81].

Освітня міграція є специфічним різновидом МТ, в якому геополітичний і соціально-економічний чинники діють синергетично. Якщо для трудової еміграції геополітичні зміни (розширення ЄС, безвіз) виступали переважно інституційними умовами, а для вимушеної – безпековими примусами, то для освітньої міграції критичним є поєднання обох, геополітичне відкриття кордонів і доступу до зарубіжних університетів з одного боку і низька якість або руйнування освітньої інфраструктури в Україні з іншого. Тенденція до зовнішньої освітньої МТ набула масового характеру протягом останніх

двадцяти років і відображає чітку кореляцію з геополітичними переломами [99; 100].

Якщо у 2007 р. за кордоном навчалось близько 25 тис. українських студентів, то після анексії Криму і початку конфлікту на Донбасі у 2014 р. – вже понад 50 тис. (геополітичний поштовх першого типу - безпека), а у 2019 р. – 78 тис. (результат безвізового режиму 2017 р., геополітичний поштовх другого типу інституційне відкриття) таблиця 2.6. Переважна частина здобувачів понад 60% , навчалась у закладах ЄС. За даними Євростат, частка українців серед усіх іноземних студентів у країнах ЄС становила 5,1%, при цьому найвищі показники зафіксовано у Словаччині 48,1%, Польщі 43,6% та Литві 19,5% [99; 100; 101].

Масштабні вимушені переміщення після 24 лютого 2022 року трансформували освітні стратегії української молоді, унаслідок чого освіта набула подвійної функції, виступаючи не лише інструментом тимчасової адаптації, а й ресурсом довгострокової інтеграції у нових соціально-економічних умовах. У 2023/24 навчальному році загальна кількість українських здобувачів у закладах вищої освіти Європейського Союзу становила 80 872 особи, з яких 51% складали жінки, тоді як у 2024/25 навчальному році їх чисельність зросла до 83 968 осіб, а частка жінок досягла 55%. Провідним реципієнтом освітніх міграційних потоків залишається Польща, на яку припадає 48% усіх українських студентів, що відображає вплив геополітичної близькості та мовно-культурної спорідненості.

Зростання частки жінок у структурі освітньої міграції є безпосереднім проявом геополітичного чинника, оскільки чоловіки призовного віку залишаються в Україні внаслідок чинних законодавчих обмежень, тоді як жінки з дітьми здійснюють виїзд і частково інтегруються у освітні системи приймаючих країн [100; 101].

Таблиця 2.8

Динаміка чисельності українських студентів у ЗВО країн ЄС (2007/08–2024/25 н.р.)

Навч. рік	Всього в ЄС	Польща	Словаччина	Німеччина	Частка жінок
2007/08	~25 000	н/д	н/д	н/д	н/д
2014/15	~50 000	н/д	н/д	н/д	н/д
2019/20	~78 000	н/д	н/д	н/д	~55%
2023/24	80 872	39 000 (48,0%)	10 189 (12,6%)	9 067 (11,2%)	51%
2024/25	83 968	40 600 (48,3%)	10 427 (12,4%)	9 740 (11,6%)	55%

Джерело: побудовано автором на основі: [100; 101]

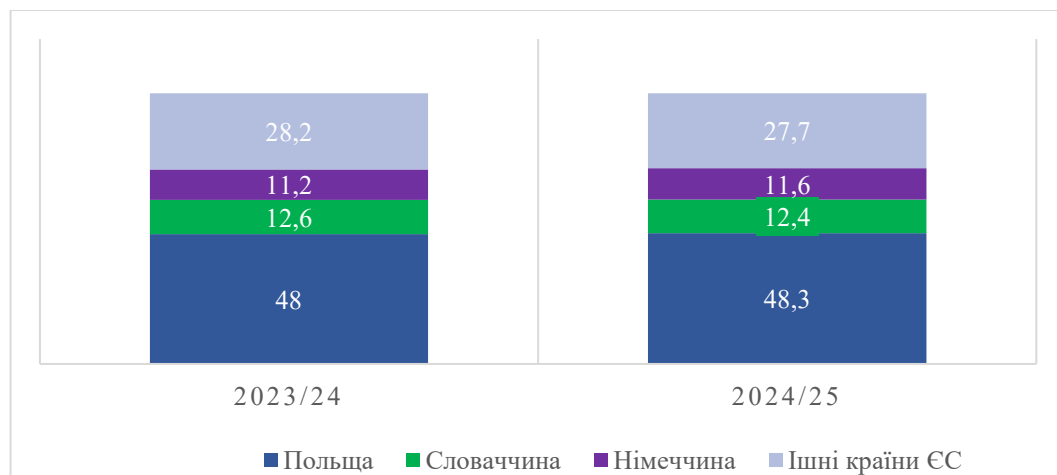

Рис. 2.17. Динаміка частки українських здобувачів у закладах вищої освіти країн ЄС у 2023/24 та 2024/25 н.р. (%)

Джерело: побудовано автором на основі: [100; 101].

Рисунок 2.17 відображає відносну стабільність структури розподілу між країнами при поступовому зростанні загального обсягу і частки жінок. Освітня міграція є найбільш небезпечним різновидом МТ з погляду незворотності студенти, які здобули диплом іноземного університету, статистично значно рідше повертаються. Геополітичний наслідок, поглиблення феномену «brain drain», безпосередньо знижує відтворювальний потенціал держави і є одним з

найбільш тривалих наслідків безпекового геополітичного чинника МТ [100; 101].

Проведений аналіз геополітичних чинників формування міграційних трансформацій в Україні дає підстави для формулювання системних суспільно-географічних узагальнень, які розкривають механізм і просторову організацію їх впливу.

Перше узагальнення розкриває бінарну природу геополітичних чинників МТ. Одна група – це інституційно-відкривальні чинники, пов'язані з розширенням Європейського Союзу у 2004–2007 роках, запровадженням безвізового режиму у 2017 році та укладенням Угоди про асоціацію у 2014 році, розширюють можливості для добровільної міграції, знижують інституційні бар'єри виїзду та посилюють притягувальний ефект ринків праці європейського простору. Водночас примусово виштовхувальні чинники, зумовлені анексією Криму, збройним конфліктом на Донбасі та повномасштабним вторгненням, формують вимушену міграцію, у якій безпековий чинник набуває визначального значення. Зміна домінування цих груп чинників у 2022 році спричинила якісну трансформацію характеру міграційних процесів.

Суттєвим є також просторовий контраст міграційних процесів. Трудова міграція формується переважно у західних регіонах України, зокрема у Закарпатській, Тернопільській та Чернівецькій областях, що зумовлено їх порубіжним положенням і наявністю сформованих міграційних мереж. Вимушена міграція підпорядковується геометрії безпекових загроз і концентрується у східних і південних регіонах, а також у столичному регіоні. Найвищі частки виїздів фіксуються у місті Київ 20,3%, Харківській області 11,9%, Дніпропетровській 9,6% та Донецькій 9,1%, що відображає просторову локалізацію ризиків [97].

Важливим аспектом є інституційна реакція європейського простору на геополітичні виклики. Активація Директиви 2001/55/ЄС у березні 2022 року та її подальше продовження до 2026 і 2027 років відображає безпрецедентний

випадок, коли геополітичні процеси безпосередньо визначають правовий статус значних мас населення. Загальна чисельність осіб під тимчасовим захистом досягла 4,3 млн у вересні 2025 року та 4,35 млн у грудні 2025 року, що засвідчує масштабність і тривалість цього явища [81].

Окремого значення набуває кумулятивний ефект геополітичних чинників для відтворювального потенціалу населення. Поєднання масової вимушеної еміграції, тривалої трудової мобільності та зростання освітньої міграції формує взаємопосилювальний процес втрати людського потенціалу. Відтік значної частки освіченого населення, фемінізація міграційних потоків та їх омолодження зумовлюють довгостроковий демографічний і соціально-економічний дефіцит, що поглиблює структурні деформації населення і обмежує можливості повоєнного відновлення.

Узагальнюючи, геополітичні чинники формування міграційних трансформацій в Україні постають як складна, динамічна і просторово диференційована система, яка упродовж 1991–2025 років зазнала суттєвої еволюції. Від процесів пострадянської трансформації та розширення європейського простору, що стимулювали трудову міграцію, відбувся перехід до домінування безпекових чинників, пов'язаних із воєнними подіями, які перетворили Україну на один із найбільших осередків вимушеної міграції в Європі. Виявлені закономірності формують аналітичну основу для подальшої типізації та районування міграційних процесів у межах суспільно-географічного дослідження.

2.3. Соціально-економічні передумови міграційних трансформацій в Україні

Соціально-економічні передумови міграційних трансформацій (МТ) формують матеріальну основу просторової мобільності населення, яка трансформує потенційну готовність до переміщення на реальний міграційний

рух. На відміну від демографічних чинників, що задають кількісні параметри і статеву-вікову структуру потенційних мігрантів, соціально-економічні передумови визначають мотиваційний механізм і спрямованість міграційних потоків. У контексті даного дослідження до соціально-економічних передумов МТ віднесено шість взаємопов'язаних блоків показників: динаміку ВВП і структурні зміни в економіці, диференціацію ринку праці, рівень заробітної плати та купівельну спроможність домогосподарств, поширеність бідності і соціальної нерівності, регіональну асиметрію соціально-економічного розвитку та роль грошових переказів трудових мігрантів.

Рівень ВВП на душу населення є інтегральним показником добробуту, що безпосередньо впливає на економічний потенціал домогосподарств і прийняття міграційних рішень. За даними Державної служби статистики України і Світового банку, протягом 2000–2021 рр. Україна пройшла складний шлях від глибокої пострадянської кризи до відносної стабілізації і знову до катастрофічного падіння, зумовленого повномасштабним збройним вторгненням (табл. 2.9) [102; 103; 104].

Таблиця 2.9

Динаміка основних макроекономічних показників України у 2000–2022

рр.

Показник	2000	2005	2010	2014	2017	2019	2021	2022
ВВП на душу нас. (USD, поточні ціни)	636	1 825	2 974	2 115	2 640	3 659	4 836	4 534
Темп зміни реального ВВП (%)	5,9	2,7	4,1	–6,6	2,5	3,2	3,4	–29,1
ВВП (млрд USD)	31,3	86,1	136,0	131,8	112,2	153,9	200,1	160,5
Частка с/г у ВВП (%)	17,3	10,1	8,1	10,1	12,1	9,4	11,0	—
Частка промисловості (%)	32,6	31,5	26,3	28,5	24,8	24,3	23,5	—

Джерело: побудовано автором на основі: [102; 103; 104]

Аналіз даних таблиці 2.9 дозволяє виокремити чотири якісно відмінні фази макроекономічної динаміки, кожна з яких мала специфічний вплив на інтенсивність і спрямованість МТ. Перша фаза (2000–2007 рр.) характеризується стрімким зростанням ВВП на душу населення від 636 до 3 910 доларів США, що пояснюється відновлювальним ефектом після глибокого спаду 1990-х рр. та сприятливою кон'юктурою світового ринку металів. Попри номінальне зростання доходів, відставання від рівня країн ЄС залишалося критичним. Рівень мінімальної заробітної плати у 2000 р. становив 118 грн (43 USD), тоді як у Польщі аналогічний показник перевищував 700 USD, тобто відставання сягало 16-кратного розміру (Євростат). Саме цей розрив є провідним економічним чинником початкового масштабування трудових МТ у напрямку країн ЄС і СНД [89].

Друга фаза (2008–2009 рр.) характеризується як період первинного зовнішнього кризового впливу. Глобальна фінансова криза спричинила падіння ВВП України на 14,8% у 2009 р., що стало одним з найглибших серед країн Центральної і Східної Європи. Третя фаза (2010–2013 рр.) є фазою відновлення і відносної стабілізації, коли ВВП на душу населення зріс до 4 030 доларів США у 2013 р. Саме в цей період кількість українських трудових мігрантів у країнах ЄС досягла 3–3,5 млн осіб [МОН]. Четверта фаза (2014–2019 рр.) є фазою структурного злому, зумовленого початком збройного конфлікту на Донбасі та анексією Криму. Реальний ВВП скоротився на 6,6% у 2014 р. і на 9,8% у 2015 р. Девальвація гривні у 2014–2015 рр. у понад 3 рази підвищила привабливість зарубіжних заробітків і призвела до різкого зростання трудових виїздів. Введення безвізового режиму з ЄС у червні 2017 р. усунуло інституційний бар'єр, відкривши прямий доступ до розвинених ринків праці. П'ята фаза (2020–2022 рр.) є фазою подвійного шоку пандемії COVID-19 і повномасштабного вторгнення. Падіння ВВП у 2022 р. склало 29,1%. Таким чином, за 22-річний досліджуваний період рівень ВВП на душу населення зріс у 7,1 разу, проте залишився у 5–7 разів нижчим від середнього

показника ЄС, що забезпечувало стійкий структурний стимул до МТ зовнішньої міграції [97; 102; 103; 104].

Ринок праці є тим інституційним середовищем, в якому формується безпосереднє рішення про міграцію. Рівень безробіття, структура зайнятості, масштаби неформальної економіки і галузева диференціація заробітної плати визначають, хто і з яких причин вирішує мігрувати, детермінуючи склад і просторовий напрямок міграційних потоків (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Основні показники ринку праці України за методологією МОП, 2000–2021 рр.

Показник	2000	2005	2010	2013	2015	2017	2019	2021
Рівень безробіття МОП, % роб. сили	11,6	7,2	8,1	7,2	9,1	9,5	8,6	9,9
Безробіття молоді до 25 р. (%)	22,1	15,1	17,4	17,4	23,1	18,9	17,2	19,1
Зайнятість нас. 15–70 р. (%)	55,8	57,7	57,3	59,6	56,7	56,1	57,3	55,7
Зайняті у неформ. секторі (%)	—	—	22,9	23,5	24,2	22,4	21,3	19,0
Рівень екон. активності (%)	62,9	62,6	63,3	64,4	62,4	62,3	62,7	62,5

Джерело: побудовано автором на основі: [103; 105; 106]

Рівень безробіття за методологією МОП в період 2000–2021 рр. коливався у межах 7,2–11,6%. Критично важливою є статистика безробіття молоді, що систематично перевищувала загальний показник безробіття у 1,8–2,5 разу. У 2021 р. рівень безробіття молоді до 25 р. становив 19,1% (Держстат, 2022). Саме ця вікова когорта є максимально міграційно активною [106].

Поширення неформальної зайнятості, яка у 2021 році склала 19,0% зайнятого населення або близько 3,0 млн осіб, виступає вагомим чинником підвищення мобільності робочої сили та формує підвищену готовність населення до зміни місця зайнятості через міграційні переміщення. Територіальна концентрація неформальної зайнятості у сільській місцевості та малих міських поселеннях зумовлює просторово диференційований характер міграційної активності, внаслідок чого саме периферійні регіони показують вищий рівень готовності до міграційних переміщень.

Деіндустріалізація, що особливо посилилась після 2014 р., спричинила масове вивільнення кваліфікованих робітників: частка промисловості у зайнятості скоротилась з 22,1% у 2000 р. до 16,4% у 2021 р. Вивільнені кваліфіковані кадри зорієнтувалися передусім на Польщу, Чехію, Німеччину і Великобританію, де попит на кваліфікованих робітників у будівництві та переробній промисловості систематично перевищував внутрішню пропозицію.

Диференціація оплати праці між Україною і країнами призначення є провідним кількісним виразом виштовхувального економічного ефекту (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Рівень заробітної плати, бідності та інфляції в Україні у 2000–2021 рр.

Показник	2000	2005	2010	2014	2017	2019	2021
Серед. зарплата (грн)	230	806	2 239	3 480	7 104	10 497	14 197
Серед. зарплата (USD)	43	160	280	213	270	397	528
Мінімальна зарплата (грн)	118	332	869	1 218	3 200	4 173	6 000
Рівень бідності (%, СБ)	—	—	15,2	26,0	10,8	7,1	5,5
Інфляція (% до поперед. р.)	28,2	13,5	9,4	24,9	13,7	7,9	10,0

Джерело: побудовано автором на основі: [102; 103; 104]

Аналіз таблиці 2.11 засвідчує значну диспропорцію між номінальним зростанням заробітної плати і реальною купівельною спроможністю домогосподарств. Хоча середня заробітна плата у гривневому вираженні зросла з 230 грн у 2000 р. до 14 197 грн у середньому за 2021 р. (у 61,7 разу), а у грудні 2021 р. досягла 17 453 грн по Україні (26 759 грн у м. Київ), у доларовому еквіваленті зростання за 22 роки було значно меншим, з 43 до 528 доларів США (у 12,3 раза), оскільки гривня за цей час девальвувала у 5,6 разу. Після кризи 2014–2015 рр. середня зарплата у доларовому виразі впала нижче рівня 2005 р. Рівень бідності за методологією Світового банку мав хвилюподібний характер, так у 2013 р. – 8,4%, у 2016 р. знову зріс до 15,4%, у 2021 р. досяг мінімального передвоєнного значення 5,5% (World Bank, 2023). Після початку повномасштабного вторгнення рівень бідності зріс до 24,1–24,2% у 2022 р., а за моделюванням Інституту демографії ім. Птухи – до 60–67% на підконтрольній Україні території [108]. Рівень безробіття за оцінками Світового банку фактично сягнув 36% у 2022 р [102].

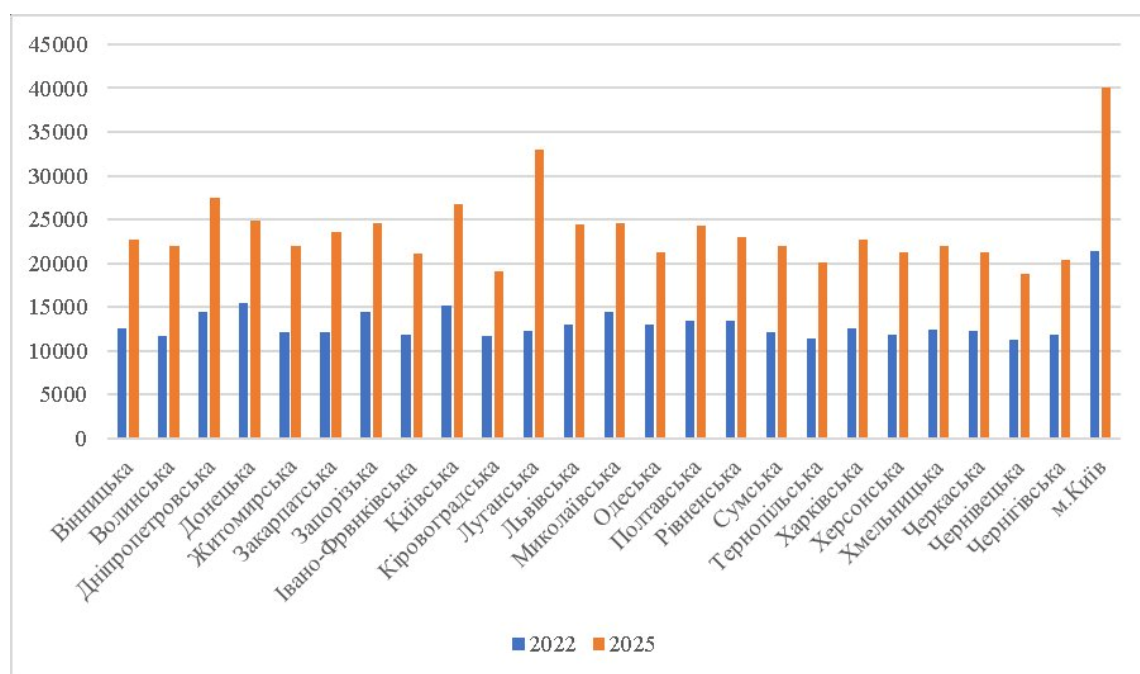

Рис. 2.18. Середня заробітна плата штатних працівників по регіонах за місяць у січні 2022 р. та вересні 2025 р. (грн)

Джерело: побудовано автором на основі: [103]

Рисунок 2.18 відображає регіональну диференціацію середньої заробітної плати у два часові зрізи – на початку 2022 р. і у вересні 2025 р. У всіх без винятку регіонах зафіксовано суттєве номінальне зростання, проте воно є переважно інфляційним (індекс споживчих цін у 2022–2024 рр. коливався у діапазоні 18–26% за даними НБУ), а регіональна поляризація поглибилась. Абсолютним лідером залишається м. Київ, де у вересні 2025 р. показник перевищив 40 000 грн, майже удвічі більше від більшості регіонів. Натомість Тернопільська, Чернівецька і Закарпатська обл. (традиційні регіони-донори зовнішньої трудової міграції), залишаються у групі з найнижчою середньою зарплатою (19 000 – 20 000 грн). Збереження і поглиблення цього розриву відтворює структурний виштовхувальний ефект як внутрішньої, так і зовнішньої міграції.

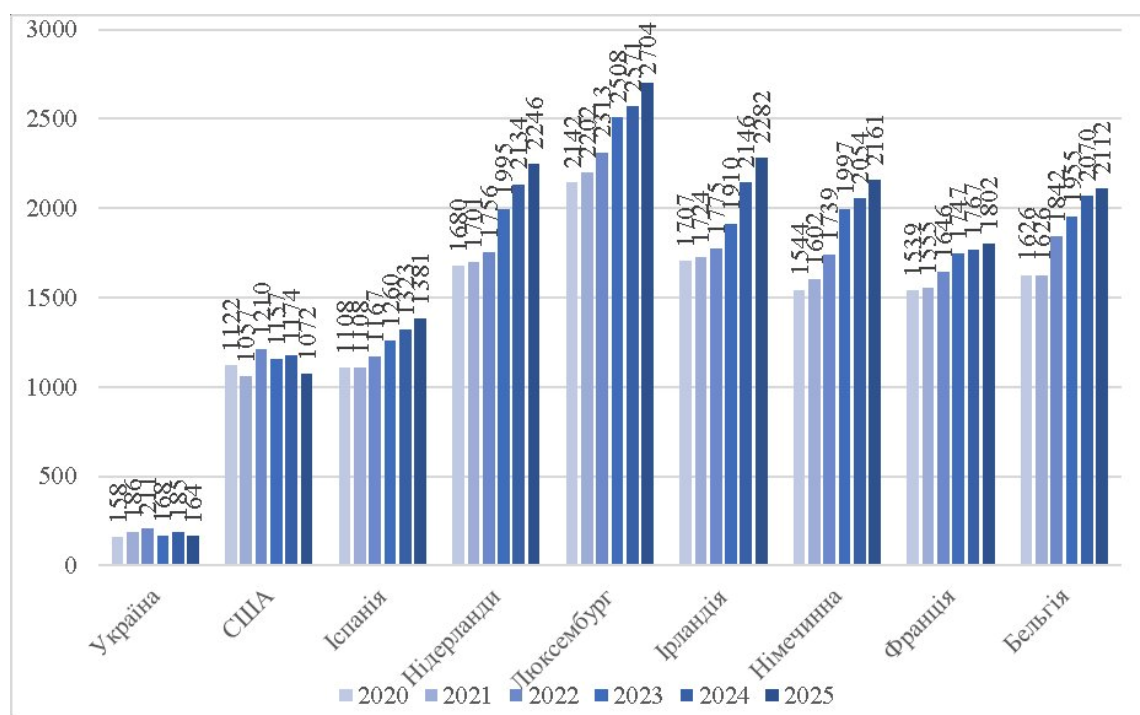

Рис. 2.19. Динаміка рівня мінімальної заробітної плати в розвинутих країнах світу та Україні у 2020–2025 рр. (EUR)

Джерело: побудовано автором на основі: [89; 103]

Рисунок 2.19 демонструє ключовий кількісний вираз зовнішнього міграційного стимулу у вимірі мінімальної заробітної плати. Мінімальна

заробітна плата в Україні у 2020–2025 рр. у євровому еквіваленті залишалась у діапазоні 158-197 EUR. У Люксембурзі вона зростає з 2 142 EUR (2020) до 2 704 EUR (2025), в Ірландії – з 1 707 до 2 282 EUR, у Нідерландах – з 1 680 до 2 246 EUR (Євростат, 2025). У системі суспільно-географічного аналізу міждержавної диференціації оплати праці встановлено, що розрив рівнів мінімальної заробітної плати між Україною та провідними країнами Європейського Союзу має структурний характер. Зокрема, у 2025 році різниця у рівнях мінімальної заробітної плати з Люксембургом становила 13,7 рази, з Ірландією 11,6 рази, з Нідерландами 11,4 рази, що відображає глибоку асиметрію рівнів оплати праці між національною економікою та економічним ядром Європи. Така асиметрія фіксує просторову нерівновагу у розподілі доходів і визначає напрямки зовнішньої трудової мобільності населення [89].

У всіх розглянутих країнах ЄС мінімальна зарплата зростає на 18–26%, тоді як в Україні у євровому вираженні зростання залишалось мінімальним. Такий стійкий розрив описується як структурна міграційна рента - стабільний диференціал доходів, що не залежить від поточної кон'юнктури і забезпечує самовідтворення зовнішніх МТ, що відповідає теорії нової економіки трудової міграції, сформульованої Оудом Старком та Девідом Блумом, відповідно до яких міграційна поведінка формується на рівні домогосподарства як реакція на просторову нерівномірність доходів і виступає інструментом диверсифікації економічних ризиків (Stark and Bloom, 1985) [109].

Просторова нерівномірність соціально-економічного розвитку є одним з фундаментальних чинників, що визначають конфігурацію внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків. Відповідно до теорії подвійного ринку праці Майкла Піоре (Piore, 1979), мігранти з периферійних регіонів заповнюють вторинний ринок праці у центральних агломераціях і зарубіжних країнах [110]. В таблиці 2.12 представлена комплексна характеристика соціально-економічних показників в регіонах України розрізі семи індикаторів, що визначають міграційний потенціал і спрямованість МТ.

Таблиця 2.12

Регіональна диференціація соціально-економічних показників і міграційного сальдо по всіх регіонах України (2021 р.)

Регіон	Серед. зарплат, грн (2021)	Рівень безр., % (2021)	ВРП на душу нас., грн (2019)	Частка зайн. у нефор. %	Рівень бідності (відн.)	Міграц. сальдо % (2021)	Група МТ
Вінницька	15 472	9,6	27 100	25,2	Вище серед.	–3,7	Донор- внутр.
Волинська	14 568	10,7	24 800	22,1	Вище серед.	–4,9	Донор- ЄС
Дніпропетровська	15 791	10,2	68 200	17,4	Середній	–1,8	Транзит
Донецька *	17 191	16,4	—	—	—	—	Зона конф.
Житомирська	14 621	11,4	22 400	26,8	Вище серед.	–5,1	Донор- внутр.
Закарпатська	15 776	11,1	25 100	28,4	Високий	–6,8	Донор- ЄС
Запорізька	16 867	10,1	44 300	19,6	Середній	–2,4	Транзит
Івано- Франківська	13 988	9,9	25 600	21,9	Вище серед.	–5,4	Донор- ЄС
Київська	17 409	7,9	52 900	14,2	Низький	+4,2	Реципієнт
Кіровоградська	13 331	11,8	24 600	29,3	Високий	–8,1	Донор- глиб.
Луганська *	15 783	16,3	—	—	—	—	Зона конф.
Львівська	15 262	8,3	38 900	20,1	Вище серед.	–4,1	Донор- ЄС
Миколаївська	18 414	10,4	33 700	22,4	Вище серед.	–3,4	Донор
Одеська	15 379	8,1	42 100	22,6	Вище серед.	–3,2	Донор
Полтавська	15 990	10,3	39 800	24,1	Вище серед.	–5,8	Донор- внутр.
Рівненська	17 202	11,2	23 100	21,3	Вище серед.	–3,6	Донор- ЄС

Сумська	14 602	11,9	22 800	26,5	Високий	-6,5	Донор-глиб.
Тернопільська	14 384	10,8	20 900	23,7	Вище серед.	-5,2	Донор-ЄС
Харківська	14 843	7,4	57 400	18,9	Середній	-2,1	Транзит
Херсонська	14 253	11,5	22 200	27,1	Вище серед.	-4,8	Донор-внутр.
Хмельницька	16 194	10,1	22 700	24,9	Вище серед.	-4,1	Донор-внутр.
Черкаська	14 421	10,5	26 300	25,6	Вище серед.	-5,4	Донор-внутр.
Чернівецька	14 323	11,0	20 400	24,3	Вище серед.	-5,1	Донор-ЄС
Чернігівська	13 537	12,2	27 800	27,1	Високий	-7,2	Донор-глиб.
м. Київ	26 759	8,0	202 100	8,1	Низький	+8,7	Реципієнт

** Донецька і Луганська обл. - дані часткові (підконтрольні території)*

*Джерело: побудовано автором на основі: [103] *Серед. зарплата - Експрес-випуск 28.01.2022; безробіття МОП - обстеження робочої сили 2021 (I квартал); ВРП - 2019; неформальна зайнятість - 2021.*

Аналіз таблиці 2.12 виявляє п'ять якісно відмінних груп регіонів за характером участі у системі МТ.

Першу групу формують, регіони-реципієнти – м. Київ і Київська обл. У столиці середня заробітна плата (26 759 грн (грудень 2021, Держстат) у 2,0 разу вища за більшість регіонів, рівень безробіття становить 8,0%, ВРП на душу населення перевищує 202 100 грн , що у 7–10 разів більше за найбільш депресивні регіони. Позитивне міграційне сальдо +8,7 ‰ у столиці і +4,2 ‰ у Київській області є найвищим в Україні і підтверджує потужну концентраційну функцію столичної агломерації [103].

Другу групу представляють, транзитні регіони – Дніпропетровська (-1,8 ‰), Запорізька (-2,4 ‰) і Харківська (-2,1 ‰) обл. Рівень оплати праці у цих регіонах є вищим за середній по країні, вони одночасно є реципієнтами внутрішніх потоків з периферії і постачальниками зовнішніх мігрантів до ЄС.

Третю групу донорів зовнішньоміграційного різновиду (вектор ЄС), утворюють Закарпатська (-6,8 ‰), Тернопільська (-5,2 ‰), Івано-Франківська (-5,4 ‰), Чернівецька (-5,1 ‰), Волинська (-4,9 ‰), Рівненська (-3,6 ‰) і Львівська (-4,1 ‰) області, усі ці регіони поєднують відносно нижчий рівень заробітної плати (13 988–17 202 грн за грудень 2021), підвищену частку неформальної зайнятості (20–28%) з розвиненими діаспорними мережами в країнах ЄС і географічною близькістю до кордону.

Четверту групу донорів внутрішньоміграційного різновиду формують регіони Центральної і Північної України, Вінницька (-3,7 ‰), Житомирська (-5,1 ‰), Полтавська (-5,8 ‰), Херсонська (-4,8 ‰), Хмельницька (-4,1 ‰) і Черкаська (-5,4 ‰) області.

П'яту групу утворюють регіони глибокої депресії з найвищим від'ємним міграційним сальдо – Кіровоградська (-8,1 ‰), Чернігівська (-7,2 ‰) і Сумська (-6,5 ‰) області, де поєднання найвищого безробіття (11,9–12,2% за МОП), найнижчої заробітної плати (13 331 – 14 602 грн за грудень 2021) і найвищого рівня відносної бідності формує максимальний виштовхувальний ефект.

Просторова асиметрія соціально-економічного розвитку є структурною основою поляризаційної моделі розселення, в якій агломераційні центри акумулюють людський капітал, тоді як периферія поступово втрачає населення. Цей процес відповідає теорії поляризованого розвитку (Friedmann, 1966) і теорії кумулятивної причинності (Myrdal, 1957; Massey, 1990), згідно з якою сформовані міграційні потоки набувають самовідтворювального характеру внаслідок зниження витрат і ризиків подальших переміщень [111; 112].

Стан освітньої інфраструктури і доступності вищої освіти є важливим виміром соціально-економічних передумов МТ, оскільки визначає якість підготовки людського капіталу в регіоні і його конкурентоспроможність на зовнішніх ринках праці (рис. 2.20).

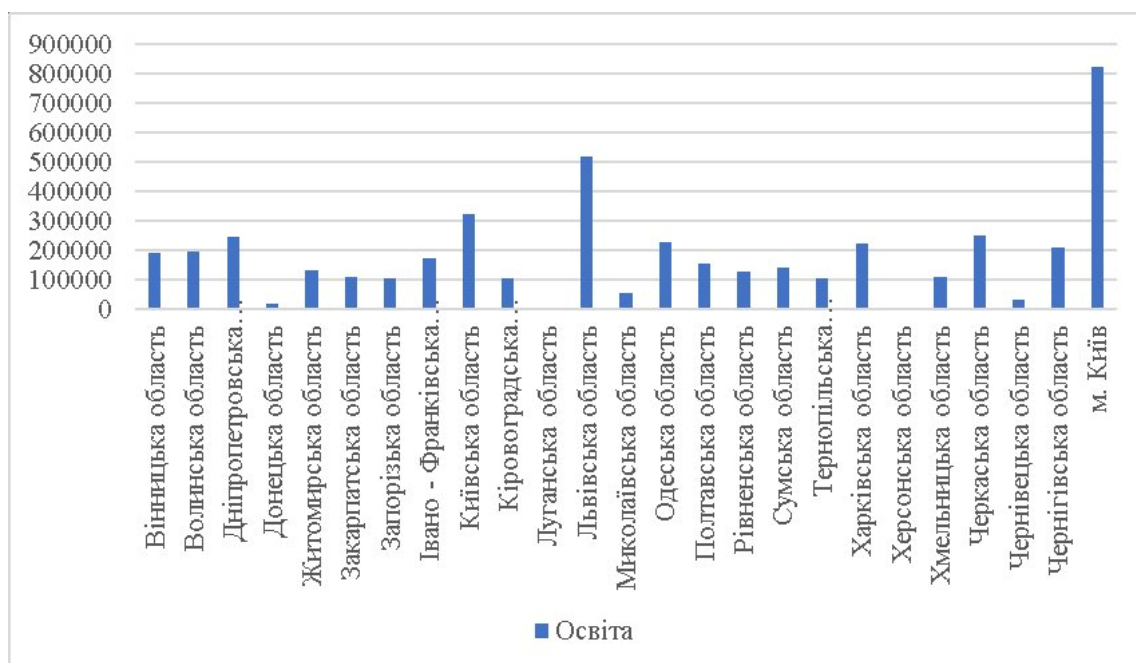

Рис. 2.20. Рівень інвестування у сферу освіти в регіонах України у 2024 р.
(тис. грн)

Джерело: побудовано автором на основі: [103; 107].

Рисунок 2.20 відображає однозначно поляризовану картину концентрації освітніх інвестицій. м. Київ виступає абсолютним лідером з обсягом понад 800 000 тис. грн, що перевищує показник другого за величиною регіону у 1,5–2 рази. Львівська область фіксує другий показник (близько 500 000 тис. грн), що відображає роль Львова як головного освітнього центру Заходу і активну релокацію закладів зі Сходу протягом 2022–2024 рр. Регіони з критично низькими обсягами інвестицій в освіту, зокрема Луганська і Миколаївська області, фіксують довгострокове руйнування відтворювального потенціалу людського капіталу. З погляду МТ, просторова нерівномірність освітніх інвестицій визначає конфігурацію освітніх переміщень молоді і є одним з чинників зовнішньої освітньої еміграції.

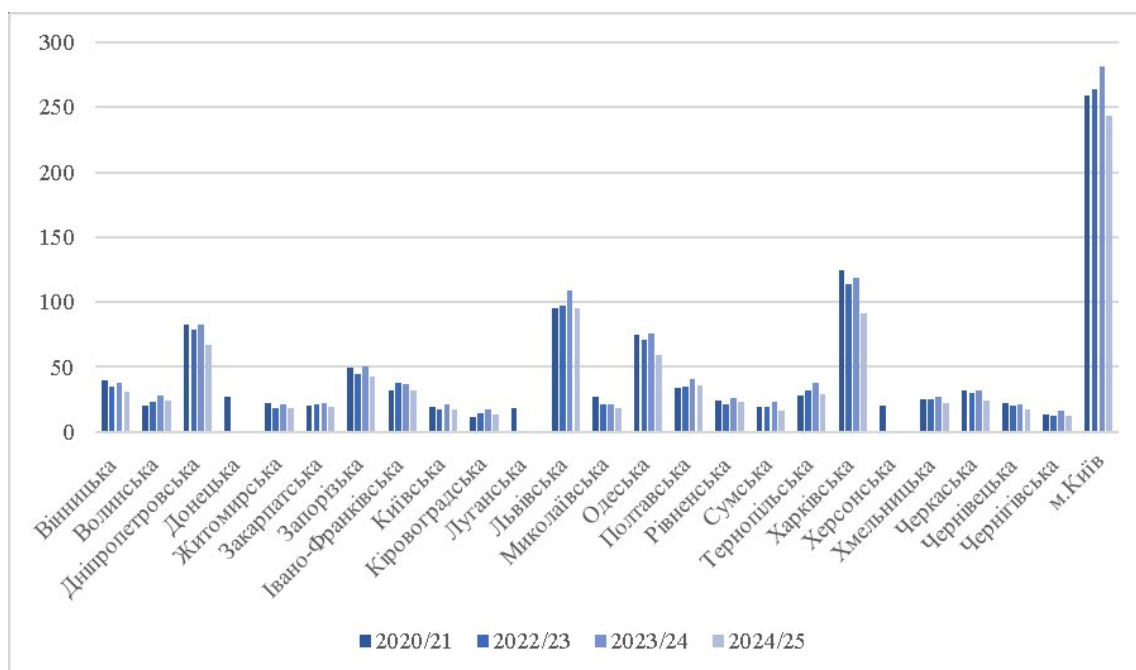

Рис. 2.21. Динаміка загальної кількості студентів у ЗВО регіонів України у 2020/21, 2022/23, 2023/24, 2024/25 н.р. (тис. осіб)

Джерело: побудовано автором на основі: [113; 114]

Рисунок 2.21 відображає динаміку контингенту студентів у ЗВО регіонів упродовж чотирьох навчальних років. м. Київ залишається абсолютним лідером, близько 250 000–280 000 осіб. Харківська область демонструє зростання контингенту у 2022/23–2023/24 н.р. (до 110–120 тис. осіб) через масову релокацію, утім у 2024/25 н.р. спостерігається значне скорочення через продовження евакуаційних процесів. Донецька і Луганська обл. демонструють катастрофічне скорочення фактично до нуля у 2023/24 і 2024/25 н.р. За оцінками МОН України, у 2022/23 н.р. за кордоном навчалось або планувало навчатись понад 80 000 українських студентів (у 1,5 разу більше довоєнного показника). Таким чином, скорочення контингенту у вітчизняних ЗВО є водночас симптомом і підсилювачем МТ, воно відображає відтік молоді і відтворює інтелектуальний відтік (brain drain) нового покоління [113; 114].

Грошові перекази є водночас результатом і відтворювальним чинником МТ, вони покращують добробут домогосподарств, формують споживчий попит і фінансують наступні міграційні епізоди (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

*Динаміка грошових переказів трудових мігрантів в Україну у 2010–2021**рр.*

Показник	2010	2012	2015	2017	2018	2019	2020	2021
Грошові перекази мігрантів (млрд USD)	5,6	7,5	5,6	9,3	10,9	11,9	12,0	14,4
Частка переказів у ВВП (%)	4,1	5,0	5,3	8,3	8,3	7,7	7,8	7,2
Відношення до ПП (разів)	2,8	3,1	7,4	6,9	4,6	6,1	5,9	5,3
Частка Польщі у структурі (%)	—	—	22	38	42	45	43	41
Частка ЄС загалом (%)	—	—	47	61	68	73	75	78

Джерело: побудовано автором на основі: [102; 104]

Динаміка грошових переказів відображає циклічну структуру, пов'язану з економічними кризами і переорієнтацією міграційних потоків. У 2012 р. обсяг переказів становив 7,5 млрд доларів США і зріс до рекордних 10,9 млрд у 2018 р. Значення 2017-2019 рр. (9,3–11,9 млрд USD) відображають пік масштабування трудових МТ після введення безвізового режиму з ЄС. Польща у 2018–2020 рр. забезпечувала 42–45% загального обсягу переказів від мігрантів з ЄС (НБУ, 2021) [104]. У 2021 р. перекази сягнули рекордних 14,4 млрд USD. Відношення переказів до ВВП зросло з 4,1% у 2010 р. до 8,3% у 2018 р., тоді як прямі іноземні інвестиції у 2018 р. становили лише 2,4 млрд дол. - перекази перевищували ПП майже у п'ять разів. Найвища частка домогосподарств-отримувачів характерна для Закарпатської (41,2%), Тернопільської (38,7%), Івано-Франківської (36,4%) і Чернівецької (33,8%) областей (МОМ, 2020) [97]. Зворотним боком є ефект De Haas (2010), надходження переказів знижує тиск на ринок праці і підтримує завищені

заробітні очікування, що поглиблює стимул до подальшої еміграції наступних когорт [115].

Проведений аналіз дозволяє виявити три взаємодоповнюючі рівні соціально-економічних передумов МТ в Україні, що утворюють системний комплекс чинників, а не просту суму незалежних факторів.

Макроекономічний рівень представлений хронічним відставанням рівня ВВП на душу населення від країн ЄС (у 5–7 разів) і стійким розривом мінімальних заробітних плат (у 10-14 разів, рис. 2.19), що забезпечують структурну міграційну ренту. Дві хвилі глибоких економічних криз (2009 і 2014-2015 рр.) і повномасштабна збройна агресія з 2022 р. діяли як епізодичні прискорювачі МТ, хоча структурний стимул не зникав навіть у фази відносного зростання. Мікроекономічний рівень визначається диференціацією доходів домогосподарств, рівнем бідності і поширеністю безробіття. Молодь до 25 р., особи з неформальною зайнятістю і мешканці сільської місцевості є групами найвищого міграційного ризику (табл. 2.5, 2.6). Просторово-географічний рівень характеризується стійкою регіональною асиметрією ринку праці, заробітної плати (рис. 2.18), освітніх інвестицій (рис. 2.20) і рівня бідності по всіх 24 областях і м. Київ (табл. 2.12). Він виступає зв'язувальною ланкою між загальнонаціональними соціально-економічними чинниками і просторовою диференціацією міграційних трансформацій, зумовлюючи формування регіонів з різними типами міграційної участі, зокрема регіонів-донорів зовнішньої міграції, регіонів-реципієнтів внутрішніх переміщень, транзитних територій і регіонів із поєднанням міграційного відтоку та депресивних демографічних процесів.

Соціально-економічні передумови МТ в Україні формують цілісну систему взаємопов'язаних чинників, які визначають значний міграційний потенціал населення. Системне відставання рівня доходів від країн-реципієнтів, структурні деформації ринку праці, поширеність бідності, виразна регіональна асиметрія соціально-економічного розвитку та трансформація освітньої інфраструктури формують соціально-економічне

середовище, у межах якого розгортаються просторові закономірності міграційних трансформацій, що підлягають подальшому аналізу.

2.4. Розселенські чинники формування міграційних трансформацій в Україні

Розселенські чинники формування міграційних трансформацій (МТ) становлять самостійний просторово-структурний рівень детермінації міграційних процесів, що відображає вплив конфігурації та ієрархії поселенської мережі, характеру урбанізації, просторового розподілу населення між типами поселень і функціональних зв'язків між центрами та периферією на масштаби, напрямки і тип міграційного руху. На відміну від демографічних, соціально-економічних і геополітичних чинників, які визначають потенціал і стимули міграційних трансформацій, розселенські чинники формують їх просторову основу. Вони задають конфігурацію міграційних потоків, визначають центри тяжіння і відштовхування та зумовлюють просторову нерівномірність реалізації міграційних намірів населення [116].

Суспільно-географічний аналіз розселенських чинників МТ спирається на концепцію центральних місць В. Кристаллера (Christaller, 1933) і теорію полюсів зростання Ф. Перру (Perroux, 1950), відповідно до яких поселенська система функціонує як ієрархічно впорядкована структура з виразною диференціацією притягувальних функцій. У межах цієї структури вищі рівні ієрархії концентрують ресурси, послуги та можливості зайнятості, формуючи стійкі центри тяжіння для населення нижчих рівнів [116; 117].

У контексті МТ це означає, що просторове положення населення відносно урбанізованих центрів, а також місце цих центрів у поселенській ієрархії виступають самостійними детермінантами міграційної поведінки. Вони визначають напрямки та інтенсивність переміщень незалежно від безпосередніх соціально-економічних стимулів.

Водночас депопуляційні процеси, виявлені у попередньому аналізі, формують взаємопов'язаний процес концентрації населення у найбільших центрах. Це зумовлює посилення метрополізаційних тенденцій, які виступають провідним розселенським чинником внутрішніх міграційних трансформацій в Україні.

Процес концентрації населення, капіталу та функцій у найбільших міських агломераціях є провідною формою трансформації поселенської системи і відбувається за рахунок периферійних територій. Соціально-економічна поляризація зумовлює формування урбанізаційних центрів, які виступають основними осередками міграційного тяжіння та концентрації людського і виробничого потенціалу [85]. Розвиток агломерацій впливає на зміну місця проживання населення і супроводжується структурними зрушеннями зайнятості у напрямі скорочення ролі сільського господарства та зростання значення промисловості і сфери послуг.

Для поглибленого аналізу територіальної організації урбаністичних центрів необхідно розглянути існуючі категорії міської агломерації. Термін «міська агломерація» застосовується для визначення населення, яке проживає в межах міста та прилеглих до нього територій. У звіті ООН «Перспективи світової урбанізації 2025: методологія оцінки та прогнозів урбанізації» пропонується використовувати єдиний узагальнений підхід до визначення ступеня урбанізації, що полягає у послідовній класифікації населених пунктів країни від міського до сільського континууму [118]. Відповідно до цього підходу виділяються густонаселені райони, що відповідають містам з населенням понад 50 000 осіб і щільністю понад 1500 осіб на квадратний кілометр. Окремо визначаються райони проміжної щільності, які охоплюють міста та території з середнім рівнем щільності розселення з населенням понад 5 000 осіб і щільністю понад 300 осіб на квадратний кілометр. До розріджених районів відносяться сільські території з щільністю менше 300 осіб на квадратний кілометр, які характеризуються розосередженим розселенням і віддаленістю населених пунктів.

Відповідно до даних Держстату станом на 1 січня 2022 р., найбільша концентрація населення країни була зосереджена у Донецькій (4,05 млн осіб), Дніпропетровській (3,09 млн), Харківській (2,5 млн), Львівській (2,4 млн) та Одеській (2,3 млн) областях, а також у м. Києві (2,9 млн). Таким чином, історично склалось, що найбільш населеними виступають східні індустріальні та великі економічно розвинуті регіони [85]. на рівні держави визначальну роль відіграють найбільші міські агломерації, які формують каркас територіальної організації населення та виступають ключовими вузлами міграційних потоків. За цим показником частка міського населення переважає над сільським у Донецькій (91,0%), Луганській (87,2%), Дніпропетровській (84,2%) і Харківській (81,4%) областях. Саме ці регіони до початку повномасштабної агресії були східною частиною індустріальних метрополій України. Необхідно також виділити регіони, які є урбаністичними центрами другого рівня: Запорізька (77,5%), Сумська (69,8%), Миколаївська (68,8%), Одеська (67,3%) і Чернігівська (66%) обл.

Важливу роль у формуванні поселенської мережі відіграє посилення концентрації населення у міських агломераціях, що супроводжується зростанням чисельності населення в обласних центрах. Провідне місце у поселенській структурі України займає столиця м. Київ, де проживає понад 2 млн осіб, що становить більш як 10% від загальної чисельності міського населення країни. Серед регіональних урбаністичних центрів найвищий рівень концентрації населення зафіксований у м. Харкові – 1,4 млн осіб, або 55% від загального населення Харківської області. Високий рівень також мають м. Запоріжжя (710 тис. осіб – 43,3 %), м. Одеси (1 млн – 43 %), м. Миколаєва (470 тис. осіб – 43 %) та м. Дніпра (968 тис. осіб – 31,2%), що свідчить про їх вагоме значення у формуванні міграційних потоків як на державному рівні, так і з периферійних районів усередині регіону [85; 86]. У Західній Україні єдина виражена регіональна концентрація зафіксована у м. Львові (717 тис. осіб – 29%), тоді як для більшості областей Заходу характерна відсутність надмірної моноцентричності і відносно рівномірна система розселення.

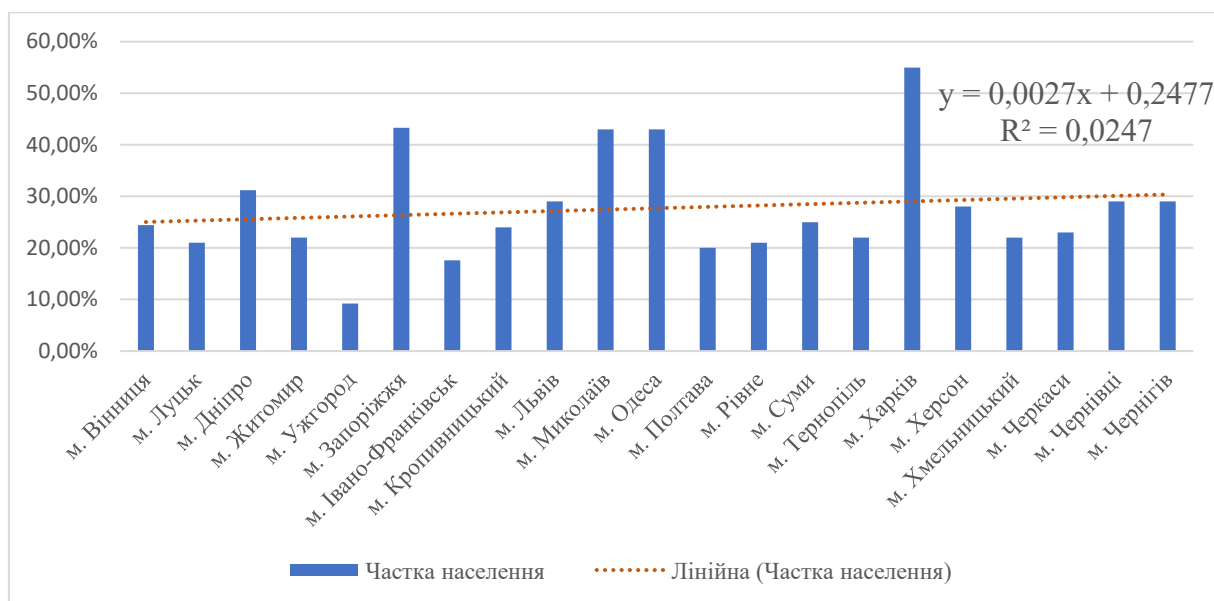

Рис. 2.22. Територіальна диференціація концентрації населення в обласних центрах України (% від населення обл., 01.01.2022 р.)

Джерело: побудовано автором на основі [85; 86]

Таким чином, в Україні сформувалась виразна просторова нерівномірність урбанізації. Рисунок 2.22 відображає цю просторову диференціацію і є безпосередньою розселенською передумовою формування внутрішніх МТ. Регіони з вищою часткою населення, сконцентрованого в обласному центрі, характеризуються більш вираженою моноцентричністю поселенської системи, що посилює ефект тяжіння міста і прискорює депопуляцію периферійних районів. Вплив урбаністичних осередків на формування внутрішніх МТ проявляється у посиленні економічної активності населення, мігрантів приваблюють розширені професійні можливості, розвинена сучасна інформаційно-комунікаційна інфраструктура, доступність соціально-адміністративних послуг, зокрема в освітньому та медичному секторах.

Таблиця 2.14 систематизує головні урбанізаційні центри України за рівнем урбанізації, чисельністю населення міста, часткою у загальноміському населенні області, міграційним сальдо і функціональною роллю у системі МТ. Вона доводить, що ступінь урбанізації і характер участі регіону у системі МТ є взаємообумовленими. Регіони з рівнем урбанізації понад 77% є водночас

найбільш потужними центрами тяжіння внутрішніх мігрантів у довоєнний період і потенційними донорами вимушеного переміщення після початку повномасштабної агресії 2022 р.

Таблиця 2.14

Урбанізаційні центри України та їх роль у системі міграційних трансформацій (2021–2022 рр.)

Регіон / обласний центр	Рівень урбан. (%)	Нас-ня цент. (тис.)	Частка від обл. (%)	Міграц. сальдо ‰	ВПО зареєстровано (осіб, 22.10.2024)	Роль у системі МТ
Схід (зона конфлікту та прифронтові регіони)						
Донецька / Маріуполь*	91,0	—	—	-14,6	532 140	Зона конфлікту; донор ВПО
Луганська	87,2	—	—	-17,0	270 839	Зона конфлікту; донор ВПО
Харківська / Харків	81,4	1 400	55,0	-2,1	517 872	Агломарація; транзит; прифронт
Дніпропетровська / Дніпро	84,2	968	31,2	-1,8	452 784	Агломарація; транзит; реципієнт ВПО
Запорізька / Запоріжжя	77,5	710	43,3	-2,4	222 248	Прифронт. центр; транзит
Сумська / Суми	69,8	264	60,7	-6,5	93 140	Прифронт. регіон; донор
Північ і Центр (депресивна периферія)						
Чернігівська / Чернігів	66,0	281	62,2	-7,2	68 475	Депресивна периферія; донор
Житомирська / Житомир	55,4	264	35,3	-5,1	84 644	Депресивна периферія; донор
Кіровоградська / Кропивницький	70,0	222	52,1	-8,1	82 840	Депресивна периферія; донор
Полтавська / Полтава	65,6	295	44,6	-7,1	184 160	Центр. донор; реципієнт ВПО
Черкаська / Черкаси	66,4	277	36,4	-5,4	136 572	Центр. донор; реципієнт ВПО
Вінницька / Вінниця	57,5	370	28,5	-3,7	145 880	Центр. реципієнт ВПО
Хмельницька / Хмельницький	57,9	278	33,2	-4,1	121 561	Центр. реципієнт ВПО

Столичний регіон						
м. Київ	>95	2 950	>100	+8,7	415 376	Нац. метрополія; реципієнт №1
Київська / Біла Церква	59,8	209	8,3	+4,2	253 651	Стол. агломерація; реципієнт
Південь						
Одеська / Одеса	67,3	1 000	43,0	-3,2	217 542	Портова Агломерація; реципієнт
Миколаївська / Миколаїв	68,8	470	43,0	-3,4	123 978	Прифронт.; донор
Херсонська / Херсон	63,4	280	42,7	-4,8	44 539	Окупована частина; донор ВПО
Захід						
Львівська / Львів	63,5	717	29,0	-4,1	207 893	Захід. метрополія; реципієнт
Закарпатська / Ужгород	37,8	115	16,5	-4,5	126 265	Дисперс. система; реципієнт
Івано-Франківська / Ів.-Фр.	43,3	230	24,1	-5,4	112 876	Захід. центр; реципієнт ВПО
Чернівецька / Чернівці	41,0	265	29,6	-5,1	74 928	Захід. центр; реципієнт ВПО
Тернопільська / Тернопіль	44,0	225	30,9	-5,2	67 557	Захід. донор; реципієнт ВПО
Рівненська / Рівне	47,4	248	26,4	-3,6	44 805	Захід. периферія
Волинська / Луцьк	51,7	217	32,4	-4,9	44 491	Захід. периферія

* Донецька і Луганська обл. - дані часткові (підконтрольні території)

* Міграційне сальдо - розрахунки автора за даними 2021 р

Джерело: побудовано автором на основі: [85; 86]

Поселенська система України є просторово диференційованою, що зумовлює формування різних типів розселення та режимів міграційних трансформацій. Суспільно-географічний аналіз дозволяє виокремити п'ять типів поселенських систем (табл. 2.15), кожна з яких характеризується специфічним поєднанням рівня урбанізації, ступеня моноцентричності, функціонального наповнення міст і відповідного характеру МТ.

Таблиця 2.15

Типи поселенських систем України та їх вплив на формування міграційних трансформацій

Тип поселенської системи	Суспільно-географічна характеристика	Регіони (всі 24 обл. + м. Київ)	Домінуючий тип МТ і міграц. сальдо (%)
Моноцентрична агломерація 1. столична агломерація 2. моноцентрична приморська	Надмірна концентрація у м. Київ (2,9 млн; >10% міськ. населення країни); Київська обл. з позитивним сальдо +4,2‰; розвинена інформаційно-комунікаційна та освітньо-медична інфраструктура; найширші ринки праці	м. Київ - нац. агломерація Київська обл. - столична агломераційна зона Одеська обл. - приморська агломераційна	Головний реципієнт внутр. МТ з усіх регіонів; позит. сальдо м. Київ +8,7‰, Київська обл. +4,2‰; центр концентрації ВПО
Поліцентрична агломераційна система Сходу	Харків (1,4 млн, 55% обл.), Дніпро (968 тис., 31,2%), Запоріжжя (710 тис., 43,3%); рівень урбанізації 77–84%; три порівнянні промислові центри; після 2022 р. — прифронтна деформація системи	Харківська обл. (81,4%) Дніпропетровська обл. (84,2%) Запорізька обл. (77,5%)	Транзит, реципієнт для периферії + постачальник до ЄС; від'ємне сальдо –1,8...–2,4‰; після 2022 р. - джерело масових ВПО
Дисперсна поселенська система Заходу	Рівномірний розподіл між малими і середніми містами; Львів - єдиний виражений центр (717 тис., 29%); рівень урбанізації 37–65%; 36–41% домогосподарств з трудовими мігрантами за кордоном	Львівська обл. (63,5%) Тернопільська обл. (44,0%) Закарпатська обл. (37,8%) Рівненська обл. (47,4%) Чернівецька обл. (41,0%) Івано-Франківська обл. (43,3%) Волинська обл. (51,7%) Хмельницька обл. (57,9%)	Донор зовн. трудових МТ до ЄС; від'ємне сальдо –3,6...–6,8‰; реципієнт ВПО після 2022 р.
Депресивна малоурбанізована периферія	Рівень урбанізації 55–70%; відсутність великих міст-магнітів; переважно малі міста та сільські поселення; стійка депопуляція; максимальне від'ємне міграція. сальдо серед неприфронтових регіонів	Чернігівська обл. (66,0%) Кіровоградська обл. (70,0%) Сумська обл. (69,8%) Черкаська обл. (66,4%) Полтавська обл. (65,6%) Житомирська обл. (55,4%) Вінницька обл. (57,5%)	Донор внутр. МТ до метрополій; від'ємне сальдо –5,1...–8,1‰; реципієнт ВПО після 2022 р.

Деструктурована прифронтна зона (після 2022 р.)	Масове руйнування міської і сільської інфраструктури; знелюднення ТГ; вимушена деурбанізація (Абоагує, Ороку, 2022); фізичне знищення поселень як функціональних одиниць	Донецька обл.* (91,0%) Луганська обл.* (87,2%) Запорізька обл. (77,5%) – частково Херсонська обл. (63,4%) Миколаївська обл. (68,8%)	Генератор масових ВПО; вимушена МТ найвищої інтенсивності; від'ємне сальдо понад -14‰; Донецька і Луганська - донори ВПО
--	--	--	--

Джерело: побудовано автором на основі: [20; 85; 86; 97; 98]

Перший тип – моноцентрична столична агломерація - представлений столичним регіоном, де м. Київ концентрує понад 2,9 млн мешканців і є абсолютним лідером серед центрів тяжіння внутрішніх МТ та моноцентрична приморська м. Одеса та Одеська обл. Позитивне міграційне сальдо столиці (+8,7 ‰) і Київської обл. (+4,2 ‰) є найвищим в Україні, що підтверджує потужну концентраційну функцію столичної агломерації як центру внутрішніх МТ з усіх регіонів країни. Зростання чисельності населення Київської обл. після 2014 р. відображає концентрацію внутрішніх трудових і освітніх МТ саме у столичній агломерації [86; 97].

Другий тип, **Поліцентрична агломераційна система Сходу** представлений трьома порівнянними за потенціалом промисловими центрами: Харковом (1,4 млн, 55% населення обл.), Дніпром (968 тис., 31,2%) і Запоріжжям (710 тис., 43,3%). Рівень урбанізації Харківської, Дніпропетровської і Запорізької обл. коливається у діапазоні 77,5–84,2%, що означає найвищу серед усіх регіонів концентрацію населення у міських поселеннях. До 2022 р. ця система виконувала транзитну функцію у системі МТ, одночасно поглинала внутрішніх мігрантів з периферії власних регіонів і постачала трудових мігрантів до зовнішніх ринків ЄС. Після початку повномасштабної агресії система зазнала радикальної деформації, Харків опинився у прифронтній зоні і перетворився з регіонального центру міграційного тяжіння до одного з провідних осередків формування міграційних потоків як внутрішньої спрямованості у напрямі центральних і

західних регіонів, так і зовнішньої орієнтації на країни Європейського Союзу [97; 119].

Третій тип – дисперсна поселенська система Заходу, характеризується відсутністю надмірної моноцентричності, Львів є єдиним вираженням регіональним центром (717 тис. осіб, 29%), тоді як решта населення розподілена між малими і середніми містами відносно рівномірно. Рівень урбанізації Львівської обл. складає 63,5% , один з найнижчих серед великих регіонів. Цей тип має специфічний і суспільно-географічно значущий міграційний режим, внутрішній потік до Києва є відносно помірним, тоді як зовнішня трудова міграція до країн ЄС є надзвичайно інтенсивною. Частка домогосподарств з трудовими мігрантами в Закарпатській (41,2%), Тернопільській (38,7%), Івано-Франківській (36,4%) і Чернівецькій (33,8%) областях є найвищою в Україні [97]. Відсутність потужних регіональних агломерацій обмежує можливості поетапного переміщення населення в системі розселення, що зумовлює безпосередню зовнішню орієнтацію міграційних трансформацій на міжнародні ринки праці.

Четвертий тип, депресивна малоурбанізована периферія, представлений регіонами Центру і Півночі з рівнем урбанізації 55–69% (Чернігівська, Кіровоградська, Сумська, Черкаська, Полтавська обл.), де відсутні великі міста-магніти і домінують малі міста та сільські поселення. Ці регіони мають максимальне від'мне міграційне сальдо (Кіровоградська – 8,1 ‰, Чернігівська – 7,2 ‰, Сумська – 6,5 ‰). З розселенської точки зору, відсутність ієрархічних сходів і локальних центрів зайнятості призводить до прямого відтоку населення до Київської агломерації без проміжних ступенів. Це є найбільш деструктивним для відтворювального потенціалу регіону варіантом МТ, оскільки відтік стосується насамперед молоді працездатного та репродуктивного віку [86].

П'ятий тип – деструктурована прифронтна зона, виник після 24 лютого 2022 р. і є принципово новим і не задокументованим раніше явищем у системі розселення України. Масове руйнування міської і сільської інфраструктури у

Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській і Миколаївській областях спричинило не просто відтік населення, але й фізичне знищення поселень як функціональних одиниць. Це явище відповідає концепції «вимушеної деурбанізації» (forced deurbanization), запропонованій Yahan Lu, Wei Song, Qianqian Lyu (2022) для характеристики зворотної трансформації урбаністичних функцій під впливом збройних конфліктів. У розселенській логіці це означає, що значна частина населення, позбавлена функціонального поселення, не просто мігрує, але назавжди втрачає просторово-розселенську прив'язаність, що суттєво знижує ймовірність повернення навіть після завершення активних бойових дій [20; 119].

Розселенський чинник міграційних трансформацій найбільш чітко проявився після 2022 року у формуванні нової просторової структури внутрішніх переміщень ВПО. Поселенська система визначала не лише напрямки ВПО-потоків, але й їх інтенсивність і просторовий ареал розосередження. Регіони з розвиненою міською мережею і диверсифікованою економікою (Київська, Львівська, Дніпропетровська, Полтавська обл.) поглинали більші обсяги ВПО, тоді як слаборозвинені поселенські системи периферії (Кіровоградська, Чернігівська, Сумська обл.) були менш здатні прийняти і утримати переселенців. За даними МОМ, найбільші ареали розселення ВПО у Центральній і Західній Україні сформувались навколо обласних центрів - Дніпра, Запоріжжя, Полтави, Вінниці, Черкас і передусім Львова [97].

Принципово важливою суспільно-географічною закономірністю є те, що ВПО концентруються переважно у міських центрах, а не розселяються рівномірно по всій приймаючій території. Це означає, що розселенський чинник посилює вже існуючу агломераційну поляризацію поселенської системи, великі міста додатково акумулюють населення, тоді як сільська периферія продовжує обезлюднювати. За даними Мінсоцполітики, понад 60% зареєстрованих ВПО розміщуються у містах з населенням понад 100 тис. осіб, тоді як на сільські населені пункти припадає менше 15% [92].

Просторові закономірності розселення ВПО і підтверджує вирішальну роль поселенської ієрархії у формуванні ВПО-ареалів.

Найвища концентрація ВПО характерна для регіонів із розвинутою системою міських агломерацій, що свідчить про самостійний вплив розселенського чинника як просторового фільтра, який спрямовує вимушені потоки до певних типів поселень незалежно від адміністративних рішень і гуманітарних програм. Масові переміщення до великих міст зумовлюють надмірну концентрацію населення в окремих агломераціях, що супроводжується зростанням попиту на житло та посиленням навантаження на систему освіти, охорони здоров'я і ринок праці [120; 121].

Частина ВПО, яка не закріплюється у великих містах через зазначені обмеження, здійснює повторні переміщення, спрямовані або на повернення до ближчих до місця походження територій за умов покращення безпекової ситуації, або на виїзд за кордон. Такий механізм є важливим у суспільно-географічному вимірі, оскільки засвідчує, що розселенська система через поглинальну спроможність міст безпосередньо регулює співвідношення між внутрішніми і зовнішніми міграційними потоками та виступає структурним чинником формування як внутрішньої, так і зовнішньої міграції [20].

Деградація сільської поселенської системи є одним з найбільш тривалих і структурно стійких розселенських чинників МТ, що діє незалежно від економічних чинників, безпекових загроз і геополітичних переломів. Процес системної депопуляції сільського населення, розглядався у підрозділі 2.1 та знаходить своє розселенське відображення у скороченні кількості населених пунктів і зникненні низових ланок поселенської мережі. Протягом 1989-2022 рр. чисельність сільського населення скоротилась з 17,1 до 12,5 млн осіб (на 27%), а частка малих сіл з населенням до 100 осіб серед усіх сільських поселень суттєво зросла. Цей процес є просторово неоднорідним, у західних регіонах (Закарпатська, Рівненська, Волинська обл.) сільські поселення зберігають відносно вищу щільність і зв'язок з локальними ринками праці. Натомість у Центрі і на Сівері (Чернігівська, Полтавська, Сумська,

Кіровоградська обл.) тривало масштабне обезлюднення: кількість сіл з менш ніж 50 жителями за тридцять рр. зросла у 2,5–3 рази [86; 108].

З погляду теорії центральних місць (Christaller, 1933), деградація нижчих рівнів поселенської мережі обмежує доступ сільського населення до базових послуг, зокрема торгівлі, медичної допомоги та початкової освіти, що змушує мешканців малих сіл долати значні відстані для задоволення основних потреб [116]. Це розселенське «витіснення» є самостійним виштовхувальним чинником МТ, що діє поряд із соціально-економічними стимулами, люди залишають поселення через фізичне руйнування доступу до базових суспільних послуг, а не лише через бідність або безробіття. Особливо виражений цей ефект серед молоді, яка здобуває освіту у міських центрах і надалі не повертається до сіл, оскільки не бачить там ні інфраструктурних умов, ні перспектив зайнятості [111].

Взаємозв'язок між рівнем деградації поселень і міграційною активністю має чітко виражений закономірний характер і підтверджується дослідженнями Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Встановлено, що максимальні показники виїзду характерні для сільських поселень з чисельністю населення до 500 осіб за відсутності базових закладів освіти і охорони здоров'я. Інтенсивність міграційних переміщень у таких поселеннях у 2,3–2,7 разу перевищує відповідні показники у селах з чисельністю населення 1 000–5 000 осіб, що відображає системний вплив розселенського чинника на формування міграційних процесів [108]. Ця закономірність підтверджує, що розселенський чинник є самостійним структурним детермінантом МТ, що діє паралельно і незалежно від соціально-економічних стимулів виїзду.

Проведений аналіз розселенських чинників МТ дозволяє визначити основні суспільно-географічні узагальнення, що розкривають їх структурну роль у формуванні МТ.

Узагальнюючи, поселенська система виступає базовим просторовим каркасом міграційних трансформацій, у межах якого агломераційна

концентрація, типологічна диференціація територій і фільтраційна роль міської мережі визначають напрями та інтенсивність переміщень населення. Саме через існуючу структуру розселення реалізуються демографічні, соціально-економічні та геополітичні чинники, що надає міграційним процесам конкретної просторової організації.

Висновки до 2 розділу

Другий розділ дисертаційного дослідження дозволяє узагальнити міграційні трансформації в Україні як багатофакторний суспільно-географічний процес, структурно зумовлений взаємодією демографічних, соціально-економічних, геополітичних і розселенських чинників, що формують цілісну систему територіальної організації МТ населення.

У межах підрозділу 2.1 встановлено, що демографічні чинники виконують базову функцію у формуванні міграційних трансформацій, визначаючи їх кількісну основу, вікову структуру та потенціал мобільності населення. Стійка депопуляція, регресивний тип вікової структури та звуження молодших когорт формують обмежену демографічну базу відтворення і водночас виступають каталізатором міграційної активності, особливо у формі трудових і вимушених переміщень. Встановлено ефект кумулятивного підсилення між природним скороченням і міграційним відтоком, що набуває самовідтворювального характеру.

У підрозділі 2.2 доведено, що геополітичні чинники є каталізатором різкої зміни інтенсивності та структури міграційних процесів. Воєнні події, порушення територіальної цілісності держави та загострення безпекової ситуації спричинили формування масштабних хвиль вимушених переміщень населення, які трансформували традиційні міграційні потоки та зумовили появу нових форм просторової мобільності. Геополітичний чинник виступає тригером переходу від переважно економічно детермінованих до вимушених міграційних трансформацій.

Аналіз соціально-економічних чинників (підрозділ 2.3) засвідчив їх визначальну роль у трансформації потенційної міграційної мобільності у реальний міграційний рух. Хронічна асиметрія рівнів доходів, диспропорції регіонального розвитку, високий рівень молодіжного безробіття та поширеність неформальної зайнятості формують стійкий виштовхувальний ефект, який визначає спрямованість як зовнішніх, так і внутрішніх міграційних потоків. Водночас міждержавний диференціал оплати праці виступає ключовим фактором самовідтворення зовнішньої трудової міграції.

Розселенські чинники (підрозділ 2.4) розкривають просторову конфігурацію міграційних трансформацій та їх зв'язок із територіальною організацією населення. Встановлено, що міграційні процеси підпорядковуються закономірностям центр-периферійної взаємодії, де великі міські агломерації та столичні території виконують функцію акумуляції населення, тоді як сільська периферія та депресивні регіони виступають донорами міграційних потоків. Деформація поселенської мережі та скорочення функцій малих населених пунктів посилюють просторову нерівномірність доступу до ресурсів і стимулюють внутрішню мобільність населення.

Узагальнення результатів розділу дозволяє стверджувати, що міграційні трансформації в Україні є інтегральним проявом системних змін у територіальній організації суспільства. Вони характеризуються поєднанням довготривалих демографічних тенденцій, структурних соціально-економічних диспропорцій, різких геополітичних впливів і трансформацій розселенської системи, що разом формують просторово диференційовану та типологічно неоднорідну модель міграційного розвитку. Отримані висновки створюють методологічне підґрунтя для подальшого аналізу та типології міграційних трансформацій у наступному розділі дисертації.

РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА КОНЦЕПЦІЯ, МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ТА ТИПІЗАЦІЯ МІГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Основні положення концепції міграційних трансформацій

При розробці і узагальненні основних положень концепції міграційних трансформацій автор виходила з того, що міграція населення є не просто механічним переміщенням людей у просторі, а складним соціально-географічним процесом, що відображає глибинні трансформації в демографічній, економічній, розселенській, геополітичній, етно-національній та культурній структурах суспільства. Цим підкреслюється неправомірність зведення поняття "міграція" виключно до статистики механічного руху населення, що інколи ще зустрічається в окремих географічних і демографічних публікаціях [62; 122].

Узагальнення відомих у соціально-економіко-географічній, демографічній та міграційній літературі поглядів, а також власний пошук і розуміння суттєвості категорії міграційних трансформацій дозволяють сформулювати наступні основні положення відповідної концепції:

- Міграційні трансформації як соціально-географічну категорію слід розуміти не як традиційне зіставлення показників прибуття та вибуття населення на різні дати й відрізки часу, не як послідовну зміну окремих міграційних подій у певний момент, а як єдиний цілісний, безперервний, динамічний процес з власними характеристиками, параметрами, напрямками та тенденціями.

- Якщо поняття "механічний рух населення" у його традиційному "класичному" розумінні – це переміщення людей між населеними пунктами або адміністративними одиницями, то суттєвість концепції міграційних трансформацій полягає в тому, що вона визначає найбільш узагальнену траєкторію змін у соціально-демографічній, економічній та розселенській,

геополітичній структурах суспільства під впливом просторового переміщення населення.

- Міграційні трансформації є предметом вивчення економічної і соціальної географії та суміжних наук. Основні підходи суспільно-географічного дослідження міграційних трансформацій знаходяться в межах таких напрямів: соціально-демографічного, економіко-географічного, розселенського, еколого-демографічного, геополітичного та культурно-географічного.

- Усі компоненти (складові частини) міграційних трансформацій певною мірою пов'язані з закономірностями і формами територіальної організації населення. Це насамперед чисельність, склад і структура мігрантів, напрями міграційних потоків, причини та наслідки міграції, ступінь інтеграції мігрантів у приймаючому суспільстві та їхній вплив на регіони виходу.

- Міграційні трансформації мають просторове виявлення і просторову диференціацію в межах певних демогеографічних систем різних ієрархічних рівнів і масштабів, що визначає необхідність дослідження їх регіональної специфіки.

- Вивчення міграційних трансформацій як категорії суспільної географії передбачає дослідження не лише суто демографічних параметрів і показників, але й оцінку пов'язаних з ними соціальних, економічних, розселенських, геополітичних і інших факторів, які значною мірою визначають особливості міграційних процесів у межах певної території. Це має значення для обґрунтування регіональної міграційної політики, а також при розробці загальної стратегії управління міграційними потоками на різних ієрархічних рівнях.

- Пізнання сутності міграційних трансформацій дає широку можливість спрямувати дослідження просторової мобільності населення на оптимізацію міграційної ситуації в регіонах різних ієрархічних рівнів. В умовах сучасної регіоналізації передбачається значне посилення ролі місцевих

органів влади та громадянського суспільства у регулюванні міграційних процесів.

- В межах концепції МТ міграція населення не зводиться лише до механічного руху. Вивчення і оцінка всієї соціальної палітри, всього спектру факторів, які спонукають людей до переміщення і визначають наслідки цих переміщень, - це та основа, на якій базуються основні напрями дослідження міграційних трансформацій.

- Міграційні трансформації за своєю суттєвістю є поняттям динамічним. Їх складові компоненти знаходяться в стані безперервного руху та змін. На певному етапі свого часового розвитку вони формують конкретну міграційну ситуацію в певному регіоні під впливом багатфакторних чинників.

- При дослідженні міграційної ситуації в рамках концепції міграційних трансформацій варто мати на увазі, що міграційні процеси, як правило, характеризуються парністю та взаємозумовленістю протилежно спрямованих факторів і чинників (наприклад: еміграція--імміграція; трудова--вимушена міграція; внутрішня--зовнішня міграція; тимчасова--постійна міграція тощо). Ці та інші компоненти міграційних трансформацій є системоутворюючими чинниками, які разом з етно-національними, розселенськими та соціально-економічними факторами формують територіальну міграційну систему як цілісне утворення.

- Соціально-географічне дослідження міграційних трансформацій передбачає аналіз територіального поєднання демографічних, розселенських, соціально-економічних і геополітичних умов, характером і глибиною їх впливу на міграційну поведінку конкретних груп населення в межах конкретної міграційної ситуації.

- Міграційні трансформації в змістовому аспекті розуміються як багатоаспектна категорія, багатопланова реальність, в структурі якої окремі компоненти та чинники взаємопов'язані в єдине ціле. На основі узагальнюючих якісних та кількісних характеристик можлива їх типізація, що

має як теоретико-методологічне, так і практичне значення, особливо при розробці контурів міграційної політики.

- Міграційні трансформації за своєю природою та багатокомпонентною структурою є досить інерційною категорією. Але при певних незвичайних (екстремальних) умовах їх параметри можуть змінюватись досить суттєво навіть в короткі проміжки часу (наприклад, вплив на міграцію економічних криз, збройних конфліктів, екологічних катастроф, епідемій чи геополітичних зрушень), тобто міграційні трансформації досить "відчутно" реагують на суттєві зовнішні чинники.

- Регіоналізація в економіко-соціально-географічних дослідженнях концепції міграційних трансформацій означає реальний вихід за межі суто статистичної парадигми, яка зводить міграцію населення до кількісних показників механічного руху. Відтворення і трансформація населення в рамках концепції міграційних трансформацій розуміється набагато ширше, з урахуванням якісних змін у складі населення, інтеграційних процесів, транснаціональних ідентичностей та довгострокових демографічних наслідків.

- В дослідженнях міграційних трансформацій йдеться про вивчення не абстрактного населення, а конкретної територіальної сукупності людей в межах певних адміністративних одиниць. Наукову і практичну цінність може мати тільки така модель міграційних трансформацій, яка від емпіричного пізнання окремих аспектів міграційних процесів забезпечує перехід до цілісного, системного розуміння.

- Концепція міграційних трансформацій у певному відношенні забезпечує в процесі дослідження вихід за межі традиційної статистичної парадигми – зведення міграції до чисельних показників переміщення. Населення в соціальному аспекті є суб'єктом соціально-економічного і культурного життя. Розвиток і трансформація населення не можуть зводитись лише до зміни балансу прибуття й вибуття. Міграцію треба розуміти більш

широко. Саме концепція міграційних трансформацій дає можливість такого розуміння.

- Положення концепції міграційних трансформацій забезпечують більш повне розкриття механізму конкретних змін у функціонуванні міграційної системи. Населення завжди реагує на умови соціальних, економічних, політичних, екологічних факторів і зрушень у навколишньому середовищі. А в зв'язку з тим, що населення - це соціальний організм, а не просто сукупність індивідів, визначальними в міграційних трансформаціях виступають соціально-економічні відносини, вся сфера суспільної життєдіяльності людей певної території.

- На головну спрямованість міграційних трансформацій, їх загальну траєкторію та особливості впливають чинники і фактори, які можна об'єднати в такі типи:

- демографічні (природний рух населення, вікова та статева структура мігрантів, рівень народжуваності і смертності в регіонах виходу та прийому, сімейний склад мігрантів);

- соціальні (рівень і якість життя населення, стан і тенденції розвитку соціальної сфери, культурно-освітній рівень людської спільності, соціальні пріоритети та очікування);

- економічні (рівень, структура та характер розвитку сфери матеріального виробництва, різниця в доходах і умовах праці між регіонами, рівень безробіття);

- розселенські (особливості економіко-географічного положення демогеографічної системи, функціональні типи і структура поселень, рівень урбанізаційних процесів);

- геополітичні (збройні конфлікти, зміни державних кордонів, безпекова ситуація, міждержавні угоди про міграцію, візовий режим тощо);

- етно-національні (етно-національний склад населення, його міграційна орієнтація, тенденції в змінах етно-національного складу внаслідок міграційного руху);

- екологічні (стан довкілля та його вплив на міграційну поведінку населення, екологічна міграція як самостійний вид переміщень).

- Міграційні трансформації вивчаються в рамках економіко-географічних досліджень на різних ієрархічних рівнях (макро-, мезо- і мікрорівнях). Аналіз і синтез результатів цих досліджень формує загальне уявлення про характер і тенденції в формуванні міграційного простору та місця в ньому міграційних трансформацій різних типів і підтипів.

- При аналізі міграційних трансформацій недостатньо обмежуватись лише переліком їх характеристик, показників, параметрів. Практика досліджень вимагає комплексної оцінки такої категорії як міграційні трансформації, які призводять до формування конкретної міграційної ситуації на тій чи іншій території. Оцінка загальних рис міграційних трансформацій - це синтез поодиноких індивідуальних структурних компонентів міграційного процесу.

- Концепція міграційних трансформацій передбачає, що вони можуть мати свою періодизацію, перехід від одних якісних і кількісних характеристик до інших. Оцінку якісних характеристик міграційних трансформацій можна в загальному вигляді здійснювати за допомогою комплексних показників, що передбачають врахування як позитивних, так і негативних наслідків міграції для регіонів виходу і прийому.

- Положення концепції міграційних трансформацій передбачають аналіз міграційного руху населення в обов'язковій взаємозалежності широкого спектру соціальних, економічних, розселенських, геополітичних і інших компонентів певної території, регіону. Без аналізу взаємозв'язків у функціонуванні і розвитку територіальних спільностей людей висновки будуть однобічними та обмеженими.

- Міграційні трансформації не зводять динаміку і розвиток демографічних структур до механічного руху населення. Спроба обмеження в економіко-географічних дослідженнях лише статистикою прибуттів і вибуттів

призводить до того, що з'являється розрив між "статикою" і "динамікою" міграційних процесів. При цьому втрачається оцінка значущості всіх тих чинників, які загалом характеризують міграцію як цілісне соціальне явище.

- В рамках концепції міграційних трансформацій певною мірою забезпечується інтеграція і синтез численних показників демографічної, економічної, соціальної, міграційної статистики. Режим міграційних трансформацій в сучасних умовах соціально-економічних і геополітичних викликів розкривається через призму концепції більш чітко і конкретно як на окремих часових "зрізах", так і в просторовому відношенні.

- Методологічні засади концепції міграційних трансформацій дають можливість реально оцінити і по-новому усвідомити в економіко-географічних дослідженнях деякі фундаментальні положення теорії міграції населення у зв'язку з унікальністю сучасної міграційної ситуації в Україні, детермінованою значною мірою збройним конфліктом, переходом суспільства до ринкових відносин та інтеграційними процесами в контексті євроатлантичного вибору.

В рамках концепції міграційних трансформацій широко вживаються такі поняття і категорії як *міграційна ситуація, міграційна система, міграційний простір, міграційний потенціал, міграційна поведінка, вимушена міграція, трудова міграція, транзитна міграція, інтеграція мігрантів та інші*. Ці категорії і поняття розглядаються у відповідних розділах дисертаційної роботи, їм дається відповідна оцінка.

Положення концепції міграційних трансформацій можуть знайти конкретне застосування при розробці програм регулювання міграційних потоків певних регіонів, тобто можуть бути використані при оптимізації територіально-галузевого розподілу трудових ресурсів, при формуванні ефективної регіональної міграційної та демографічної політики.

Концепція міграційних трансформацій певним чином може забезпечити потреби і вимоги практики у формуванні необхідних передумов для розробки

положень ефективної міграційної політики. Саме звідси впливають основні напрями інтерпретації концепції міграційних трансформацій у практичній площині. Це насамперед:

- забезпечення належним чином аналітичної характеристики типів міграційної ситуації, яку формує багатокomпонентна структура міграційних трансформацій;
- визначення як кількісних, так і якісних параметрів факторів і чинників, які впливають на погіршення або покращення міграційної ситуації певного регіону;
- визначення функціональної залежності міграційних показників від економічних, демографічних, соціальних, геополітичних і інших чинників і факторів.

3.2. Методика аналізу міграційних трансформацій

Суспільно-географічний аналіз міграційних трансформацій (МТ) потребує чітко визначеної методичної основи, яка уможлиблює перехід від накопичення кількісних показників про переміщення населення до виявлення системних просторово-часових закономірностей та їх причинно-наслідкових механізмів. Виходячи з авторського визначення, сформульованого у підрозділі 1.2, міграційні трансформації являють собою сукупність глибоких якісних і кількісних змін у масштабах, структурі, спрямованості та інтенсивності міграційних потоків, що відбуваються під впливом ендогенних і екзогенних чинників і суттєво впливають на демографічну, соціально-економічну, розселенську та геополітичну структуру регіонів. З методичної точки зору це означає, що аналіз МТ не може обмежуватися фіксацією стану міграційної ситуації в конкретний момент часу, він повинен охоплювати динаміку процесу в часі, виявляти характер і напрям змін, а також встановлювати зв'язок між

міграційними тенденціями і трансформаціями в суспільно-географічній структурі регіонів.

Незважаючи на значний досвід теоретичних і методичних розробок у галузі географії населення, динамічний і часовий виміри міграційних досліджень досі залишаються порівняно слабо розробленими. Традиційно дослідники оперують поняттями «міграційного руху», кількісних і якісних змін складу населення або аналізом міграційної ситуації в регіоні на певну дату. Порівняння різночасових міграційних ситуацій дозволяє встановити певні зміни і тенденції, проте такий підхід не інтегрує виявлені зміни у цілісний суспільно-географічний процес і не актуалізує поняття МТ як системного явища [122; 123]. Запропонована нижче методика спрямована на подолання цього обмеження шляхом формування алгоритму, що поєднує кількісний аналіз показників міграційного руху, графічну візуалізацію часових траєкторій і розгорнуту класифікаційну схему.

Першим кроком методики є формування інформаційної бази. Повноцінний аналіз МТ передбачає відомості як про кількісні параметри міграційних потоків, так і про якісний склад мігрантів, статеву-вікову структуру, рівень освіти, мотиви переміщення, стан інтеграції та соціальні наслідки міграції для регіонів виходу і прийому. Оскільки органи державної статистики не забезпечують систематичного обліку всіх необхідних параметрів, методика передбачає поєднання кількох джерел, офіційних даних Держстату (обсяги прибуттів і вибуттів у розрізі з виокремленням внутрішньої та зовнішньої складових за мінімально 10–12-річний період); даних міжнародних організацій (МОМ, УВКБ ООН, Євростат) для верифікації зовнішньоміграційної складової [122; 124].

На основі сформованого масиву розраховуються п'ять індикаторів, що становлять аналітичну базу методики: *обсяг прибуттів* (кількість осіб, що оселилися у регіоні); *обсяг вибуттів* (кількість осіб, що виїхали); *сальдо міграції* - різниця між прибуттями і вибуттями, що визначає результативний вплив міграції на чисельність населення; *загальний міграційний оборот* (сума

прибуттів і вибуттів) незалежно від знаку сальдо; *інтегральний показник міграційної динаміки* – відношення сальдо до обороту, що відображає спрямованість і відносну ефективність міграційного обміну [122]. Принципово важливим є те, що кожен із цих індикаторів обов'язково деталізується у розрізі двох просторових форм, внутрішньої (ВМ) і зовнішньої (ЗМ) міграції, оскільки саме їх співвідношення є ключовим критерієм подальшої класифікації.

Основним аналітичним інструментом методики є графік МТ – часовий ряд головних показників міграційного руху за аналізований відрізок (оптимально 10–15 років) з роздільним відображенням загального сальдо, сальдо ВМ і сальдо ЗМ. Графік дозволяє безпосередньо спостерігати динаміку процесу, виявляти переломні точки і одночасно аналізувати результуючий вектор МТ та її просторову структуру [122; 123].

Аналіз траєкторії передбачає оцінку чотирьох взаємопов'язаних параметрів. Перший визначає загальний напрям МТ у межах якого розглядається висхідна траєкторія (зростання сальдо), стагнаційна (сальдо нуль) або спадна (зменшення сальдо). Другим параметром є стабільність чи варіативність, де стійка траєкторія характеризується рівномірним розвитком без суттєвих коливань, тоді як нестійка супроводжується значними коливаннями, що відображають реакцію системи на екзогенні впливи. Третім параметром виступає темп динаміки, відповідно до якого міграційні трансформації класифікуються як динамічні [Д] або малодинамічні [М]. Четвертим параметром є новітня тенденція, що визначається на основі аналізу останніх трьох-чотирьох років із виокремленням відсутнього тренду [тв], позитивного тренду [тп] або негативного тренду [тн] [122]. Сукупна оцінка цих чотирьох параметрів формує якісну характеристику траєкторії та створює основу для наступного етапу типізації.

Типізація МТ будується за чотирирівневою дедуктивною схемою, яка покриває всі теоретично можливі варіанти міграційної динаміки. Кожен рівень

деталізує попередній і дозволяє переходити від найбільш загальних характеристик до конкретизованих кодів для регіональних порівнянь.

Перший рівень, типи МТ – визначаються за співвідношенням загального міграційного приросту (ЗМП) і загального міграційного убуття (ЗМУ). Виокремлюються три типи:

позитивний (I) – ЗМП перевищує ЗМУ;

стагнаційний (II) – ЗМП і ЗМУ приблизно рівні, загальне сальдо дорівнює нуль;

негативний (III) – ЗМУ перевищує ЗМП.

Другий рівень, підтипи МТ – встановлюються за співвідношенням сальдо внутрішньої та зовнішньої міграції. У межах позитивного типу підтип [I.1] фіксує зростання переважно за рахунок внутрішньої міграції $BM(+)$, тоді як підтип [I.2] відображає зростання переважно за рахунок зовнішньої міграції $ЗМ(+)$. Варіанти [а] і [б] розрізняються за знаком непродуктивної форми міграції. У межах стагнаційного типу виокремлюються підтип [II.1], для якого характерна нульова рівновага обох сальдо, підтип [II.2], де позитивне сальдо внутрішньої міграції $BM(+)$ компенсується від'ємним сальдо зовнішньої міграції $ЗМ(-)$, та підтип [II.3], у межах якого позитивне сальдо зовнішньої міграції $ЗМ(+)$ компенсується від'ємним сальдо внутрішньої міграції $BM(-)$. У межах негативного типу підтип [III.1] характеризує міграційний убутток переважно за рахунок внутрішньої міграції $BM(-)$, тоді як підтип [III.2] відображає переважання убуттку за рахунок зовнішньої міграції $ЗМ(-)$. Загалом у межах типологічної схеми виділяється 11 підтипів міграційних трансформацій [122].

Третій рівень, види МТ – фіксують характер траєкторії за ознаками стабільності [С] або варіативності [Н]. У поєднанні з 11 підтипами це формує 22 види міграційних трансформацій.

Четвертий рівень підвиди МТ – характеризують темп процесу та поділяються на динамічні [Д] і малодинамічні [М]. Підвиди формуються лише у межах типів [I] і [III], де виділяється по 16 підвидів у кожному, що становить

32 підвиди загалом. Для стагнаційного типу [II] підвиди не виокремлюються, оскільки за нульового або компенсованого сальдо темп процесу не виступає релевантною класифікаційною ознакою.

Запровадження додаткового аналітичного виміру, просторового різновиду міграційних трансформацій, визначається співвідношенням зовнішньої і внутрішньої міграції в межах кожного типу і підтипу. Цей вимір дає змогу встановити, яка форма міграції виступає провідною у формуванні загальної динаміки, внутрішні переміщення чи зовнішня міграція. У межах кожного типу виокремлюються три просторові різновиди, рівноважний ($ЗМ = ВМ$), коли жодна форма міграції суттєво не переважає, зовнішньоміграційний ($ЗМ > ВМ$), коли домінує зовнішня міграція, та внутрішньоміграційний ($ЗМ < ВМ$), коли домінує внутрішня міграція. Наведена система просторових різновидів деталізує типологічну структуру міграційних трансформацій і створює основу для їх характеристики у розрізі типів і підтипів відповідно до таблиці 3.1.

Позитивний тип міграційних трансформацій (I) на рівні типу включає три просторові різновиди.

Рівноважний різновид (I-рів) характеризується приблизно рівними позитивними сальдо зовнішньої і внутрішньої міграції, за яких обидві форми міграції забезпечують приріст населення.

Зовнішньоміграційний різновид (I-зов) відображає ситуацію, за якої зовнішня міграція виступає провідним чинником міграційного приросту, коли сальдо $ЗМ(+)$ перевищує сальдо внутрішньої міграції, при цьому сальдо $ВМ$ може залишатися як позитивним, так і від'ємним.

Внутрішньоміграційний різновид [I-вн] характеризується переважанням внутрішньої міграції у формуванні приросту, коли сальдо $ВМ(+)$ перевищує сальдо зовнішньої міграції, а загальний міграційний приріст забезпечується передусім внутрішнім притоком населення.

На рівні підтипів просторовий аналіз набуває конкретизованого змісту. У межах підтипу [I.1], де зростання формується переважно за рахунок

внутрішньої міграції $BM(+)$, рівноважний різновид фіксується за співмірності позитивних сальдо зовнішньої і внутрішньої міграції [$3M(+) \approx BM(+)$], зовнішньоміграційний різновид визначається за переважання сальдо зовнішньої міграції [$3M(+) > BM(+)$], а внутрішньоміграційний різновид за переважання сальдо внутрішньої міграції [$BM(+) > 3M(+)$]. У межах підтипу [I.2], де зростання формується переважно за рахунок зовнішньої міграції $3M(+)$, рівноважний різновид також характеризується співмірністю позитивних сальдо [$3M(+) \approx BM(+)$], зовнішньоміграційний різновид визначається значним переважанням зовнішньої міграції [$3M(+) \uparrow \uparrow > BM(-/+)$], а внутрішньоміграційний різновид значним переважанням внутрішньої міграції [$BM(+) \uparrow \uparrow > 3M(-/+)$].

Таким чином, у межах позитивного типу принципове значення має встановлення провідної форми міграції, оскільки саме вона визначає стійкість позитивної динаміки та ступінь її залежності від внутрішніх або зовнішніх чинників.

Стагнаційний МТ (П0 на рівні типу включає три просторові різновиди. Рівноважний різновид (П-рів) характеризується ситуацією, за якої обидва сальдо є близькими до нуля або взаємно компенсуються при відносній симетрії міграційних потоків. Зовнішньоміграційний різновид (П-зов) відображає таке поєднання, коли позитивне сальдо зовнішньої міграції $3M(+)$ компенсує від'ємне сальдо внутрішньої міграції $BM(-)$, або від'ємне сальдо зовнішньої міграції $3M(-)$ домінує при близькому до нуля сальдо внутрішньої міграції. Внутрішньоміграційний різновид (П-вн) характеризується симетричною конфігурацією, за якої позитивне сальдо внутрішньої міграції $BM(+)$ компенсує від'ємне сальдо зовнішньої міграції $3M(-)$, або від'ємне сальдо внутрішньої міграції $BM(-)$ домінує при нейтральному $3M$.

Підтипи стагнаційного типу деталізують механізм компенсації міграційних потоків. У межах підтипу (П.1), де обидва сальдо є нульовими, рівноважний різновид характеризується повною рівновагою міграційних процесів ($3M = 0, BM = 0$), зовнішньоміграційний різновид фіксується за умов,

коли зовнішня міграція зберігає мінімальні відхилення від нульового рівня ($ЗМ \approx 0$, $ВМ = 0$), а внутрішньоміграційний різновид визначається мінімальними відхиленнями у внутрішній міграції ($ВМ \approx 0$, $ЗМ = 0$).

У межах підтипу (ІІ.2), де позитивне сальдо внутрішньої міграції компенсується від'ємним сальдо зовнішньої міграції, рівноважний різновид визначається приблизною рівністю абсолютних значень $|ВМ(+)| \approx |ЗМ(-)|$, зовнішньоміграційний різновид характеризується переважанням дефіциту зовнішньої міграції $|ЗМ(-)| > |ВМ(+)|$, а внутрішньоміграційний різновид переважанням припливу внутрішньої міграції $|ВМ(+)| > |ЗМ(-)|$.

У межах підтипу (ІІ.3), де позитивне сальдо зовнішньої міграції компенсується від'ємним сальдо внутрішньої міграції, рівноважний різновид визначається співмірністю абсолютних значень $|ЗМ(+)| \approx |ВМ(-)|$, зовнішньоміграційний різновид характеризується переважанням зовнішньої міграції $|ЗМ(+)| > |ВМ(-)|$, а внутрішньоміграційний різновид переважанням від'ємного сальдо внутрішньої міграції $|ВМ(-)| > |ЗМ(+)|$.

Розрізнення цих різновидів має принципове значення для регіонів, де стагнаційний результат маскує суттєву інтенсивність міграційного руху у протилежних напрямках зовнішньої і внутрішньої міграції.

Негативний тип МТ (ІІІ) на рівні типу включає три просторові різновиди. Рівноважний різновид (ІІІ-рів) характеризується приблизною рівністю від'ємних сальдо зовнішньої і внутрішньої міграції $ЗМ(-) \approx ВМ(-)$. Зовнішньоміграційний різновид (ІІІ-зов) відображає ситуацію, за якої міграційний убуток формується переважно під впливом від'ємного сальдо зовнішньої міграції $ЗМ(-) > ВМ(-/+)$. Внутрішньоміграційний різновид (ІІІ-вн) характеризується переважанням від'ємного сальдо внутрішньої міграції у формуванні міграційного убутку $ВМ(-) > ЗМ(-/+)$.

Виокремлення зовнішньоміграційного і внутрішньоміграційного різновидів має принципове значення для діагностики характеру міграційного відтоку, оскільки еміграційний відтік та відтік населення у напрямку

столичних агломерацій мають різну просторову природу і потребують відмінних підходів регулювання.

На рівні підтипів відмінності просторових різновидів конкретизуються. У межах підтипу (III.1), де міграційний убуток формується переважно за рахунок внутрішньої міграції $BM(-)$, рівноважний різновид визначається співмірністю абсолютних значень $|BM(-)| \approx |ЗМ(-)|$, зовнішньоміграційний різновид характеризується переважанням від'ємного сальдо зовнішньої міграції $|ЗМ(-)| > |BM(-)|$, а внутрішньоміграційний різновид переважанням від'ємного сальдо внутрішньої міграції $|BM(-)| > |ЗМ(-)|$.

У межах підтипу (III.2), де міграційний убуток формується переважно за рахунок зовнішньої міграції $ЗМ(-)$, рівноважний різновид характеризується співмірністю абсолютних значень $|ЗМ(-)| \approx |BM(-)|$, зовнішньоміграційний різновид визначається значним переважанням від'ємного сальдо зовнішньої міграції $|ЗМ(-)| \uparrow\uparrow > |BM(-/+)|$, а внутрішньоміграційний різновид значним переважанням від'ємного сальдо внутрішньої міграції $|BM(-)| \uparrow\uparrow > |ЗМ(-/+)|$.

Підтип (III.2) у поєднанні з зовнішньоміграційним різновидом є характерним для регіонів масової трудової еміграції або вимушеного виїзду, тоді як підтип (III.1) у поєднанні з внутрішньоміграційним різновидом характеризує депресивні периферійні регіони з відтоком населення до міських центрів у межах країни.

На рівні видів і підвидів просторовий вимір застосовується до кожного підтипу окремо, що забезпечує максимальну деталізацію класифікаційної схеми. На рівні видів кожен підтип може характеризуватися як стійкий (С) або нестійкий (Н) у межах кожного з трьох просторових різновидів, що формує відповідні коди (рів-С), (рів-Н), (зов-С), (зов-Н), (вн-С), (вн-Н)

На рівні підвидів, які виокремлюються лише для типів (I) і (III), кожна комбінація просторового різновиду і виду може характеризуватися як динамічна (Д) або малодинамічна (М), що формує коди рів-С(Д), рів-С(М), зов-С(Д), зов-С(М), вн-С(Д), вн-С(М), а також відповідні варіанти для нестійких видів (Н). Повна система таксонів наведена в таблиці 3.1.

Результатом застосування методики є повний аналітичний код МТ, який записується за схемою: *Тип.Підтип-різновид-Вид(Підвид)-[новітня тенденція]*. Новітня тенденція кодується: [тв] - відсутня; [тп] - позитивна; [тн] - негативна [1; 2].

Перший приклад, код **ІІІ.2.а-зов-С(Д)-тн**, означає негативний тип міграційних трансформацій (ІІІ), у межах якого зменшення населення формується переважно за рахунок від'ємного сальдо зовнішньої міграції при незначному від'ємному сальдо внутрішньої міграції, що відповідає підтипу (ІІІ.2.а). Просторовий різновид (зов) фіксує переважання від'ємного сальдо зовнішньої міграції $|ЗМ(-)| \uparrow\uparrow > |ВМ(-)|$. Код С(Д) характеризує стійку динамічну траєкторію, а шифр [тн] відображає негативну новітню тенденцію.

Другий приклад, код **(І.1.б-вн-Н(М)-тп)** означає позитивний тип міграційних трансформацій (І), у межах якого зростання забезпечується переважно за рахунок внутрішньої міграції $ВМ(+)$ при незначному від'ємному сальдо зовнішньої міграції, що відповідає підтипу (І.1.б). Просторовий різновид (вн) фіксує переважання внутрішньої міграції $ВМ(+)$ $\uparrow\uparrow > ЗМ(+/-)$. Код Н(М) характеризує нестійку малодинамічну траєкторію, а шифр [тп] відображає позитивну новітню тенденцію.

Порівняння таких кодів у сукупності регіонів формує типологічну матрицю, яка може виступати основою картографічного районування МТ.

Таблиця 3.1

Типізація міграційних трансформацій (МТ) з урахуванням співвідношення зовнішньої та внутрішньої міграції

Таксономічний рівень	Ознака виділення	Код МТ	ЗМ = ВМ (рівноважний)	ЗМ > ВМ (зовн.-міграц.)	ЗМ < ВМ (внутр.-міграц.)
Тип МТ І (позитивний)	$ЗМП > ЗМУ$ загальний міграційний приріст позитивний		І-рів: $ЗМ \approx ВМ$, обидва позитивні	І-зов: $ЗМ(+)$ > $ВМ(+/-)$, зростання за рахунок зовн. міграції	І-вн: $ВМ(+)$ > $ЗМ(+/-)$, зростання за рахунок внутр. міграції

Підтип I.1	Зростання населення переважно за рахунок позитивного сальдо внутрішньої міграції	I.1.a / I.1.6	$3M(+) \approx BM(+)$	$3M(+) > BM(+)$ або $3M(+) \uparrow\uparrow$	$BM(+) > 3M(+)$ або $BM(+) \uparrow\uparrow$
Підтип I.2	Зростання населення переважно за рахунок позитивного сальдо зовнішньої міграції	I.2.a / I.2.6	$3M(+) \approx BM(+)$	$3M(+) \uparrow\uparrow > BM(-/+)$	$BM(+) \uparrow\uparrow > 3M(-/+)$
Тип МТ II (стагнаційний)	$ЗМП \approx ЗМУ$ загальне міграційне сальдо близьке до нуля		II-рів: $3M \approx BM \approx 0$ або взаємно компенсуються	II-зов: $3M(+)$ компенсує $BM(-)$ або $3M(-)$ домінує	II-вн: $BM(+)$ компенсує $3M(-)$ або $BM(-)$ домінує
Підтип II.1	Стагнація з нульовими значеннями сальдо обох форм міграції	II.1	$3M = 0, BM = 0$	$3M \approx 0, BM = 0$	$BM \approx 0, 3M = 0$
Підтип II.2	Стагнація: $BM(+)$ компенсується $3M(-)$	II.2	$ BM(+) \approx 3M(-) $	$ 3M(-) > BM(+) $	$ BM(+) > 3M(-) $
Підтип II.3	Стагнація: $3M(+)$ компенсується $BM(-)$	II.3	$ 3M(+) \approx BM(-) $	$ 3M(+) > BM(-) $	$ BM(-) > 3M(+) $
Тип МТ III (негативний)	$ЗМП < ЗМУ$ загальний міграційний убуток		III-рів: $3M(-) \approx BM(-)$, обидва від'ємні	III-зов: $3M(-) > BM(-/+)$, убуток за рахунок зовн. міграції	III-вн: $BM(-) > 3M(-/+)$, убуток за рахунок внутр. міграції
Підтип III.1	Зменшення населення переважно за рахунок від'ємного сальдо внутрішньої міграції	III.1.a / III.1.6	$ BM(-) \approx 3M(-) $	$ 3M(-) > BM(-) $	$ BM(-) > 3M(-) $

Підтип III.2	Зменшення населення переважно за рахунок від'ємного сальдо зовнішньої міграції	III.2.a / III.2.б	$ 3M(-) \approx BM(-) $	$ 3M(-) \uparrow\uparrow > BM(-/+) $	$ BM(-) \uparrow\uparrow > 3M(-/+) $
Вид МТ	За ступенем стабільності / варіативності траєкторії: – <i>Стійка МТ (С)</i> ; – <i>Нестійка МТ (Н)</i> .	–С / –Н	рів-С; рів-Н	зов-С; зов-Н	вн-С; вн-Н
Підвид МТ	За темпом змін (лише для типів I і III): – <i>динамічна МТ (Д)</i> ; – <i>малодинамічна МТ (М)</i> .	(Д) / (М)	рів-С(Д); рів-С(М)	зов-С(Д); зов-С(М)	вн-С(Д); вн-С(М)

**Примітка. ВМ - внутрішня міграція; ЗМ - зовнішня міграція; «(+)*» - позитивне сальдо; «*(–)*» - від'ємне сальдо; «*↑↑*» — значне переважання; «*≈*» - приблизна рівність; «*рів*» - рівноважний різновид ($ЗМ = ВМ$); «*зов*» - зовнішньоміграційний різновид ($ЗМ > ВМ$); «*вн*» - внутрішньоміграційний різновид ($ЗМ < ВМ$); *ЗМП* - загальний міграційний приріст; *ЗМУ* - загальний міграційний убуток.

Джерело: розроблено автором.

Включення просторового виміру, співвідношення зовнішньої і внутрішньої міграції, до класифікаційної схеми МТ підвищує її діагностичну і прогностичну цінність. По-перше, це дає змогу встановити, яка форма міграції визначає міграційний баланс регіону і якими чинниками, внутрішніми регіональними диспропорціями чи зовнішньоміграційними впливами, зумовлена відповідна динаміка. По-друге, це дає змогу оцінити вразливість регіону, оскільки зовнішньоміграційний різновид відображає залежність від міжнародного міграційного середовища, тоді як внутрішньоміграційний вказує на внутрішньодержавні структурні дисбаланси. По-третє, застосування цього підходу забезпечує диференціацію регіонів зі схожим загальним сальдо,

але різною просторовою структурою потоків, що зумовлює присвоєння різних кодів міграційних трансформацій і формує відмінні підходи до регулювання.

Запропонована методика аналізу міграційних трансформацій є системним алгоритмом, що послідовно охоплює формування інформаційної бази, розрахунок п'яти кількісних індикаторів у розрізі внутрішньої і зовнішньої міграції, побудову та параметричну оцінку графіка міграційних трансформацій, чотирирівневу типізацію за схемою (тип → підтип → вид → підвид) з включенням просторового різновиду, а також повне кодування результату. Практичне застосування методики для типізації МТ України здійснюється у підрозділі 3.3.

3.3. Типи міграційних трансформацій регіонів України та їх територіальна диференціація

Для апробації запропонованої методики аналізу міграційних трансформацій використано статистичні дані у межах областей України до 2021 року включно, оскільки саме цей часовий зріз забезпечує порівнюваність, повноту та релевантність інформаційної бази для типізації. Дані після 2021 року в умовах повномасштабної війни характеризуються суттєвими статистичними обмеженнями, територіальними розривами обліку та неповнотою фіксації міграційних процесів, що ускладнює їх коректне використання для апробації методики.

Застосування розробленої у підрозділі 3.2 методики аналізу міграційних трансформацій до статистичних даних міграційного руху населення України за 2002–2021 роки **Додаток Б таблиця Б1-Б4** дозволяє здійснити системну типізацію та територіальну диференціацію МТ у розрізі обласних регіонів країни. Рисунки 3.1 і 3.2 унаочнюють загальну динаміку міграційних процесів в Україні за цей період і є аналітичною основою для подальшої типізації.

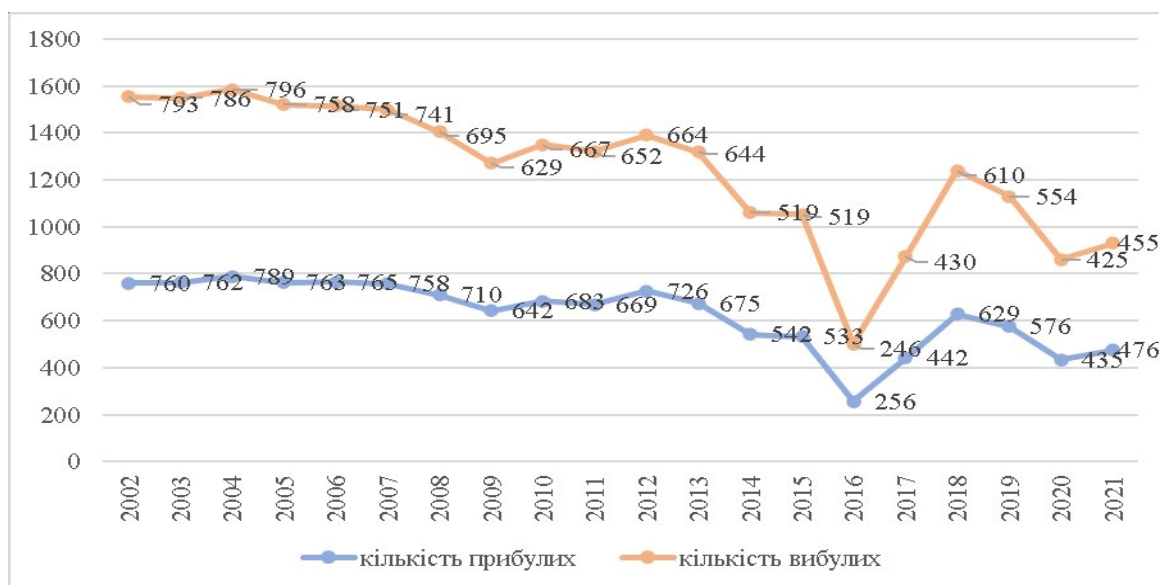

Рис. 3.1. Динаміка внутрішнього міграційного руху населення України у 2002–2021 рр. (тис. осіб)

Джерело: побудовано автором на основі: [123]

Динаміка внутрішньої міграції (рис. 3.1) демонструє стійкий спадний тренд обсягів як прибуттів, так і вибуттів протягом усього аналізованого відрізка. Кількість прибулих скоротилася з 760 тис. осіб у 2002 р. до мінімуму у 256 тис. у 2016 р., після чого відбулося часткове відновлення до 476 тис. у 2021 р. Кількість вибулих знизилась з 1 554 тис. у 2002 р. до 519 тис. у 2015–2016 рр., що пов'язано з початком збройного конфлікту на Сході України і фактичним виходом Донецької та Луганської областей зі статистичного обліку. Різкий злам 2016 року відображає структурну деформацію системи внутрішньої міграції внаслідок масового внутрішнього переміщення населення з тимчасово окупованих територій, значна частина переміщених осіб перестала реєструватися за новим місцем проживання. Відновлення показників після 2017 р. свідчить про поступову нормалізацію реєстраційної практики та часткову стабілізацію міграційних потоків.

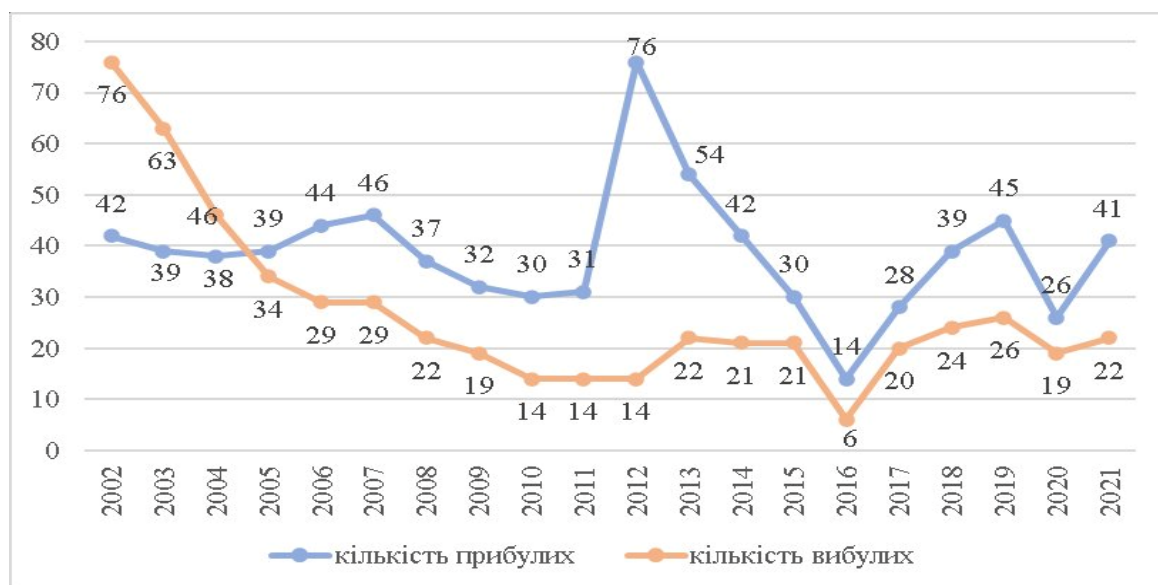

Рис. 3.2. Динаміка міждержавної міграції населення України у 2002–2021 рр. (тис. осіб)

Джерело: побудовано автором на основі [123]

Міждержавна міграція (рис. 3.2) відображає принципово іншу траєкторію. На початку аналізованого відрізка вибуття (76 тис. у 2002 р.) суттєво перевищували прибуття (42 тис.), що відображало масовий від’ємний міграційний баланс зовнішньої міграції. Впродовж 2003–2015 рр. відбулося стрімке скорочення вибуттів до 6 тис. у 2016 р. паралельно зі зростанням прибуттів у 2012–2013 рр. до 76 тис., що зумовило появу позитивного зовнішньоміграційного сальдо в Україні загалом. Після 2017 р. зовнішньоміграційні потоки знову почали зростати, причому прибуття стабільно переважали вибуття, що свідчить про закріплення позитивного зовнішньоміграційного сальдо в більшості регіонів країни. Ця тенденція є принципово важливою для розуміння просторової диференціації МТ, регіони з розвиненою функцією прийому іноземних мігрантів формують окремий тип позитивної МТ із зовнішньоміграційним різновидом [123].

Проведений аналіз дозволяє виокремити у розрізі 24 областей і м. Києва три типи МТ, передбачені розробленою авторською методикою, позитивний (тип I), стагнаційний (тип II) і негативний (тип III). Загальна картина міграційних трансформацій регіонів України характеризується суттєвою

просторовою поляризацією, невелика група реципієнтних регіонів протистоїть переважній більшості донорських областей, що відповідає моделі поляризованого просторового розвитку.

Позитивний тип МТ (тип І) охоплює п'ять адміністративних одиниць України, що концентруються у Центральній-Лівобережній і Причорноморській зонах та утворюють два просторово відокремлені ареали тяжіння населення. Перший ареал формується Київською областю і м. Києвом, де функціонує найпотужніша міграційна агломерація країни. Київська область демонструє найвищі показники позитивного сальдо серед усіх регіонів України, середнє значення за 2002–2021 рр. становить понад 13 983 особи щорічно з виразною тенденцією до прискорення (середнє сальдо за 2019–2021 рр. перевищило 27 400 осіб). При цьому внутрішньоміграційний різновид ($ЗМ < ВМ$) свідчить, що приріст забезпечується насамперед переміщеннями всередині країни, хоча і зовнішньоміграційна складова набуває зростаючого значення. м. Київ виявляє зовнішньоміграційний різновид ($ЗМ > ВМ$), а від'ємна новітня тенденція [тн] вказує на уповільнення приросту у 2019–2021 рр.

Другий ареал позитивної МТ охоплює Одеську та Харківську області, де зростання населення за рахунок міграції визначається зовнішньоміграційним різновидом ($ЗМ > ВМ$). В Одеській області потужний імміграційний приплив пов'язаний з функціями портово-логістичного вузла і рекреаційного центру Чорноморського регіону; середнє сальдо за аналізований відрізок становило 3 978 осіб при позитивному тренді. Харківська область зберігає позитивне міграційне сальдо завдяки функції великого університетського та індустриального центру, що приваблює внутрішніх і зовнішніх мігрантів; середнє сальдо становило 3 946 осіб. Полтавська область демонструє позитивну, але нестійку МТ із внутрішньоміграційним різновидом (І.1.б-вн-Н(М)-[тп]), що свідчить про помірний і непостійний приток мігрантів із сусідніх регіонів.

Стагнаційний тип МТ (тип ІІ) є найменш чисельним і представлений лише двома областями Івано-Франківською та Чернівецькою, які утворюють

компактний ареал у Карпатському субрегіоні. Обидві області характеризуються близьким до нульового загальним сальдо, проте механізми стагнації принципово відрізняються. Івано-Франківська область відповідає підтипу П.3 ($ЗМ(+)$ компенсується $ВМ(-)$), позитивне сальдо зовнішньої міграції нейтралізується відтоком до столичних агломерацій країни, при цьому зафіксована позитивна новітня тенденція. Чернівецька область, навпаки, відповідає підтипу П.2 ($ВМ(+)$ компенсується $ЗМ(-)$), незначний внутрішній приплив поглинається еміграційним відтоком, новітня тенденція негативна. Таким чином, обидві стагнаційні регіони перебувають у стані прихованого міграційного тиску, де різні форми міграції взаємно нейтралізують одна одну, маскуючи глибинні диспропорції у структурі потоків.

Негативний тип МТ (тип ІІІ) є домінуючим в Україні і охоплює 18 обласних регіонів. Цей тип характеризується стійким від'ємним сальдо міграції і у просторовому відношенні утворює кілька компактних зон з різними механізмами убуття населення. Аналіз підтипів і просторових різновидів дозволяє виокремити три внутрішньо диференційовані групи в межах негативного типу.

Найбільш поширеною є перша група, а саме підтип ІІІ.1.а з внутрішньоміграційним або рівноважним різновидом (13 областей). Вона охоплює регіони, де убуток населення зумовлений переважно від'ємним сальдо внутрішньої міграції при незначному від'ємному або нейтральному зовнішньоміграційному сальдо. До цієї групи належать Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська і Чернігівська області, це регіони депресивної периферії, що системно постачають населення до столичної агломерації і великих міст. Запорізька область виділяється рівноважним різновидом ($ЗМ(-) \approx ВМ(-)$), де обидві форми міграції рівномірно сприяють убуттю. Закарпатська, Волинська та Хмельницька області мають нестійку траєкторію з ознаками стабілізації і позитивну новітню тенденцію, що вказує на можливий перехід до стагнаційного типу у найближчій перспективі.

Другу групу формують регіони підтипу III.1.б з внутрішньоміграційним різновидом (Львівська і Тернопільська області), де убуття за рахунок $BM(-)$ супроводжується незначним позитивним зовнішньоміграційним сальдо. Ці регіони є потужними донорами трудової еміграції до країн ЄС і водночас зазнають внутрішнього відтоку до Київської агломерації. Позитивне $ЗМ(+)$ відображає повернення частини трудових мігрантів або приплив іноземних студентів і трудових мігрантів, проте не перекриває від'ємного BM .

Третю групу утворюють регіони підтипу III.2.а - Донецька, Луганська та Дніпропетровська області, з переважаючим від'ємним сальдо зовнішньої міграції. Донецька та Луганська області виявляють зовнішньоміграційний різновид ($ЗМ(-) \uparrow\uparrow > BM(-/+)$) і стійку динамічну (С(Д)) траєкторію, що відображає масовий і систематичний відтік населення внаслідок збройного конфлікту. Від'ємна новітня тенденція у Донецькій і позитивна у Луганській областях відображають різні стадії стабілізації ситуації. Дніпропетровська область відповідає рівноважному від'ємному різновиду (III.2.а-рів), де значні коливання між позитивними і від'ємними значеннями BM і $ЗМ$ формують нестійку траєкторію (Н(М)).

Таблиця 3.2

Типізація міграційних трансформацій регіонів України (2002–2021 рр.)

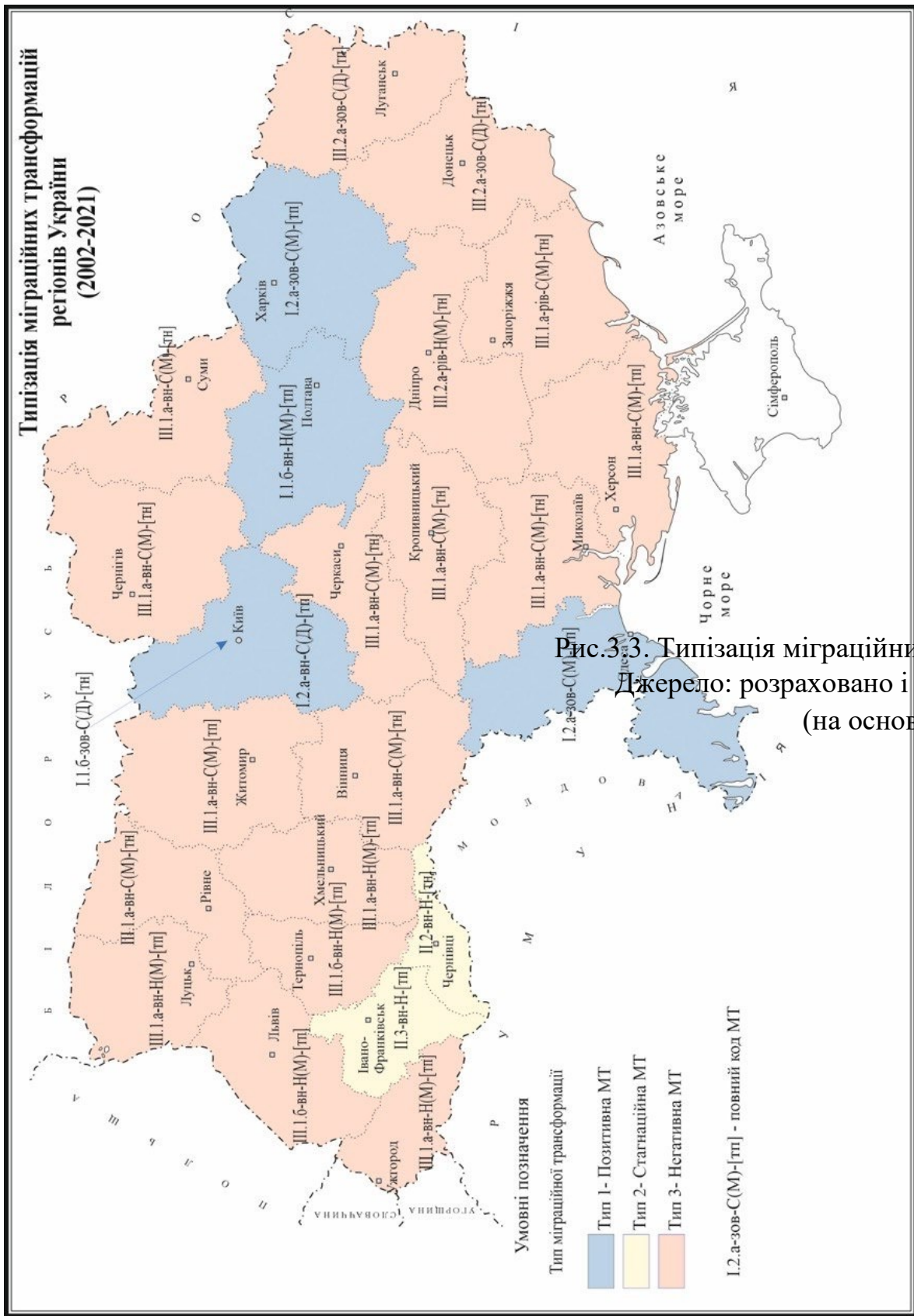
№	Область / місто	Тип МТ	Повний код МТ	Характеристика МТ
Тип І. Позитивна МТ — загальний міграційний приріст (5 регіонів)				
1	Київська обл.	I	I.2.а-вн-С(Д)-[тп]	Позитивна МТ: зростання за рахунок позитивного сальдо BM і $ЗМ$; внутрішньоміграційний різновид; стійка динамічна; тенденція позитивна
2	Одеська обл.	I	I.2.а-зов-С(М)-[тп]	Позитивна МТ: зростання переважно за рахунок позитивного сальдо $ЗМ$ при позитивному BM ; зовнішньоміграційний різновид; стійка

				малодинамічна; тенденція позитивна
3	Харківська обл.	I	I.2.а-зов-С(М)-[тп]	Позитивна МТ: зростання переважно за рахунок позитивного сальдо ЗМ; зовнішньоміграційний різновид; стійка малодинамічна; тенденція позитивна
4	Полтавська обл.	I	I.1.б-вн-Н(М)-[тп]	Позитивна МТ: зростання за рахунок ВМ(+) при незначному від'ємному ЗМ; внутрішньоміграційний різновид; нестійка малодинамічна; тенденція позитивна
5	м. Київ	I	I.1.б-зов-С(Д)-[тп]	Позитивна МТ: зростання за рахунок ВМ(+) та ЗМ(+); зовнішньоміграційний різновид; стійка динамічна; тенденція негативна (уповільнення у 2019-2021 рр.)
Тип II. Стагнаційна МТ — загальне сальдо близьке до нуля (2 регіони)				
6	Івано-Франківська обл.	II	II.3-вн-Н-[тп]	Стагнаційна МТ: ЗМ(+) компенсується ВМ(-); внутрішньоміграційний різновид; нестійка; тенденція позитивна
7	Чернівецька обл.	II	II.2-вн-Н-[тп]	Стагнаційна МТ: ВМ(+) компенсується ЗМ(-); внутрішньоміграційний різновид; нестійка; тенденція негативна
Тип III. Негативна МТ — загальний міграційний убуток (18 регіонів)				
8	Вінницька обл.	III	III.1.а-вн-С(М)-[тп]	Негативна МТ: убуття переважно за рахунок ВМ(-) при незначному від'ємному ЗМ; внутрішньоміграційний; стійка малодинамічна; тенденція негативна
9	Житомирська обл.	III	III.1.а-вн-С(М)-[тп]	Негативна МТ: убуток переважно за рахунок ВМ(-); внутрішньоміграційний;

				стійка малодинамічна; тенденція позитивна
10	Запорізька обл.	III	III.1.a-рів-С(М)-[тн]	Негативна МТ: рівноважний від'ємний різновид ($BM(-) \approx 3M(-)$); стійка малодинамічна; тенденція негативна
11	Закарпатська обл.	III	III.1.a-вн-Н(М)-[тп]	Негативна МТ (з ознаками виходу): убуття ВМ; нестійка (у 2021 р. позитивне сальдо); тенденція позитивна
12	Кіровоградська обл.	III	III.1.a-вн-С(М)-[тн]	Негативна МТ: стійке від'ємне сальдо ВМ; стійка малодинамічна; тенденція негативна
13	Миколаївська обл.	III	III.1.a-вн-С(М)-[тн]	Негативна МТ: стійке від'ємне сальдо ВМ; стійка малодинамічна; тенденція негативна
14	Рівненська обл.	III	III.1.a-вн-С(М)-[тн]	Негативна МТ: стійке від'ємне сальдо ВМ; стійка малодинамічна; тенденція негативна
15	Сумська обл.	III	III.1.a-вн-С(М)-[тн]	Негативна МТ: стійке від'ємне сальдо ВМ; стійка малодинамічна; тенденція негативна
16	Херсонська обл.	III	III.1.a-вн-С(М)-[тп]	Негативна МТ: стійке від'ємне сальдо ВМ; стійка малодинамічна; незначна позитивна тенденція
17	Хмельницька обл.	III	III.1.a-вн-Н(М)-[тп]	Негативна МТ: від'ємне ВМ, нестійка (у 2020 р. позитивне сальдо); тенденція позитивна
18	Черкаська обл.	III	III.1.a-вн-С(М)-[тн]	Негативна МТ: стійке від'ємне сальдо ВМ; стійка малодинамічна; тенденція негативна
19	Чернігівська обл.	III	III.1.a-вн-С(М)-[тн]	Негативна МТ: стійке від'ємне сальдо ВМ; стійка малодинамічна; тенденція негативна
20	Волинська обл.	III	III.1.a-вн-Н(М)-[тп]	Негативна МТ: убуття ВМ при незначному від'ємному ЗМ; нестійка; тенденція позитивна

21	Львівська обл.	III	III.1.б-вн-Н(М)-[тп]	Негативна МТ: убуття ВМ при незначному позитивному ЗМ; нестійка; тенденція позитивна
22	Тернопільська обл.	III	III.1.б-вн-Н(М)-[тп]	Негативна МТ: убуття ВМ при незначному позитивному ЗМ; нестійка; ознаки поліпшення
23	Дніпропетровська обл.	III	III.2.а-рів-Н(М)-[тп]	Негативна МТ: рівноважний від'ємний різновид ($ ВМ(-) \approx ЗМ(-) $); нестійка (шоки 2015, 2022); тенденція негативна
24	Донецька обл.	III	III.2.а-зов-С(Д)-[тп]	Негативна МТ: убуття переважно за рахунок масового від'ємного ЗМ; зовнішньоміграційний; стійка динамічна; тенденція негативна
25	Луганська обл.	III	III.2.а-зов-С(Д)-[тп]	Негативна МТ: убуття переважно за рахунок від'ємного ЗМ; зовнішньоміграційний; стійка динамічна; тенденція до зменшення відтоку

Джерело: розраховано і систематизовано автором на основі: [123]
(на основі додатку Б таблиці Б1-Б5)

Таким чином, типологія МТ регіонів України відображає виразну просторову поляризацію міграційної системи країни. Агломераційний центр (Київська область і м. Київ) і два великих регіональних центри (Харківська та Одеська) утворюють острівні ареали позитивної МТ, тоді як переважна більшість регіонів формує широкий пояс негативних МТ. Стагнаційний ареал (зона) Карпатського субрегіону (Івано-Франківська і Чернівецька області) виконує роль перехідної ланки між зонами позитивної та негативної динаміки. Територіальна диференціація типізації засвідчує, що внутрішньоміграційний різновид домінує у більшості донорських регіонів (14 з 18 регіонів негативного типу), що вказує на внутрішньодержавні структурні дисбаланси як провідний механізм формування від'ємного міграційного балансу. Зовнішньоміграційний різновид збережений виключно в кризових регіонах (Донецька, Луганська області) та у найбільших реципієнтних регіонах (м. Київ, Одеська та Харківська області), що підкреслює принципово різну роль зовнішньої міграції в регіонах з протилежними траєкторіями МТ.

Висновок до розділу 3

У розділі 3 розроблено та апробовано авторську суспільно-географічну концепцію, методику аналізу та типізації міграційних трансформацій (МТ) регіонів України, що дозволяє вийти за межі традиційної статистичної парадигми механічного руху населення.

Запропонована концепція МТ розглядає глибинну міграцію як цільовий, безперервний і багатокомпонентний соціально-географічний процес, що відображає структурні зміни в демографічній, економічній, розселенській, геополітичній та етнонаціональній сферах суспільства. Концепція обґрунтовується на принципах просторової диференціації, ієрархічності, динамічності та парності протилежно спрямованих міграційних чинників, що

забезпечує методологічну основу для розробки регіональної міграційної політики.

Розроблена методика аналізу МТ представляє собою системний алгоритм, що сприяє формуванню інформаційної бази з п'яти кількісних індикаторів, побудови графіків часових траєкторій та чотирьохрівневої типізації за схемою «тип → підтип → вид → підвид» з урахуванням просторового різновиду (рівноважний, зовнішньоміграційний, внутрішньоміграційний). Результатом є повний аналітичний код МТ, придатний для міжрегіонального порівняння та картографічного районування.

Апробація методики на матеріалах 24 областей і м. Київ. Києва за 2002–2021 рр. виявила виразну простір поляризації міграційної системи України. Позитивний тип МТ (тип I) охоплює лише 5 регіонів – Київську область, м. Київ, Одеську, Харківську та Полтавську області, що соціально острівні ареали тяжіння населення. Стагнаційний тип (тип II), представлений Івано-Франківською та Чернівецькою областями Карпатського субрегіону, де різні форми міграції взаємно нейтралізуються, маскуючи приховані диспропорції. Негативний тип МТ (тип III) є домінуючим і охоплює 18 регіонів, де внутрішньоміграційний різновид (відтік до столичних агломерацій) переважає у 14 регіонах, а зовнішньоміграційний – характерний для кризових (Донецька, Луганська) та найбільших реципієнтних регіонів.

Отримані результати засвідчують, що провідним механізмом від'ємного міграційного балансу в Україні є внутрішньодержавні структурні дисбаланси, а не зовнішня еміграція, що має принципове значення для диференціації підходів до регулювання міграційних процесів на регіональному рівні.

РОЗДІЛ 4. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ (2022-2026)

4.1. Вимушені міграційні трансформації в умовах повномасштабної збройної агресії, масштаби динаміка та просторова конфігурація

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, спричинила безпрецедентний за масштабом і швидкістю розгортання гуманітарно-демографічну кризу. У контексті суспільно-географічного дослідження міграційних трансформацій події 2022–2026 років становлять принципово новий тип МТ, вимушену трансформацію катастрофічного масштабу, що кардинально змінила просторову конфігурацію міграційних потоків, тимчасово нейтралізувала тривалі структурні тенденції і сформувала нову регіональну модель розподілу населення. Ця трансформація не є логічним продовженням тенденцій, зафіксованих у типізації МТ регіонів України за 2002-2021 роки (розділ 3), а є якісно новим явищем, що потребує окремого аналізу.

Ключовою категорією дослідження у межах підрозділу є внутрішньо переміщені особи (ВПО), громадяни України, які були змушені залишити місця постійного проживання внаслідок збройного конфлікту, окупації, загрози безпеці або руйнування житла, але залишилися в межах країни. Паралельно із внутрішніми переміщеннями відбулася масова зовнішня еміграція до країн ЄС та інших держав, однак аналіз зовнішніх потоків виконано у підрозділах 2.3 і 3.3 цього дослідження. Цей розділ зосереджений на новітніх тенденціях: динаміці ВПО, просторових закономірностях їх розселення, статево-віковій структурі і навантаженні на регіони-реципієнти.

Максимальна чисельність ВПО в Україні зафіксована у травні 2022 року і становила 7 млн 134 тис. осіб. Цей показник відображає пік першої хвилі масових переміщень, що охопила переважно населення Харківської,

Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей. Наприкінці 2022 року відбулося різке скорочення до 3 млн 620 тис. осіб або на 49, 2%, що пояснюється частковим поверненням населення на деокуповані або відносно безпечні території, адаптацією мешканців до умов проживання поблизу зони конфлікту, а також виїздом частини ВПО за кордон. Протягом 2023–2025 років чисельність ВПО стабілізувалась у діапазоні 3,5–3,7 млн осіб і коливається під впливом сезонних безпекових загроз та локальних евакуаційних заходів [124; 125].

Таблиця 4.1

Динаміка чисельності ВПО та осіб, що повернулись в Україну у 2022-2025 рр.

Дата	Кількість ВПО (тис. осіб)	Зміна до попереднього пер. (%)	Кількість осіб що повернулись (тис.)	Зміна (%)	Джерело
Травень 2022	7 134	пік	-	-	МОН
Грудень 2022	3 620	-49,2	5 914	-9,0	МОН
Грудень 2023	3 522	-3,0	5 352	-19,0	МОН
Грудень 2024	3 665	+4,0	4 238	-6,3	МОН
Грудень 2025	3 712	+1,2	4 405	+4,0	МОН
Підсумок 2022–2025	-48% від піку	стабілізація	-32% від 2022	часткове відн.	Розрахунки авт.

Джерело: складено і розраховано автором на основі [126]

Дані таблиці 4.1 відображають хвилеподібний характер трансформації. Після різкого піку і стрімкого спаду 2022 року спостерігається відносна стабілізація з незначними коливаннями у 2023–2025 роках (-3% до +4% у річному вимірі). Це свідчить про те, що переважна частина мобільного населення вже здійснила первинні переміщення, а залишкова чисельність ВПО формується переважно за рахунок найуразливіших груп (літні особи, сім'ї з дітьми, люди з інвалідністю) та жителів найбільш небезпечних

прифронтових зон. Динаміка осіб, що повернулись, демонструє стійке скорочення (з 6,5 млн на початку 2022 р. до 4,4 млн наприкінці 2025 р.), проте незначне позитивне зрушення у 2025–2026 рр. (+4%) вказує на формування перших ознак стабілізації репатріаційного потоку [124].

Слід підкреслити, що офіційна статистика ВПО суттєво недооцінює реальну чисельність переміщених осіб через:

а) неповноту реєстрації (частина ВПО свідомо уникає офіційного обліку з різних причин);

б) постійний рух між зареєстрованим місцем проживання і фактичним місцем перебування;

в) неврахування осіб, що перебувають у «сірій зоні» між ВПО і зовнішніми мігрантами. За оцінками МОМ, реальна чисельність переміщених осіб всередині країни може бути на 15–25% вищою від зареєстрованої

Демографічна структура внутрішньо переміщених осіб (ВПО) є одним із найбільш інформативних індикаторів вимушених міграційних трансформацій. На відміну від показників загальної чисельності, вікова і статевая структура переміщеного населення розкриває глибинні механізми міграційного процесу, хто саме переміщувався, з яких причин, з якими ресурсами і з якими довгостроковими наслідками для демографічного відтворення регіонів виходу та прийому. Суспільно-географічний аналіз цих структурних характеристик у розрізі всіх 24 областей і м. Києва дозволяє виявити просторові закономірності диференціації демографічного профілю ВПО та встановити їх зв'язок з типами міграційних трансформацій, визначеними у підрозділі 3.2 [126].

За даними Міністерства соціальної політики України, загальна чисельність зареєстрованих ВПО становить 4 609 109 осіб, з яких 808 114 осіб (18,4%) – діти від 0 до 18 років і 3 574 229 осіб (81,6%) становлять дорослі (18+). За статевою структурою, значне домінування жінок – 59,7% (2 753 889 осіб), чоловіки становлять 40,3% (1 855 220 осіб). Зазначені загальнонаціональні показники є базовою точкою відліку для регіонального

порівняльного аналізу, представленого у таблицях 4.1–4.5 і на рисунках 4.1–4.5.

Таблиця 4.2

*Зведені показники статево-вікової структури ВПО за регіонами України
(ранжовано за загальною чисельністю)*

№	Область / місто	Розмірна група, тис. осіб	Загальна чисельність ВПО, осіб	Частка регіону у загальній чисельності ВПО України, %	Чисельність дітей віком 0–17 років, осіб	Частка дітей у структурі ВПО регіону, %	Чисельність дорослого населення (18 років і старше), осіб	Статева структура ВПО регіону, % (чоловіки / жінки)
1	Харківська	>400 тис.	508 131	11,0	77 662	16,3	430 469	40,8 / 59,2
2	Донецька	>400 тис.	504 510	10,9	34 254	8,0	470 256	40,6 / 59,4
3	Дніпропетровська	>400 тис.	471 948	10,2	86 390	19,0	385 558	42,0 / 58,0
4	м. Київ	>400 тис.	432 931	9,4	65 959	15,4	366 972	41,3 / 58,7
5	Луганська	200–400 тис.	269 797	5,9	12 803	6,0	256 994	39,2 / 60,8
6	Київська	200–400 тис.	235 352	5,1	46 709	20,0	188 643	41,4 / 58,6
7	Запорізька	200–400 тис.	225 238	4,9	37 836	17,5	187 402	44,0 / 56,0
8	Одеська	200–400 тис.	223 737	4,9	49 401	22,6	174 336	40,0 / 60,0
9	Львівська	200–400 тис.	201 075	4,4	46 052	23,7	155 023	37,0 / 63,0
10	Полтавська	100–200 тис.	184 384	4,0	34 758	19,3	149 626	40,4 / 59,6
11	Вінницька	100–200 тис.	143 017	3,1	34 478	25,0	108 539	38,2 / 61,8
12	Черкаська	100–200 тис.	140 209	3,0	32 233	23,3	107 976	39,4 / 60,6
13	Закарпатська	100–200 тис.	123 852	2,7	33 937	28,0	89 915	35,5 / 64,5
14	Миколаївська	100–200 тис.	119 438	2,6	27 457	24,3	91 981	40,2 / 59,8

№	Область / місто	Розмірна група, тис. осіб	Загальна чисельність ВПО, осіб	Частка регіону у загальній чисельності ВПО України, %	Чисельність дітей віком 0–17 років, осіб	Частка дітей у структурі ВПО регіону, %	Чисельність дорослого населення (18 років і старше), осіб	Статеві структури ВПО регіону, % (чоловіки / жінки)
15	Хмельницька	100–200 тис.	117 516	2,5	28 773	24,9	88 743	39,1 / 60,9
16	Івано-Франківська	100–200 тис.	109 571	2,4	28 068	26,0	81 503	36,1 / 63,9
17	Сумська	100–200 тис.	102 883	2,2	21 044	21,2	81 839	40,4 / 59,6
18	Кіровоградська	<100 тис.	85 562	1,9	18 783	22,4	66 779	40,3 / 59,7
19	Житомирська	<100 тис.	72 582	1,6	15 930	22,7	56 652	40,6 / 59,4
20	Чернівецька	<100 тис.	71 437	1,5	18 731	27,0	52 706	36,3 / 63,7
21	Чернігівська	<100 тис.	69 310	1,5	13 682	21,4	55 628	39,8 / 60,2
22	Тернопільська	<100 тис.	63 183	1,4	15 696	25,7	47 487	37,1 / 62,9
23	Херсонська	<100 тис.	47 720	1,0	6 836	14,4	40 884	47,3 / 52,7
24	Волинська	<100 тис.	43 407	0,9	10 751	25,0	32 656	40,0 / 60,0
25	Рівненська	<100 тис.	42 243	0,9	9 872	23,7	32 371	40,2 / 59,8
—	Україна загалом	—	4 609 109	100,0	808 114	18,4	3 574 229	40,3 / 59,7

Умовні позначення розмірних груп регіонів за чисельністю ВПО: більше 400 тис. осіб — червоний колір (4 регіони); 200–400 тис. осіб - жовтий (5 регіонів); 100–200 тис. осіб - блакитний (8 регіонів); менше 100 тис. осіб - зелений (8 регіонів).

Примітки. 1. Усі відсоткові показники наведено з округленням до однієї десятої. 2. Категорія «діти» включає осіб віком 0–17 років (включно), категорія «дорослі» — осіб віком 18 років і старше. 3. Сума часток за регіонами не дорівнює рівно 100,0 % через округлення.

Джерело: складено і розраховано автором за даними Міністерства соціальної політики України та Міжнародної організації з міграції (Displacement Tracking Matrix, початок 2025 р.) [92; 126].

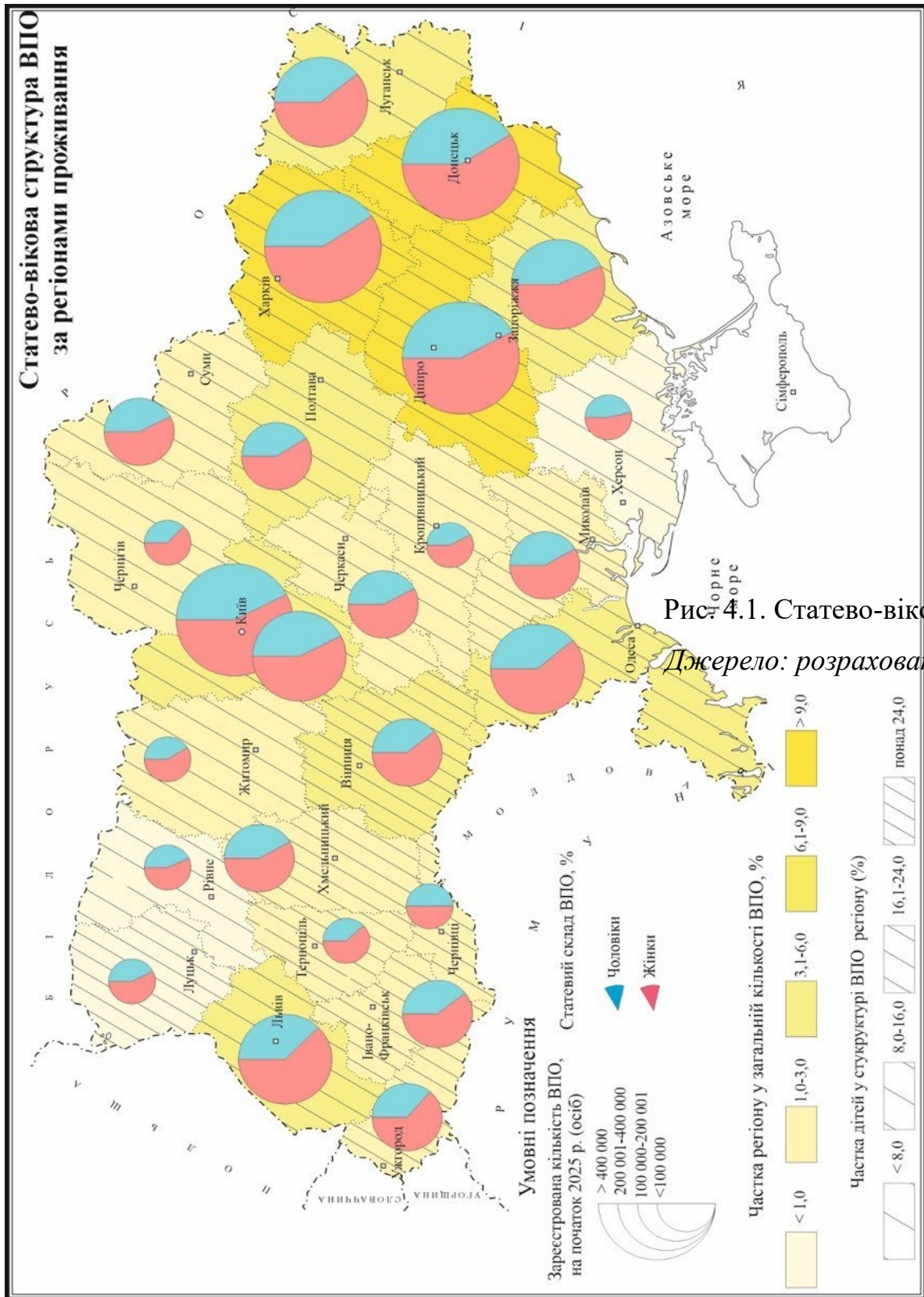

Рис. 4.1. Стативно-вікова структура ВПО
Джерело: розраховано і побудовано

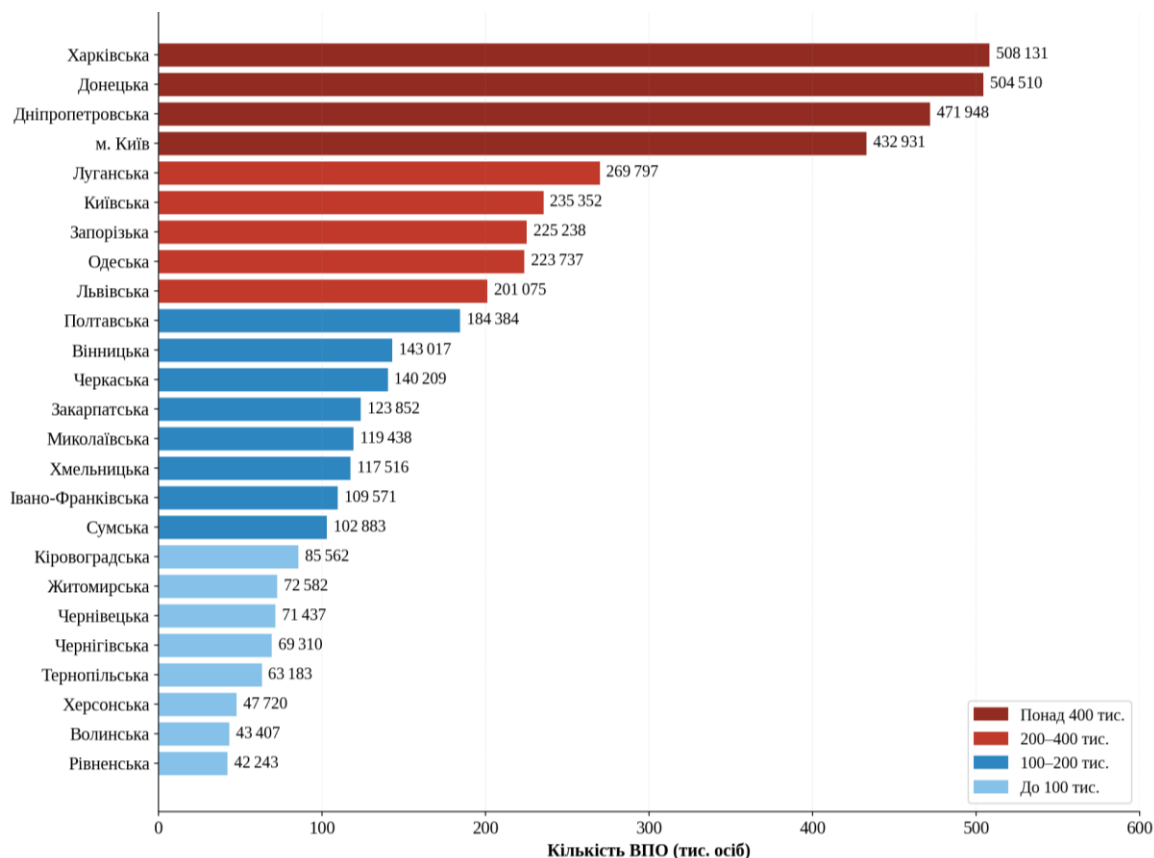

Рис. 4.2. Чисельність ВПО за регіонами України (тис. осіб, початок 2025 р.)
Джерело: побудовано автором на основі: [92; 126]

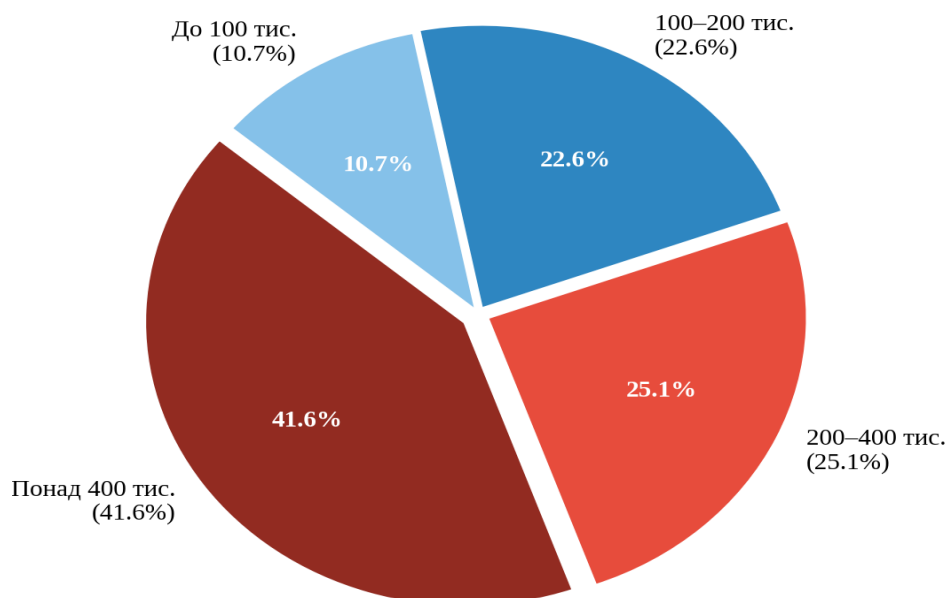

Рис. 4.3. Розподіл ВПО між групами регіонів за рівнем концентрації
Джерело: розраховано і побудовано автором: [92; 126]

Аналіз таблиці 4.2 і рисунків 4.1–4.3 засвідчує виражену просторову поляризацію у розподілі ВПО між регіонами України. П'ять регіонів-лідерів – Харківська (508 131 осіб; 11,0% від загальної кількості), Донецька (504 510; 10,9%), Дніпропетровська (471 948; 10,2%), м. Київ (432 931; 9,4%) і Луганська (269 797; 5,9%) разом акумулюють 47,5% від загальнонаціональної чисельності ВПО. Лише три перших регіони становлять 32,2% від їх загальної чисельності [92; 126].

Територіальна концентрація пояснюється взаємодією двох механізмів. Ефект «близького переміщення», переважна більшість ВПО залишається в межах свого або суміжного регіону, тяжіючи до найближчого великого міста. Саме тому Харківська і Донецька область одночасно є і головними регіонами виходу ВПО, і регіонами з найбільшою їх абсолютною кількістю. *Ефект «магніту агломерацій»*, коли великі міські центри (Дніпро, Київ, Харків) приваблюють ВПО розвинутим ринком праці, густою соціальною і освітньою інфраструктурою, доступністю оренди житла. Протилежна ситуація спостерігається в Рівненській (42 243 осіб) і Волинській (43 407 осіб) областях, як периферійних регіонах без великих промислових центрів, що характеризуються значною віддаленістю від зони конфлікту.

Рейтинг регіонів за часткою дітей серед ВПО (табл. 4.3, рис. 4.4) виявляє одну з найбільш суспільно-географічно значущих закономірностей вимушеного переміщення. Розрив між максимальним і мінімальним значенням становить 22 відсоткові пункти: від 28% у Закарпатській до 6% у Луганській області, що є надзвичайно значущим показником структурної диференціації (детальний регіональний розріз представлений в таблицях Додатку В).

Таблиця 4.3

Рейтинг регіонів України за часткою дітей (0–18 р.) у структурі ВПО

(від найвищої до найнижчої)

Ранг	Область / місто	Всього ВПО	Дітей 0–18	% дітей	Тип профілю
1	Закарпатська	123 852	33 937	28%	З підвищеною часткою дитячого контингенту
2	Чернівецька	71 437	18 731	27%	З підвищеною часткою дитячого контингенту
3	Івано-Франківська	109 571	28 068	26%	З підвищеною часткою дитячого контингенту
4	Тернопільська	63 183	15 696	25.7%	З підвищеною часткою дитячого контингенту
5	Вінницька	143 017	34 478	25%	Змішаний
6	Волинська	43 407	10 751	25%	З підвищеною часткою дитячого контингенту
7	Хмельницька	117 516	28 773	24.9%	З підвищеною часткою дитячого контингенту
8	Миколаївська	119 438	27 457	24.3%	Змішаний
9	Львівська	201 075	46 052	23.7%	З підвищеною часткою дитячого контингенту
10	Рівненська	42 243	9 872	23.7%	З підвищеною часткою дитячого контингенту
11	Черкаська	140 209	32 233	23.3%	Змішаний
12	Житомирська	72 582	15 930	22.7%	Змішаний
13	Одеська	223 737	49 401	22.6%	Змішаний
14	Кіровоградська	85 562	18 783	22.4%	Змішаний
15	Чернігівська	69 310	13 682	21.4%	Змішаний
16	Сумська	102 883	21 044	21.2%	Змішаний
17	Київська	235 352	46 709	20%	Змішаний
18	Полтавська	184 384	34 758	19.3%	Змішаний
19	Дніпропетровська	471 948	86 390	19%	Змішаний
20	Запорізька	225 238	37 836	17.5%	З переважанням дорослого контингенту
21	Харківська	508 131	77 662	16.3%	З переважанням дорослого контингенту
22	м. Київ	432 931	65 959	15.4%	Столичний
23	Херсонська	47 720	6 836	14.4%	З переважанням дорослого контингенту

24	Донецька	504 510	34 254	8%	З переважанням дорослого контингенту
25	Луганська	269 797	12 803	6%	З переважанням дорослого контингенту

Умовні позначення: блакитний - частка дітей $>18,4\%$ (вище загальнонаціональної); червоний – $<15\%$ (профіль з переважанням дорослого контингенту).

Джерело: розраховано автором на основі: [92]

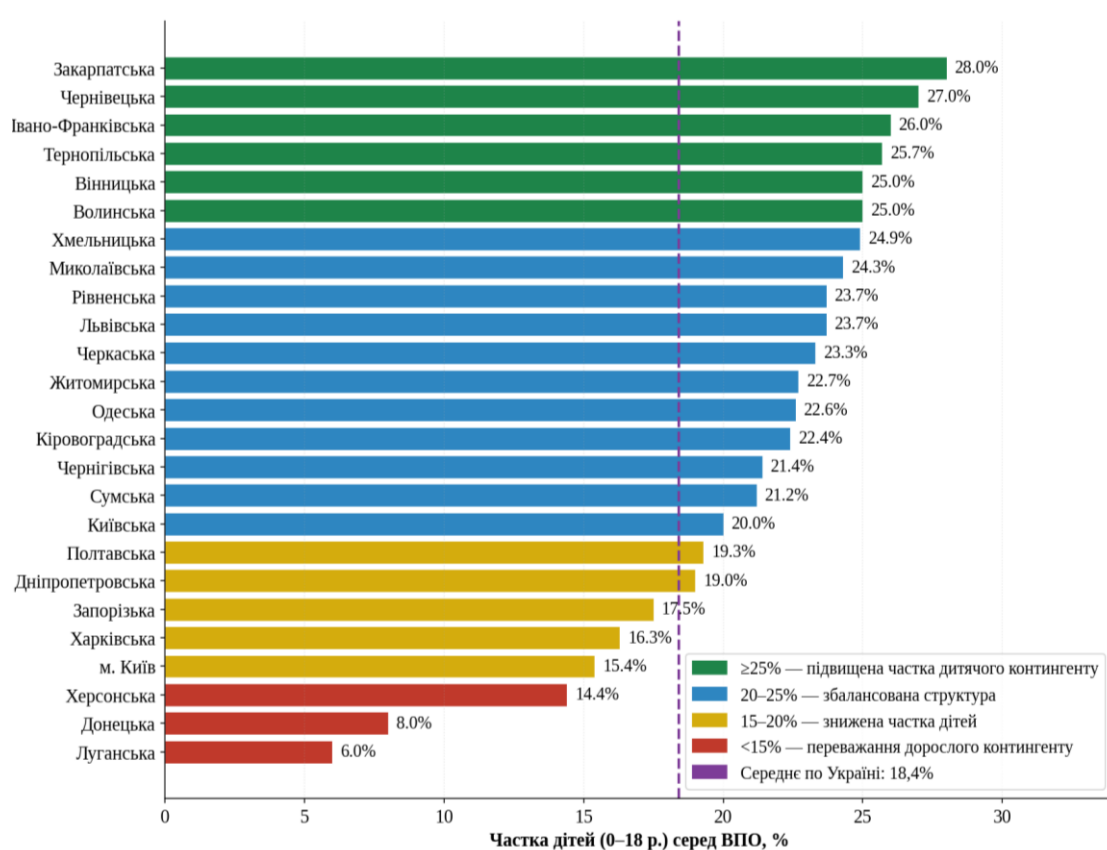

Рис. 4.4. Частка дітей (0–18 р.) у структурі ВПО за регіонами України (% , ранжовано)

Джерело: розраховано автором на основі: [92]

Перший тип профілю з підвищеною часткою дитячого контингенту (частка дітей $>25\%$), його формують переважно західні і частково центральні області України – Закарпатська (28%), Чернівецька (27%), Івано-Франківська (26%), Тернопільська (25,7%), Вінницька і Волинська (25%), Хмельницька (24,9%). Ці регіони є безпечними й стабільними з точки зору безпекової ситуації. Сюди евакуювалися переважно молоді сім'ї з дітьми, які мали

ресурси й мотивацію для переміщення на значні відстані від зони конфлікту. Середня частка дітей серед ВПО у семи областях Заходу становить 25,6%, тобто у 2,1 рази вище, ніж у п'яти областях зони конфлікту (12,4%).

Другий тип профілю з переважанням дорослого контингенту, для якого частка дітей становить менше 17 відсотків, характерний для прифронтових і постраждалих від війни регіонів, зокрема Луганської області 6 %, Донецької 8 %, Херсонської 14,4 %, міста Києва 15,4 %, Харківської 16,3 відсотка та Запорізької 17,5 %. Така структура відображає особливості переміщення у прифронтовій зоні, де сім'ї з дітьми виїхали раніше і переважно за межі країни, тоді як внутрішнє переміщення здійснювали переважно особи середнього і старшого віку, які не мали можливості або не здійснили евакуацію на попередніх етапах. Для Луганської і Донецької областей, де частка дітей становить відповідно 6 і 8%, це свідчить про практично повне вибуття репродуктивного контингенту молодих сімей за межі регіону [92].

Це створює загрозу глибокої демографічної кризи для зазначених областей у постконфліктний період, оскільки навіть за умови масового повернення ВПО демографічна база відтворення буде критично звуженою. З 24 регіонів 18 мають частку дітей вище загальнонаціонального рівня 18,4 відсотка, що свідчить про загальнонаціональну тенденцію до переважання родинних переміщень у безпечних регіонах.

Таблиця 4.4

Статева структура ВПО за регіонами України (ранжовано за часткою чоловіків, від найвищої до найнижчої)

Ранг	Область / місто	Всього ВПО	Чоловіки (осіб)	% чол.	% жін.	Відхил. від сер.
1	Херсонська	47 720	22 590	47.3%	52.7%	+7.0%
2	Запорізька	225 238	99 206	44%	56%	+3.7%
3	Дніпропетровська	471 948	196 807	42%	58%	+1.7%
4	Київська	235 352	97 493	41.4%	58.6%	+1.1%
5	м. Київ	432 931	178 884	41.3%	58.7%	+1.0%

6	Харківська	508 131	207 110	40.8%	59.2%	+0.5%
7	Донецька	504 510	204 779	40.6%	59.4%	+0.3%
8	Житомирська	72 582	29 485	40.6%	59.4%	+0.3%
9	Полтавська	184 384	74 480	40.4%	59.6%	+0.1%
10	Сумська	102 883	41 587	40.4%	59.6%	+0.1%
11	Кіровоградська	85 562	34 488	40.3%	59.7%	0.0%
12	Миколаївська	119 438	48 037	40.2%	59.8%	-0.1%
13	Рівненська	42 243	16 999	40.2%	59.8%	-0.1%
14	Одеська	223 737	89 262	40%	60%	-0.3%
15	Волинська	43 407	17 397	40%	60%	-0.3%
16	Чернігівська	69 310	27 596	39.8%	60.2%	-0.5%
17	Черкаська	140 209	55 275	39.4%	60.6%	-0.9%
18	Луганська	269 797	105 880	39.2%	60.8%	-1.1%
19	Хмельницька	117 516	45 959	39.1%	60.9%	-1.2%
20	Вінницька	143 017	54 573	38.2%	61.8%	-2.1%
21	Тернопільська	63 183	23 442	37.1%	62.9%	-3.2%
22	Львівська	201 075	74 406	37%	63%	-3.3%
23	Чернівецька	71 437	25 896	36.3%	63.7%	-4.0%
24	Івано-Франківська	109 571	39 554	36.1%	63.9%	-4.2%
25	Закарпатська	123 852	44 004	35.5%	64.5%	-4.8%

Умовні позначення: червоний - частка чоловіків >42,3% (вище норми); блакитний - <38,3% (нижче норми). Середня по Україні - 40,3%.

Джерело: розраховано автором на основі: [126]

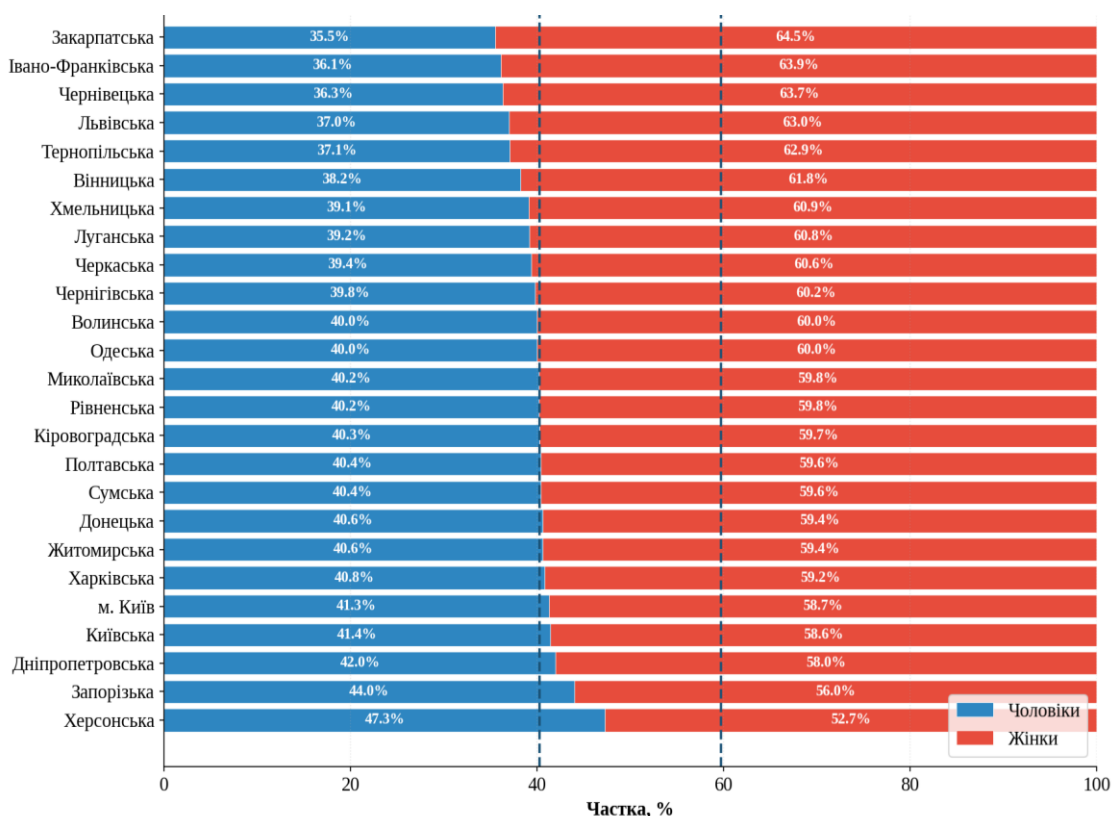

Рис. 4.5. Статева структура ВПО за регіонами України (% , ранжовано за часткою чоловіків)

Джерело: розраховано автором на основі: [126]

За даними таблиці 4.4 та рисунка 4.5 встановлено наявність загальнонаціональної статеві диспропорції у складі ВПО, де частка жінок становить 59,7 %, а чоловіків 40,3 %. Така структура є об'єктивно зумовленою і відображає специфіку вимушених переміщень в умовах воєнного стану. Визначальний вплив має законодавче обмеження виїзду за кордон для чоловіків призовного віку 18(22)–60 років, що не лише стримало зовнішню еміграцію, а й суттєво трансформувало внутрішню мобільність населення.

Територіальна диференціація частки чоловіків характеризується значною варіативністю та охоплює діапазон від 35,5 % у Закарпатській області до 47,3 % у Херсонській області при середньому значенні 40,3 %. Найвищі значення частки чоловіків зафіксовані у Херсонській 47,3 %, Запорізькій 44 %, Дніпропетровській 42 % та Київській 41,4 % областях, які є прифронтовими або індустріально розвиненими регіонами, куди переміщувалося доросле населення обох статей. Херсонська область вирізняється відносно

збалансованою статевую структурою, наближеною до рівноважної, що зумовлено особливостями евакуаційних хвиль у межах тимчасово окупованих і деокупованих територій регіону [126].

Найнижча частка чоловіків спостерігається у Закарпатській (35,5%), Івано-Франківській (36,1%), Чернівецькій (36,3%) і Львівській (37%) областях, що належать до традиційних осередків зовнішньої трудової еміграції, де ще до 2022 року чоловіки активно виїжджали за кордон.

Після 24 лютого 2022 року потік внутрішньо переміщених осіб до цих регіонів формувався переважно за рахунок жінок і дітей зі східних і центральних областей, що посилює вже наявну диспропорцію статеві структури. Для цих регіонів характерне домінування жіночого контингенту серед ВПО, що безпосередньо впливає на ринок праці, попит на соціальні послуги та функціонування системи освіти.

Порівняльний аналіз вікової та статеві структури внутрішньо переміщених осіб у розрізі макрозон України засвідчує чітко виражену територіальну диференціацію демографічних профілів, що відображає різні функціональні ролі регіонів у системі вимушених міграцій. Систематизація регіонів у п'ять макрозон за даними таблиці 4.5 та рисунку 4.6 виявляє стійкі закономірності, що підтверджують зв'язок між демографічним профілем внутрішньо переміщених осіб і типом регіону за класифікацією міграційних трансформацій, поданою у підрозділі 3.2. Загальна конфігурація розподілу ВПО формує ієрархію макрозон за ступенем концентрації та характером демографічного навантаження, де провідну роль відіграють центрально-східні регіони як основні реципієнти та прифронтові території як зони первинного вибуття населення.

Таблиця 4.5

Порівняльний аналіз вікової та статеві структури ВПО за макрорегіонами України

Макрорегіон	ВПО всього	% від нац.	Сер. % дітей	Сер. % чол.	Суспільно-геогр. характеристика
Зона конфлікту / прифронтові	1 555 396	33.7%	12.4%	42.4%	Профіль з переважанням дорослого контингенту; сер. % дітей 12,4%; сер. % чол. 42,4%
Центр і Схід (реципієнти)	1 653 269	35.9%	20.1%	40.7%	Збалансована структура; найбільша абс. кількість ВПО
Захід (буферна зона)	772 284	16.8%	25.5%	37.7%	Профіль з підвищеною часткою дитячого контингенту; сер. % дітей 25,6%; сер. % жінок 62,5%
Північ	141 892	3.1%	22.0%	40.2%	Помірне навантаження; близька до середньої структура
Південь	486 192	10.5%	24.0%	39.5%	Помірне навантаження; прийом вихідців з окупованого Півдня

Джерело: розраховано і систематизовано автором на основі: [92; 126]

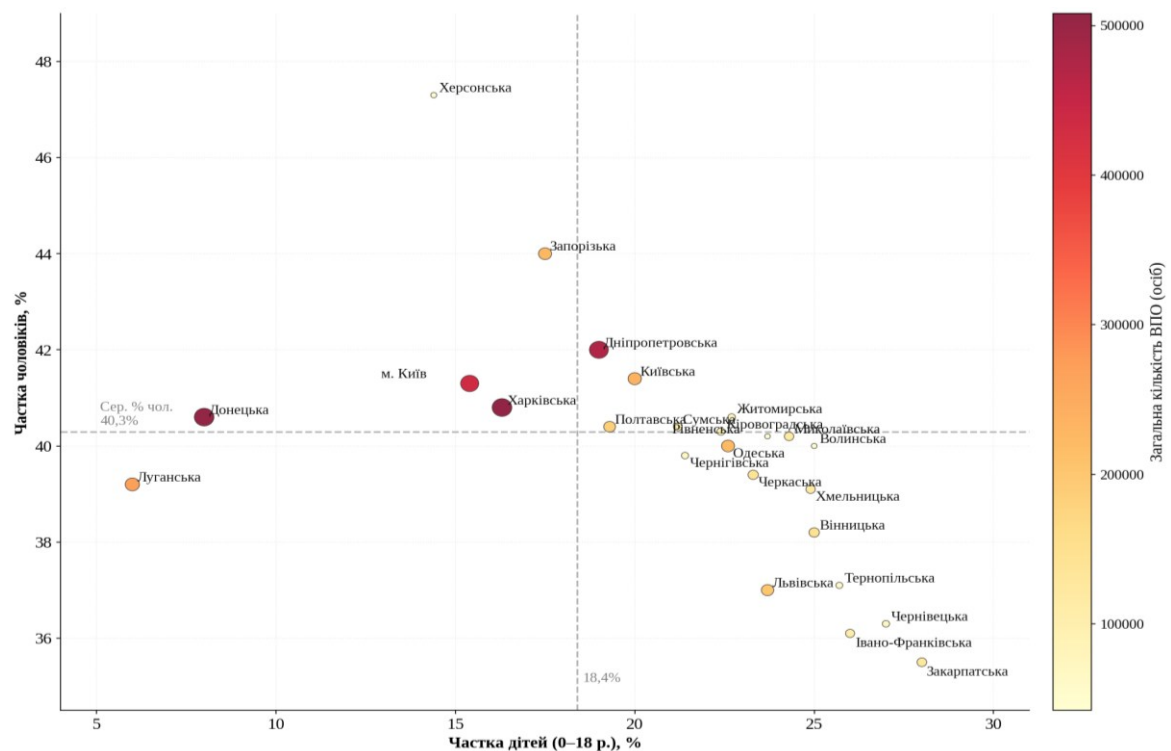

Рис. 4.6. Зв'язок між часткою дітей і часткою чоловіків у структурі ВПО (розмір кола - загальна чисельність ВПО регіону)

Джерело: розраховано і систематизовано автором на основі: [92; 126]

Зона бойових дій і прифронтові регіони, зокрема Харківська, Донецька, Луганська, Запорізька та Херсонська області, концентрують 33,3 %

внутрішньо переміщених осіб, при цьому середня частка дітей становить лише 12,4 %, що відповідає профілю з переважанням дорослого контингенту і зумовлює підвищену потребу у медичному обслуговуванні та соціальній підтримці.

Центральні та східні регіони реципієнти акумулюють найбільшу частку ВПО 35,9 % і характеризуються відносно збалансованою віковою і статевою структурою, де частка дітей становить 20,1 %, а чоловіків 40,7 %. Це визначає їх роль як ключових територій довготривалого розміщення переміщеного населення з формуванням відносно стабільних соціально-демографічних структур. У цих регіонах формується найбільше навантаження на ринок праці, житлову інфраструктуру та систему соціальних послуг.

Західна буферна зона охоплює 16,8 % ВПО і має максимальну частку дітей 25,5 % при найнижчій частці чоловіків 37,7 %. Така структура відображає переважання родинних переміщень з домінуванням жінок і дітей, що зумовлює специфічний профіль соціального навантаження, орієнтований на освітню інфраструктуру, соціальний захист та підтримку сімей.

Північна макрозона характеризується незначною часткою ВПО 3,1 % і відносно збалансованою структурою з часткою дітей 22 % і чоловіків 40,2 %, що відповідає середньонаціональним параметрам. Це свідчить про обмежену, але стабільну участь регіону у системі внутрішніх переміщень.

Південна макрозона акумулює 10,5 % ВПО при підвищеній частці дітей 24 % і дещо зниженій частці чоловіків 39,5 %, що відображає прийом населення з тимчасово окупованих територій півдня та формування демографічної структури, близької до західної моделі родинних переміщень.

Узагальнення результатів дозволяє виокремити три основні типи демографічних профілів макрозон у системі міграційних трансформацій, профіль прифронтових територій з переважанням дорослого контингенту, збалансований профіль центрально-східних реципієнтів та родинний профіль західних і частково південних регіонів з підвищеною часткою дітей. Така типологія має безпосереднє значення для обґрунтування диференційованої

регіональної політики у сфері соціального забезпечення, ринку праці та відновлення людського потенціалу [92; 126].

Діаграма розсіювання (рис. 4.6) наочно підтверджує протилежний зв'язок між часткою дітей і часткою чоловіків, регіони зони конфлікту тяжіють до правого нижнього квадранта (висока частка чоловіків, низька частка дітей), тоді як західні регіони, до лівого верхнього (низька частка чоловіків, висока частка дітей). Виявлена закономірність відображає принципові відмінності у механізмах вимушеного переміщення населення, де для прифронтових територій характерне переміщення переважно дорослого контингенту, тоді як для відносно безпечних регіонів домінують родинні переміщення з переважанням жінок і дітей.

Підсумовуючи, зазначимо, що просторова диференціація демографічного профілю ВПО відтворює і поглиблює наявні регіональні асиметрії у міграційних трансформаціях. Регіони з негативним типом МТ і зовнішньоміграційним різновидом (Донецька, Луганська) отримали контингент ВПО з переважанням дорослого контингенту і мінімальним відтворювальним потенціалом, що додатково поглибить їх демографічну кризу у постконфліктний період. Регіони-реципієнти з позитивним типом МТ (Київська, Харківська, Одеська) отримали більш збалансований контингент, який за умов ефективної інтеграції може стати додатковим чинником підтримки їх міграційного приросту. Це підтверджує теоретичне положення концепції МТ про кумулятивний і самовідтворювальний характер міграційних процесів.

4.2. Просторові трансформації системи розселення в умовах вимушеної міграції (2022–2026)

Масові вимушені переміщення населення стали визначальним чинником перерозподілу людського капіталу, посилення регіональної поляризації та зміни системи розселення.

Найінтенсивніші міграційні хвилі характерні для 2022–2023 рр. – кризового періоду, коли сформувались основні напрями, обсяги та просторові особливості переміщень ВПО. Згідно з даними МОМ, лідерами за кількістю прийнятих ВПО стали **Харківська, Дніпропетровська, Київська обл. та м. Київ**, Львівська, Закарпатська, Полтавська, Черкаська, Вінницька, Запорізька, Одеська, Миколаївська і Сумська області. Висока частка ВПО у цих регіонах сприяла помітним змінам у щільності населення та посилила навантаження на соціально-економічну сферу і систему розселення [126].

Харківська область є унікальним поєднанням зони активних бойових дій і ключового регіону-реципієнта. Розміщення ВПО в її межах має високу нерівномірність. Максимальна чисельність зафіксована у Харківському районі (м. Харків): **208 тис. осіб у вересні 2022 р. → 262 тис. (максимум) у березні 2023 р. → 184 тис. у листопаді 2023 р.** Вторинними центрами є Богодухівський і Чугуївський райони (40–100 тис. осіб); Ізюмський має різке скорочення після деокупації; Куп'янський, має мінімальні показники через близькість до зони бойових дій; Красноградський і Лозівський райони – відносно стабільні 27–35 тис. осіб (рис. 4.7). Загалом територіальна організація розміщення ВПО в області має поляризований характер із домінуванням обласного центру та формуванням субрегіональних осередків, чутливих до змін воєнно-політичної ситуації.

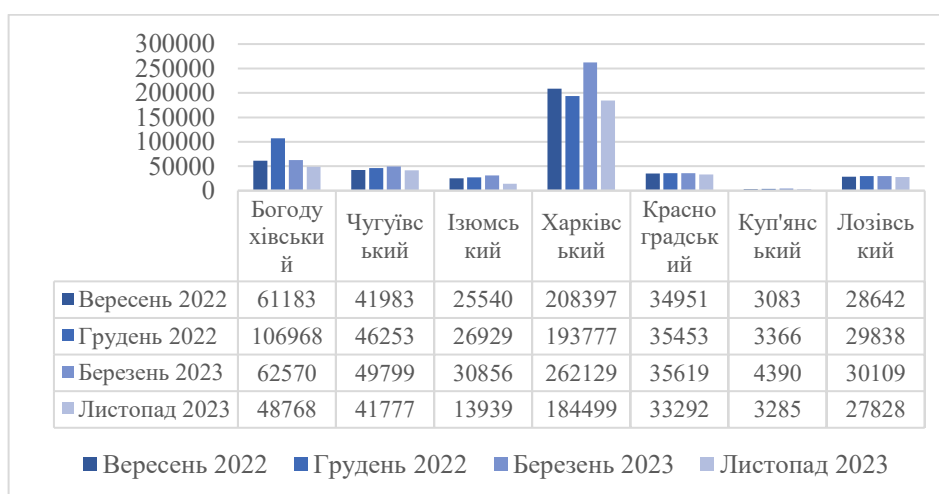

Рис. 4.7. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Харківській області
Джерело: побудовано автором на основі [126]

Дніпропетровська область характеризується виразною моноцентричною моделлю розміщення внутрішньо переміщених осіб з домінуванням Дніпровського району як головного центру концентрації, де чисельність зросла з 151 тис. осіб у вересні 2022 року до 167 тис. у листопаді 2023 року. Криворізький район виступає другим за значенням центром із показниками у межах 60–71 тис. осіб, формуючи субрегіональний осередок тяжіння. Інші райони зберігають периферійний характер розміщення, проте демонструють поступове нарощування чисельності ВПО, що свідчить про розширення просторового охоплення процесу розселення та часткову дифузію міграційних потоків у межах області (рис. 4.8).

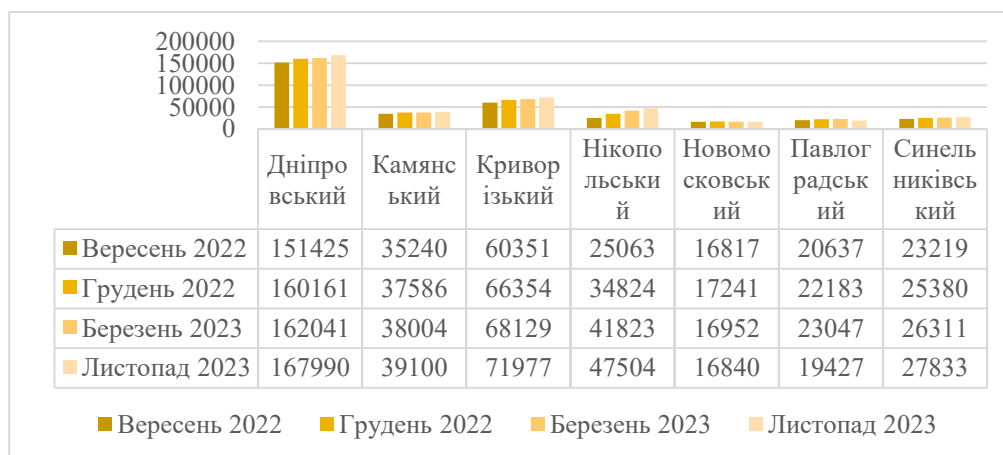

Рис. 4.8. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Дніпропетровській області

Джерело: побудовано автором на основі [126]

м. Київ і Київська область є найбільшою столичною агломерацією-реципієнтом. У м. Київ чисельність ВПО зросла з **177 тис. (вересень 2022 р.) до 285 тис. (листопад 2023 р.)**. У Бучанському районі зареєстровано від 70 до 87 тис. осіб; Білоцерківський і Обухівський райони демонструють скорочення – з 74 до 66 тис. та з 59 до 54 тис. відповідно (рис. 4.9, 4.10).

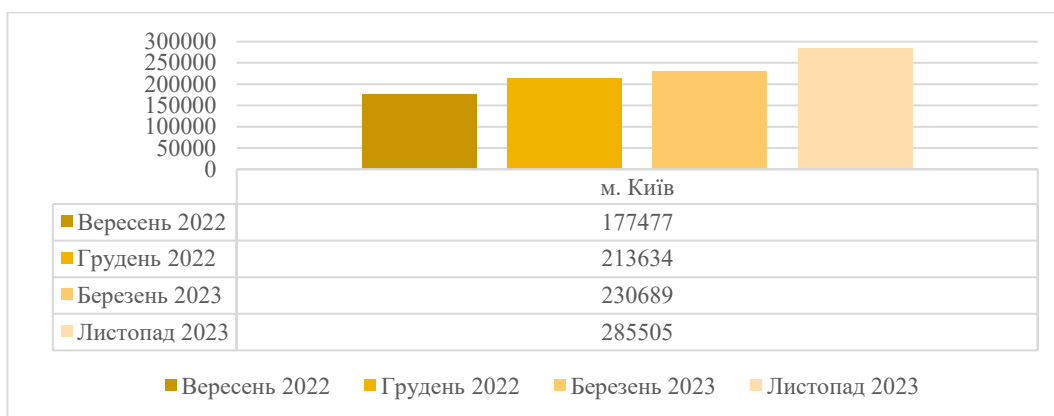

Рис. 4.9. Динаміка розміщення ВПО у м. Київ
Джерело: побудовано автором на основі [126]

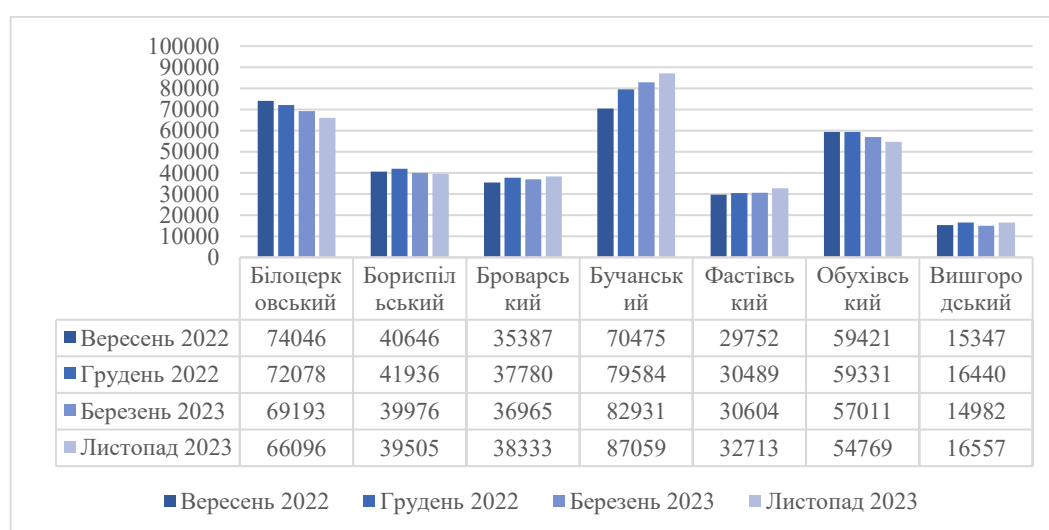

Рис. 4.10. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Київській області
Джерело: побудовано автором на основі [126]

Львівська область виконує роль транзитного і гуманітарного осередку: чисельність ВПО зросла з **27 тис. (вересень 2022 р.)** до **130 тис. (грудень 2022 р.)** і стабілізувалась на рівні **123 тис. у листопаді 2023 р.** Тяжіння виражено до м. Львів і Львівського району (рис. 4.11).

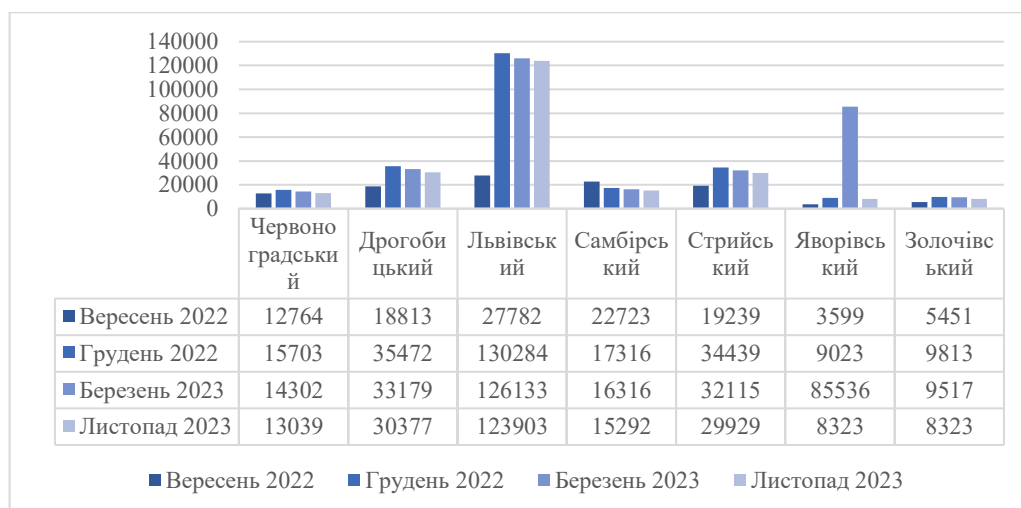

Рис. 4.11. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Львівській області
Джерело: побудовано автором на основі [126]

Запорізька область має найвищий показник частки вимушених переміщень всередині регіону. Основна маса ВПО перебуває у Запорізькому районі, де кількість зросла з 156 до 167 тис. осіб. Через прифронтовий статус Бердянського, Мелітопольського, Пологівського і Василівського районів та окупацію частини території аналіз даних після грудня 2022 р. неможливий (рис. 4.12).

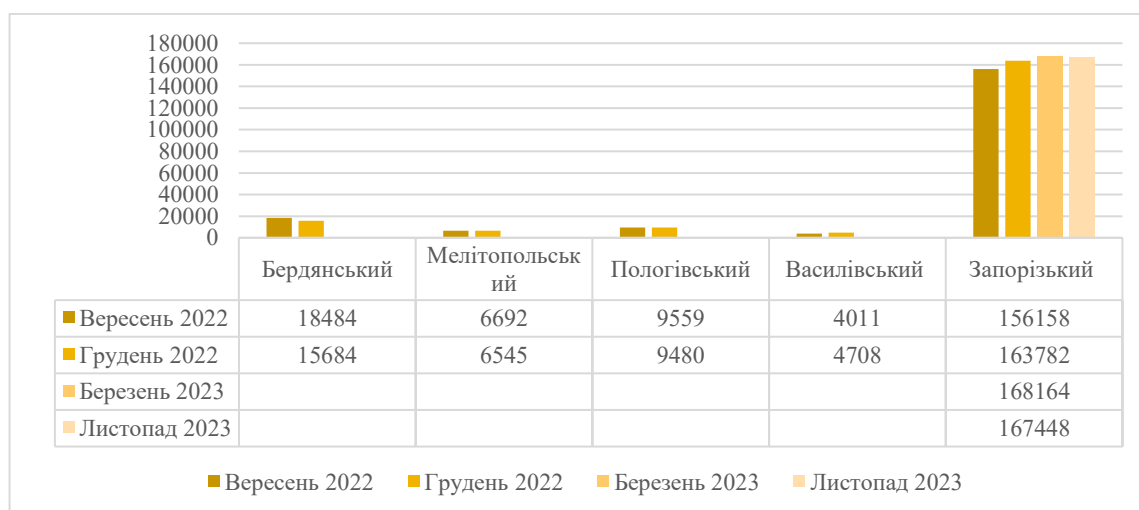

Рис. 4.12. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Запорізькій області
Джерело: побудовано автором на основі [126]

Полтавська область характеризується стабільною двополюсною системою концентрації ВПО з поступовим скороченням. Ключові центри: Полтавський (88–98 тис. осіб) і Кременчуцький (47–50 тис.) райони (рис. 4.13).

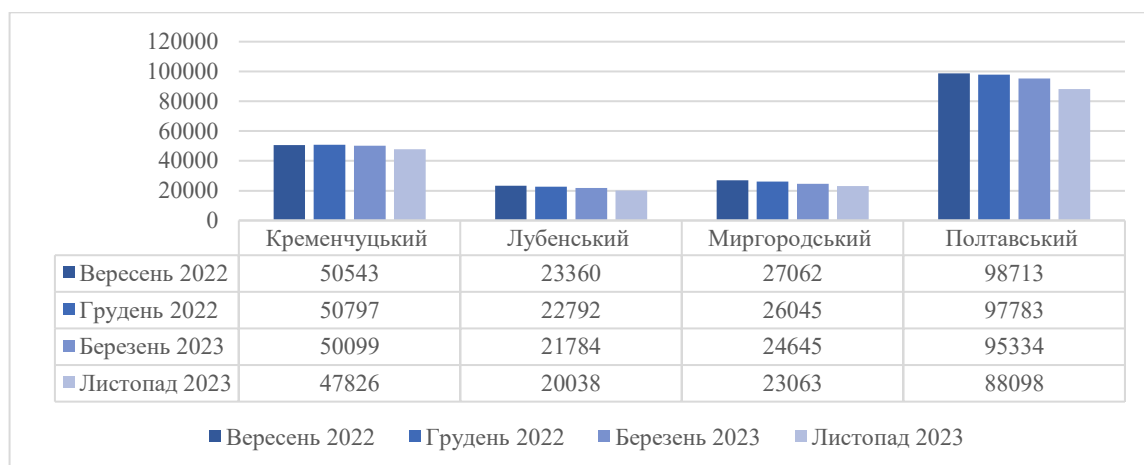

Рис. 4.13. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Полтавській області
Джерело: побудовано автором на основі [126]

Одеська область: концентрація в Одеському районі зросла з 63 тис. до 121 тис. осіб (2022–2023 рр.) (рис. 4.14).

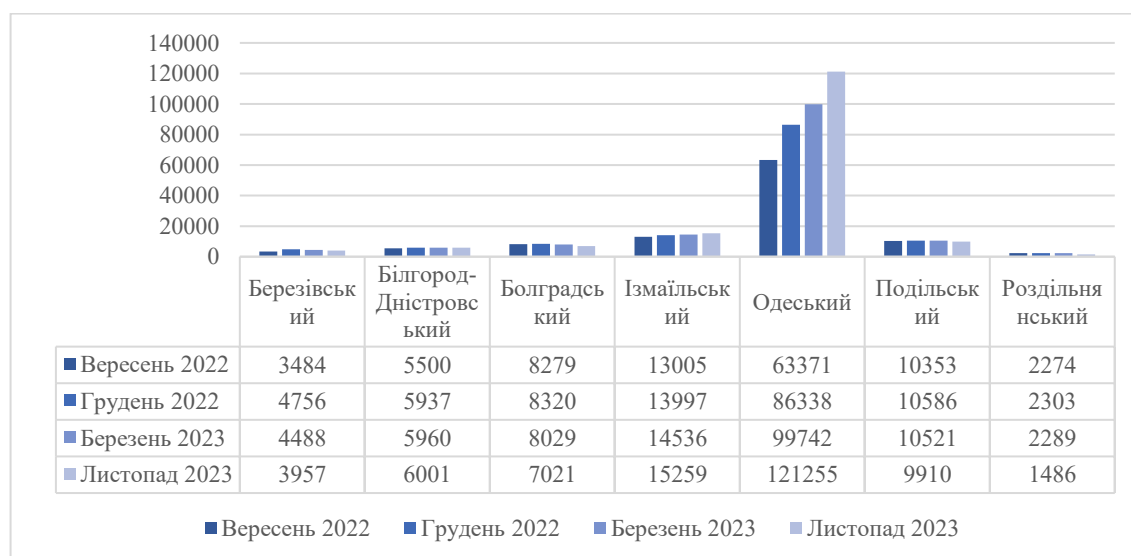

Рис. 4.14. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Одеській області
Джерело: побудовано автором на основі [126]

Черкаська: у Черкаському районі 64 тис. осіб (вересень 2022 р.) → 57 тис. (листопад 2023 р.) — характерне поступове скорочення по всіх районах (рис. 4.15).

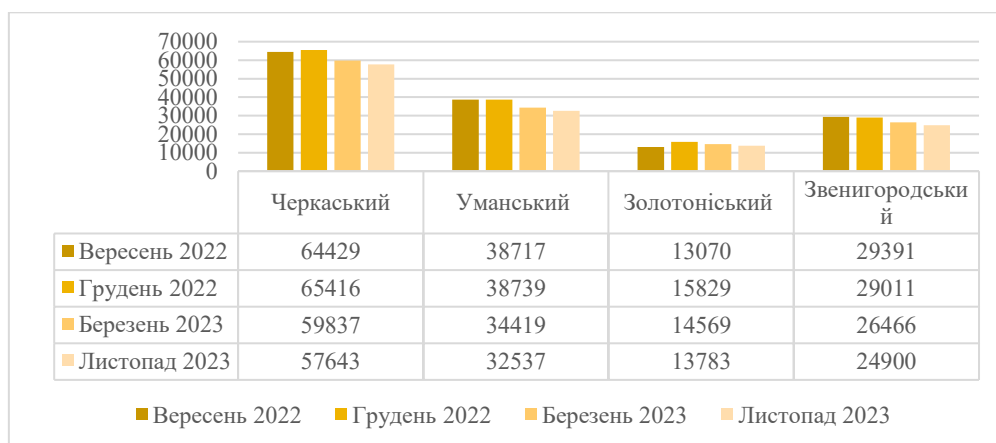

Рис. 4.15. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Черкаській області
Джерело: побудовано автором на основі [126]

Вінницька: відносно рівномірний перерозподіл; виняток — Вінницький район (73 тис. осіб на листопад 2023 р.) (рис. 4.16).

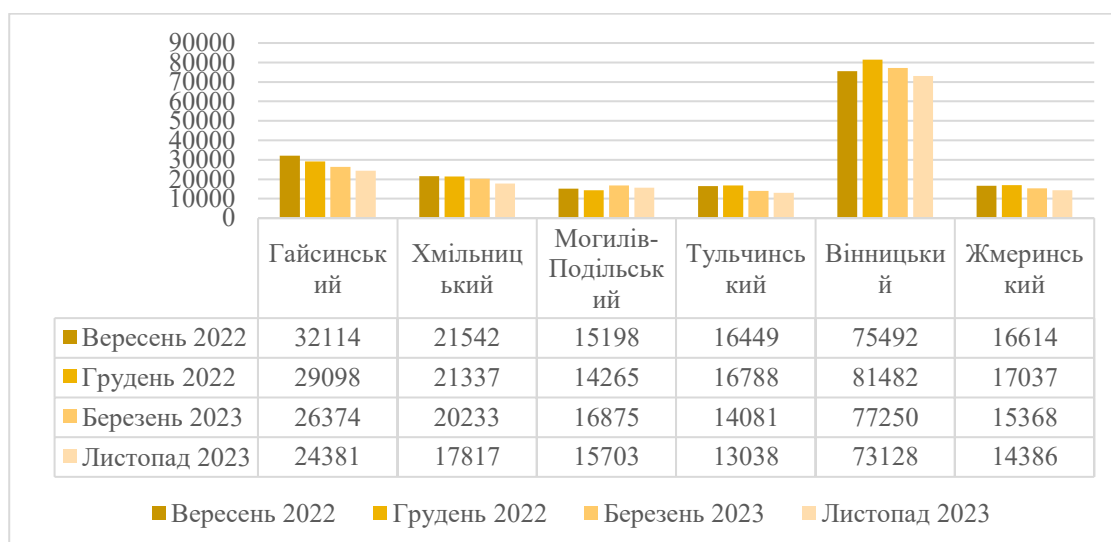

Рис. 4.16. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Вінницькій області
Джерело: побудовано автором на основі [126]

Миколаївська: зростання на тлі часткової деокупації — 56 тис. → 76 тис. осіб (2022–2023 рр.) (рис. 4.17).

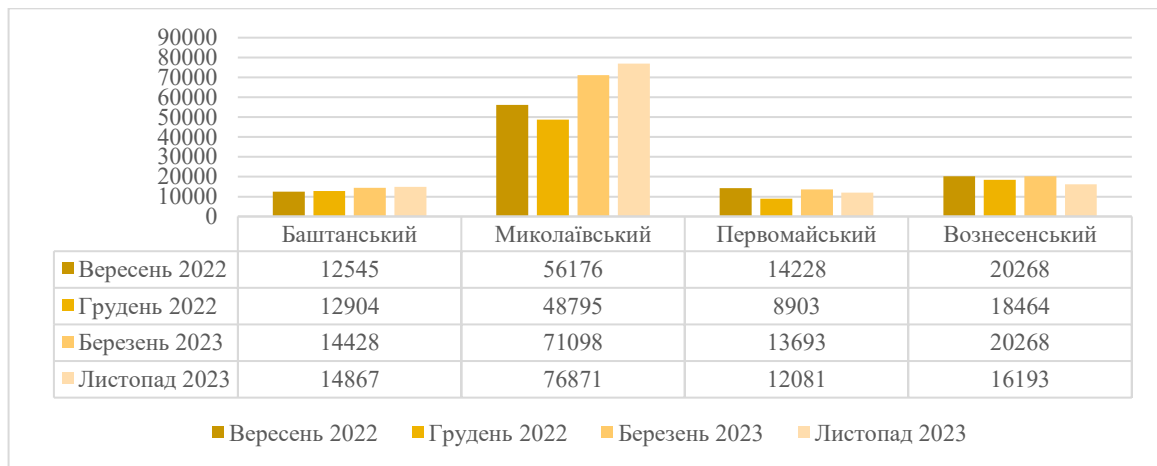

Рис. 4.17. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Миколаївській області
Джерело: побудовано автором на основі [126]

Сумська: різке зростання восени 2023 р., Сумський район – 25 тис. → 39 тис. осіб (рис. 4.18).

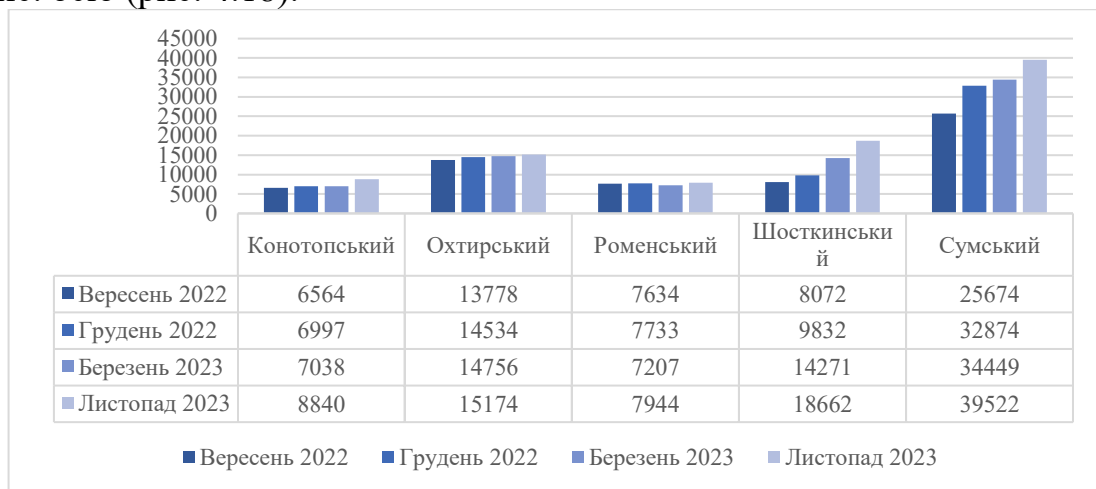

Рис. 4.18. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Сумській області
Джерело: побудовано автором на основі [126]

Закарпатська: двополюсна транзитна модель; Ужгородський (41 тис.) і Мукачівський (34 тис.) райони. (рис. 4.19).

Рис. 4.19. Динаміка диференціації розміщення ВПО у Закарпатській області
Джерело: побудовано автором на основі [126]

Аналіз первинних кризових хвиль 2022–2023 рр. виявляє **три просторові моделі розселення ВПО**. *Моноцентрична агломераційна*, з чітким домінуванням обласного центру і поступовим зниженням чисельності у периферійних районах (Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Сумська, Львівська). *Двополюсна / поліцентрична*, з двома або більше рівнозначними центрами концентрації (Полтавська, Закарпатська). *Децентралізована* – з відносно рівномірним розподілом між районами (Вінницька). Ключова загальна тенденція – *висока концентрація ВПО в урбаністичних центрах у поєднанні з відтоком або стагнацією у прифронтових та прикордонних районах*.

Таблиця 4.6

Просторові моделі розселення ВПО у ключових регіонах України (2022–2025 рр.)

Регіон	Просторова модель	Головний центр концентрації	ВПО (груд . 2025)	Частк а у вел. містах (квіт. 2024)	Динаміка 2022– 2025
Харківська	Моноцентрична прифронт	Харківський р- н (м. Харків)	463 тис.	56% у вел. містах	Нестійка: пік 262 тис. (берез. 2023), потім 184 тис. (лист. 2023)

Дніпропетровська	Моноцентрична промислова	Дніпровський р-н (м. Дніпро)	560 тис.	51% у вел. містах	Стійке зростання: 151 тис. → 167 тис. (2022–2023)
м. Київ	Гіперцентрична столична	м. Київ	341 тис.	93% у вел. місті	Стійке зростання: 177 тис. → 285 тис. (2022–2023)
Київська	Полі-субурбанна	Бучанський р-н (70–87 тис.)	311 тис.	-	Зростання; спад у Білоцерківському і Обухівському р-нах
Одеська	Моноцентрична портова	Одеський р-н (м. Одеса)	230 тис.	59% у вел. містах	Зростання: 63 тис. → 121 тис. (2022–2023)
Полтавська	Двополюсна	Полтавський (88–98 тис.) + Кременчуцький (47–50 тис.) р-ни	187 тис.	-	Поступове скорочення
Запорізька	Моноцентрична прифронтна	Запорізький р-н (156–167 тис.)	.*	72% у вел. містах	Дані обмежені після грудня 2022 р.
Львівська	Моноцентрична транзитна	Львівський р-н (м. Львів)	144 тис.	51% у вел. містах	Різке зростання 27 → 130 тис., стабіліз. 123 тис.
Вінницька	Децентралізована	Вінницький р-н (73 тис.) + рівномірна периферія (13–24 тис.)	117 тис.	-	Рівномірний розподіл між районами
Сумська	Моноцентрична прикордонна	Сумський р-н (25 → 39 тис.)	132 тис.	39-47% у смт	Різке зростання восени 2023 р.
Миколаївська	Відновлювальна	Миколаївський р-н (56 → 76 тис.)	122 тис.	-	Зростання на тлі часткової деокупації
Черкаська	Помірно-моноцентрична	Черкаський р-н (57–64 тис.)	121 тис.	-	Поступове скорочення по всіх районах
Закарпатська	Двополюсна транзитна	Ужгородський (41 тис.) + Мукачівський (34 тис.) р-ни	70 тис.	-	Скорочення: транзитна роль

* Дані обмежені через прифронтовий статус і часткову окупацію.

Джерело: складено і систематизовано автором на основі: [92; 126]

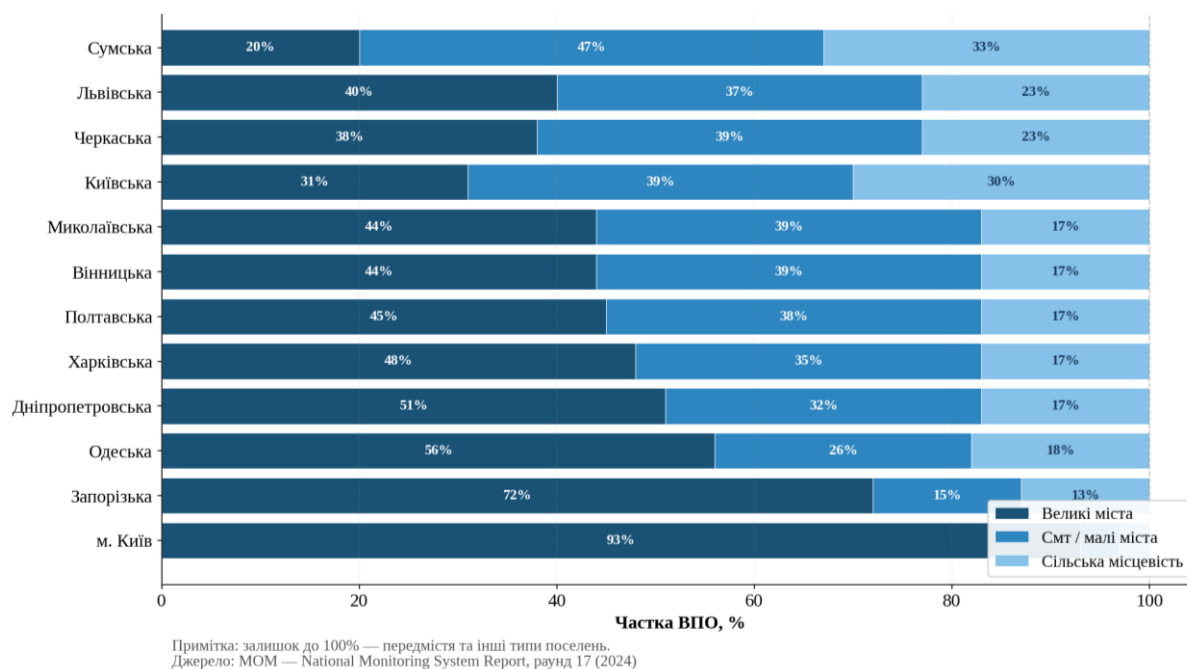

Рис. 4.20. Структура розміщення ВПО за типом місцевості у регіонах з найбільшою концентрацією (квітень 2024 р.)

Джерело: побудовано автором на основі: [126] (Раунд 17)

Подальша динаміка 2024–2026 рр. відображає перехід від початкової кризової зумовленої моноцентричної концентрації внутрішньо переміщеного населення до більш складної, диференційованої та поліцентричної просторової організації розселення. Станом на квітень 2024 р. на загальнодержавному рівні домінує зосередження внутрішньо переміщених осіб у великих містах у межах 44–51 %, тоді як у сільській місцевості та селищах міського типу в межах 30–50 %, а у передміських зонах їх частка є найнижчою і коливається в межах 3–17 %.

Найвищий рівень концентрації внутрішньо переміщеного населення у великих містах зафіксовано у місті Київ 93 %, Запорізькій області 72 %, Одеській області 56 % та Дніпропетровській області 51 %, що характерно для регіонів із сформованими потужними урбаністичними ядрами [126]. Водночас у Сумській області спостерігається виразна децентралізація розселення, де

39–47 % внутрішньо переміщених осіб зосереджено у селищах міського типу і 30–32 % у сільській місцевості. Для Київської, Львівської і Черкаської областей також характерне зростання ролі селищ міського типу до 39 % та сільської місцевості до 30 % [126].

Станом на січень 2026 р. зберігається урбаністичний профіль розселення, проте у порівнянні з квітнем 2024 р. посилюється просторове розшарування. Основними урбаністичними полюсами тяжіння залишаються обласні центри Одеської області 59 %, Харківської області 56 %, Львівської області 51 %, Дніпропетровської області 41 % та місто Київ 93 %. Одночасно у Черкаській, Полтавській і Вінницькій областях зростає значення сільської місцевості та малих міст, тоді як у Київській області посилюється роль передміських територій і малих міських поселень [126].

Поступова децентралізація просторової організації внутрішньо переміщеного населення зумовлена сукупністю взаємопов'язаних чинників, серед яких визначальними виступають обмежений доступ до ресурсів і зростаюча конкуренція на ринку праці у великих містах, відносно вищий рівень безпеки периферійних територій, а також процеси соціально-економічної адаптації населення в умовах тривалого воєнного впливу, що проявляються у переорієнтації на території з нижчими витратами на проживання і меншою інтенсивністю психоемоційного навантаження [124; 126].

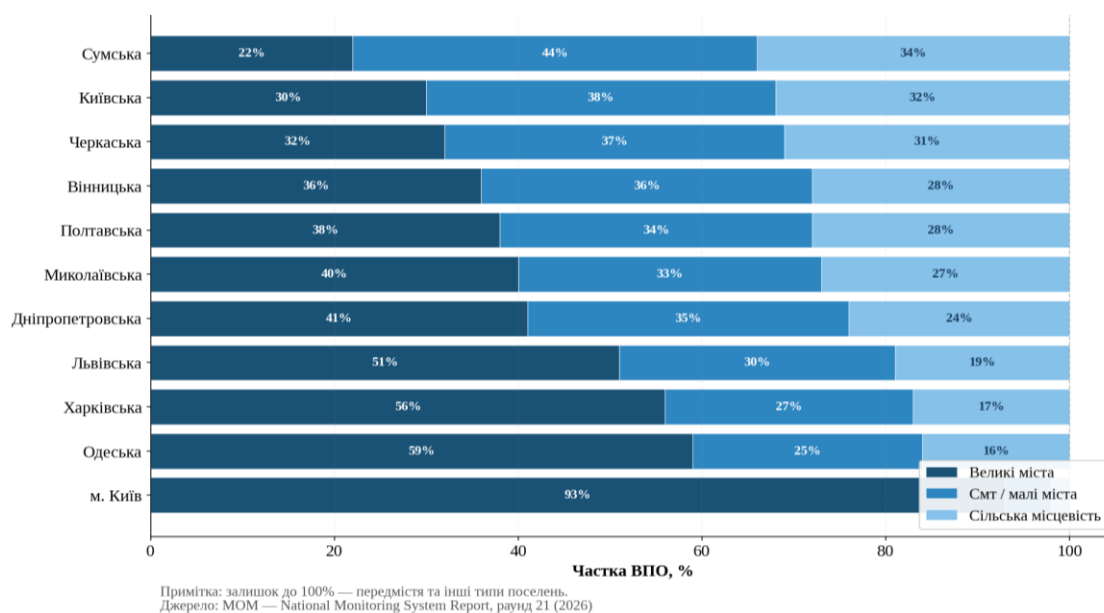

Рис. 4.21. Структура розміщення ВПО за типом місцевості у регіонах з найбільшою концентрацією (січень 2026 р.)

Джерело: побудовано автором на основі: [126] (Раунд 21)

Рівень середньої заробітної плати відображає можливості зайнятості та економічну активність регіону і є одним із ключових соціально-економічних чинників міграційної привабливості. Регіони з найвищим рівнем ділової активності — м. Київ (78,9 тис. підприємств, обсяг продукції 6,8 млрд грн), Дніпропетровська (26,0 тис. підприємств, 1,68 млрд грн), Харківська (17,4 тис.), Львівська (19,4 тис.), Одеська (18,2 тис.), Київська (17,3 тис.) області, є одночасно лідерами за кількістю прийнятих ВПО. Станом на кінець 2021 р. у зазначених регіонах зафіксовано відносно низькі показники безробіття у межах від 6,7 % у Харківській області до 8,8 % у Дніпропетровській області, що свідчить про їх підвищену привабливість для працездатних груп внутрішньо переміщеного населення [126].

Для оцінки взаємозв'язку між середньою заробітною платою і кількістю ВПО (грудень 2025 р.) побудовано діаграму розсіювання за 21 адміністративною одиницею (Донецька, Луганська, Запорізька та Херсонська обл. виключені через відсутність даних). Отримано **позитивну тенденцію** і підтверджено кореляційним аналізом: коефіцієнт Пірсона $r = 0,41$ ($p = 0,06$), рангова кореляція Спірмена $r = 0,48$ ($p = 0,027$), що вказує на монотонний

позитивний зв'язок на рівні значущості близько 5% [4; 5]. Екстремальне відхилення у просторовому розподілі має **м. Київ** (середня зарплата 48 449 грн, понад 341 тис. ВПО), після його виключення r знижується до 0,37. При виключенні Дніпропетровської (560 тис.) і Харківської (463 тис.) коефіцієнт Пірсона зростає до $r = 0,52$ ($p = 0,0026$), підтверджуючи, що економічна привабливість є одним із ключових факторів тяжіння [127; 128].

Таблиця 4.7

Економічні показники регіонів України та їхній зв'язок з концентрацією ВПО

Область / місто	Сер. зарплата (грн), січень 2026	Діючих підприємств, грудень 2024	Обсяг реал. продукції (тис. грн), грудень 2024	Вакансій, 01.02.2026	Безробіття (%), грудень 2021
м. Київ	48 449	78 948	6 809 597 322	0	7,1
Луганська	45 160	207	642 874	1	15,9
Київська	31 200	17 303	1 006 776 990	2 913	7,2
Закарпатська	29 018	5 370	181 404 023	1 135	11,1
Херсонська	29 922	1 324	15 274 268	585	11,7
Донецька	29 897	2 251	115 582 769	385	15,3
Запорізька	28 620	7 555	368 969 197	1 461	11,0
Дніпропетровська	27 784	26 016	1 684 329 361	2 770	8,8
Рівненська	27 989	5 666	173 841 273	2 215	9,5
Львівська	27 183	19 383	940 824 410	8 900	7,7
Миколаївська	29 709	8 092	193 665 676	1 321	11,3
Одеська	26 553	18 175	601 231 185	2 477	7,2

Харківська	26 064	17 412	628 173 985	2 767	6,7
Вінницька	26 598	9 049	412 992 873	1 462	11,0
Сумська	26 630	4 901	178 083 779	1 652	10,1
Полтавська	25 897	9 841	463 113 950	2 419	12,4
Хмельницька	25 764	7 005	235 433 392	2 924	10,2
Черкаська	25 010	8 121	403 455 103	1 657	10,1
Волинська	26 336	5 939	321 981 459	1 465	12,7
Тернопільська	23 261	4 589	207 174 425	1 997	11,9
Житомирська	24 767	5 982	227 576 188	1 903	11,2
Кіровоградська	22 110	7 407	198 480 642	1 496	13,2
Чернігівська	22 752	4 572	167 188 073	1 553	12,3
Чернівецька	22 450	3 362	103 096 339	1 724	9,1
Івано-Франківська	23 260	7 127	190 677 028	1 732	8,5
Україна	30 926	285 597	16 459 431 781	54 705	9,8

Примітка: середня зарплата — Держстат, січень 2026 р.; підприємства і обсяг продукції — Держстат, грудень 2024 р.; рівень безробіття - Держстат, грудень 2021 р. (останні доступні дані).

Джерело: складено автором на основі [103]

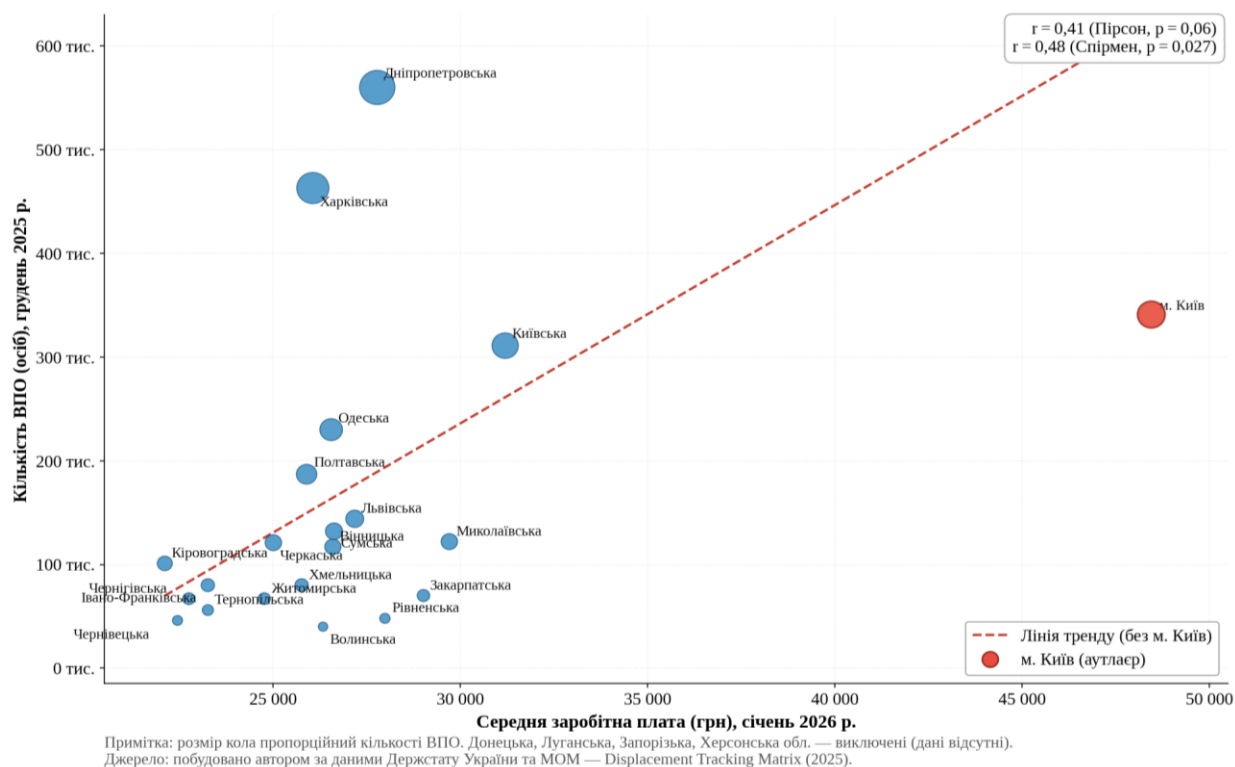

Рис. 4.22. Взаємозв'язок між середньою заробітною платою та кількістю ВПО у регіонах України (грудень 2025 р.)

Джерело: побудовано автором на основі: [103; 126]

Рівень зайнятості ВПО є ключовим індикатором їх просторової інтеграції. За даними MOM (жовтень 2025 р.), рівень зайнятості серед ВПО працездатного віку становить лише **50%**, що нижче від рівня тих, хто повернувся (**61%**), та непереміщених осіб (**59%**) [1]. Просторовий розрив є суттєвим, так у міських місцевості показник зайнятості сягає **61%**, у сільській місцевості лише **47%**. Серед внутрішньо переміщеного населення просторові відмінності є більш вираженими, оскільки 54 % зосереджено у міських поселеннях і 40 % у сільській місцевості, що свідчить про посилення гіперурбанізаційного вектора розселення [103].

У прифронтових районах структура доходів населення характеризується меншою питомою вагою заробітної плати як джерела доходу, яка становить 53 % порівняно з 62 % у регіонах, віддалених від зони бойових дій, що відображає зміну економічної поведінки населення в умовах підвищеної нестабільності

[103]. Серед внутрішньо переміщеного населення у сільській місцевості понад 33 % припадає на осіб, залучених до ведення домогосподарства та здійснення доглядових функцій, що зумовлює перерозподіл трудового потенціалу і посилює навантаження на локальні соціально-економічні системи сільських громад [103].

Частка внутрішньо переміщених осіб, які перебувають роботи, становить 19 % порівняно з 11 % серед непереміщеного населення. При цьому 61 % безробітних внутрішньо переміщених осіб перебувають у стані пошуку роботи понад один рік, що свідчить про наявність стійких структурних диспропорцій на ринку праці та ускладнення процесів їх інтеграції у регіональні ринки праці [103].

За даними Державна служба зайнятості України частка внутрішньо переміщених осіб, працевлаштованих за її сприяння, залишається низькою і становить від 0,28 % у Чернігівській області до 1,98 % у Рівненській області від загальної кількості зареєстрованих. Це свідчить про переважання самостійних форм зайнятості серед переміщеного населення, тоді як загальний рівень зайнятості працездатних груп внутрішньо переміщених осіб оцінюється у межах 30–50 % [103; 129].

Таблиця 4.8

*Динаміка чисельності ВПО та їх працевлаштування за сприяння
Державної служби зайнятості у 2024–2025 рр. (за областями)*

Область	2024 рік			2025 рік		
Область	ВПО загалом	Працевлаштовано через ДСЗ	%	ВПО загалом	Працевлаштовано через ДСЗ	%
Вінницька	109 000	1 397	1,28 %	117 000	1 373	1,17 %
Волинська	43 000	297	0,69 %	40 000	253	0,63 %
Дніпропетровська	520 000	6 300	1,21 %	560 000	6 535	1,17 %
Житомирська	69 000	940	1,36 %	67 000	885	1,32 %

Закарпатська	83 000	1 238	1,49 %	70 000	1 022	1,46 %
Івано- Франківська	81 000	951	1,17 %	80 000	726	0,91 %
Київська	249 000	2 225	0,89 %	311 000	2 114	0,68 %
Кіровоградська	107 000	378	0,35 %	101 000	418	0,41 %
Львівська	150 000	785	0,52 %	144 000	1 020	0,71 %
Миколаївська	122 000	697	0,57 %	122 000	963	0,79 %
Одеська	216 000	1 044	0,48 %	230 000	1 626	0,71 %
Полтавська	176 000	2 700	1,53 %	187 000	2 800	1,50 %
Рівненська	43 000	851	1,98 %	48 000	858	1,79 %
Сумська	103 000	1 410	1,37 %	132 000	1 810	1,37 %
Тернопільська	47 000	814	1,73 %	56 000	811	1,45 %
Харківська	447 000	1 934	0,43 %	463 000	1 732	0,37 %
Хмельницька	91 000	556	0,61 %	80 000	490	0,61 %
Черкаська	111 000	1 416	1,28 %	121 000	1 730	1,43 %
Чернівецька	53 000	537	1,01 %	46 000	570	1,24 %
Чернігівська	51 000	168	0,33 %	67 000	186	0,28 %

Примітка: % розраховано як відношення кількості працевлаштованих через ДСЗ до загальної кількості зареєстрованих ВПО. Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська обл. — дані відсутні або неповні.

Джерело: побудовано автором на основі: [105; 126]

Регіональна динаміка у 2024–2025 рр. характеризується чіткою неоднорідністю. Найвищі абсолютні показники у 2025 р. зафіксовано у Дніпропетровській 6 535 осіб, Полтавській 2 800, Сумській 1 810, Черкаській

1 730 та Харківській 1 732 областях. Зростання частки спостерігається у Рівненській області на 1,25 %, Одеській на 0,23% та Черкаській на 0,15% тоді як зниження відмічено у Тернопільській області на 0,28 %, Харківській на 0,06% та Чернігівській на 0,05%. Економічна привабливість регіонів формує напрями тяжіння внутрішньо переміщеного населення, проте не забезпечує їх швидкої інтеграції у місцеві ринки праці, що актуалізує необхідність цілеспрямованих заходів підтримки зайнятості, зокрема стимулювання роботодавців, розвитку перекваліфікації та впровадження регіонально орієнтованих механізмів регулювання [103; 105].

Близько 75 % внутрішньо переміщених осіб походять з прифронтових і тимчасово окупованих областей, зокрема Донецької 29 %, Харківської 18 %, Запорізької 11 %, Херсонської 10 % та Луганської 7 % областей [126]. Основні регіони їх переміщення формуються переважно у центральній-східній частині країни, де найбільші частки припадають на Дніпропетровську область 15 %, Харківську 12 %, місто Київ 9 %, Київську область 8 % та Одеську область 6 %. Така територіальна структура зумовлена поєднанням розвинутої промислової бази, можливостей зайнятості та відносно вищого рівня безпеки порівняно з прифронтовими територіями [126].

Через географічну віддаленість від зони активних бойових дій найвищу частку непереміщеного населення (>90%) та найменшу кількість ВПО (<50-80 тис. осіб) мають Закарпатська, Волинська, Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська і Чернівецька обл. [126]. Ці регіони виступають потенційними резервними територіями для просторового перерозподілу ВПО.

Виявлені закономірності свідчать про формування якісно нової просторової структури розселення з трьома типами просторових одиниць [103; 126].

-Полюси тяжіння - промислово розвинуті і відносно безпечні регіони (Дніпропетровська, Харківська, Київська обл., м. Київ, Одеська області), які концентрують близько 75% ВПО, мають максимальне навантаження на соціально-економічну інфраструктуру.

-Полюси відтоку - прифронтові та окуповані території (Донецька, Луганська, Херсонська, частково Запорізька області), спостерігається депопуляція, деградація поселенської мережі, економічна стагнація.

-Буферні зони стабільності - Закарпатська, Волинська, Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька області, де частка непереміщеного населення >90%, мінімальна кількість ВПО, резерв просторового перерозподілу.

Виявлена поляризація посилює регіональні диспропорції розвитку, збільшує навантаження на інфраструктуру регіонів реципієнтів і прискорює демографічне та економічне виснаження регіонів донорів. Це зумовлює необхідність переходу від короткострокових та ситуативних заходів до просторово диференційованої міграційної політики, що передбачає розвантаження перевантажених центрів, стимулювання переміщення до регіонів з резервним потенціалом і формування програм трудової інтеграції внутрішньо переміщеного населення на регіональному рівні [127].

4.3. Зовнішня міграція населення України в умовах активної фази війни (2022–2025)

Повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. спричинило наймасштабнішу примусову міграційну кризу в Європі з часів Другої світової війни. Від самого початку агресії розпочався безпрецедентний за швидкістю і масштабом відтік населення за кордон: лише за перший місяць Україну залишили понад **4 млн осіб**, а до початку літа 2022 р. загальна кількість зареєстрованих біженців досягла **6,2 млн** [124]. Ця хвиля вимушеного еміграційного відтоку принципово відрізняється від попередніх міграційних трансформацій: вона охоплює переважно жінок і дітей, тривалість перебування за кордоном постійно збільшується, а плани щодо повернення

стають дедалі невизначенішими, що трансформує тимчасове переміщення у довгострокову зовнішню міграцію [126].

Зовнішня вимушена міграція є не лише гуманітарним, а й *суспільно-географічним феноменом*: вона формує нові просторові діаспорні мережі, перерозподіляє людський капітал між Україною і приймаючими країнами, закріплює нові транснаціональні ідентичності і змінює конфігурацію демографічного простору країни. Для розуміння масштабів трансформацій необхідний системний аналіз: динаміки і просторової структури зовнішніх переміщень, демографічного профілю біженців, правового статусу в приймаючих країнах, а також намірів і перешкод для повернення [127].

Динаміка зовнішнього переміщення українців охоплює три чіткі фази (рис. 4.23). **Перша фаза – «шокова хвиля» (лютий–травень 2022 р.)**, надзвичайно стрімке зростання від нуля до **6,2 млн** зареєстрованих біженців за 90 днів. Середньодобовий темп еміграції у цей період становив понад 65 тис. осіб. Провідними напрямками стали Польща (до 3 млн), Чехія, Румунія, Угорщина, Словаччина, держави з відкритими сухопутними кордонами і безвізовим режимом [124].

Друга фаза, «стабілізація з частковим поверненням» (червень 2022–грудень 2023 р.), поступове скорочення офіційно зареєстрованих від 7,9 до 6,5 млн. Значна частина чоловіків і літніх осіб повернулась в Україну або перемістилась у бік менш навантажених країн, Іспанії, Португалії, Франції. Водночас зафіксовано суттєве поглиблення *«вторинних переміщень»*, переміщення між країнами ЄС у пошуках кращих умов соціального захисту і зайнятості [126].

Третя фаза, «довгострокова стабілізація» (2024 – поч. 2025 р.), чисельність коливається в діапазоні 6,4-6,8 млн осіб, що свідчить про перетворення *тимчасового захисту на тривалу зовнішню міграцію*. На початок 2025 р. УВКБ ООН зафіксував близько **6,8 млн** українських біженців у 47 країнах [1]. Ключова характеристика цієї фази, зростання середньої тривалості перебування, якщо у 2022 р. більшість розраховувала на

повернення впродовж кількох місяців, то у 2025 р. медіана перебування за кордоном перевищила **30 місяців** [124].

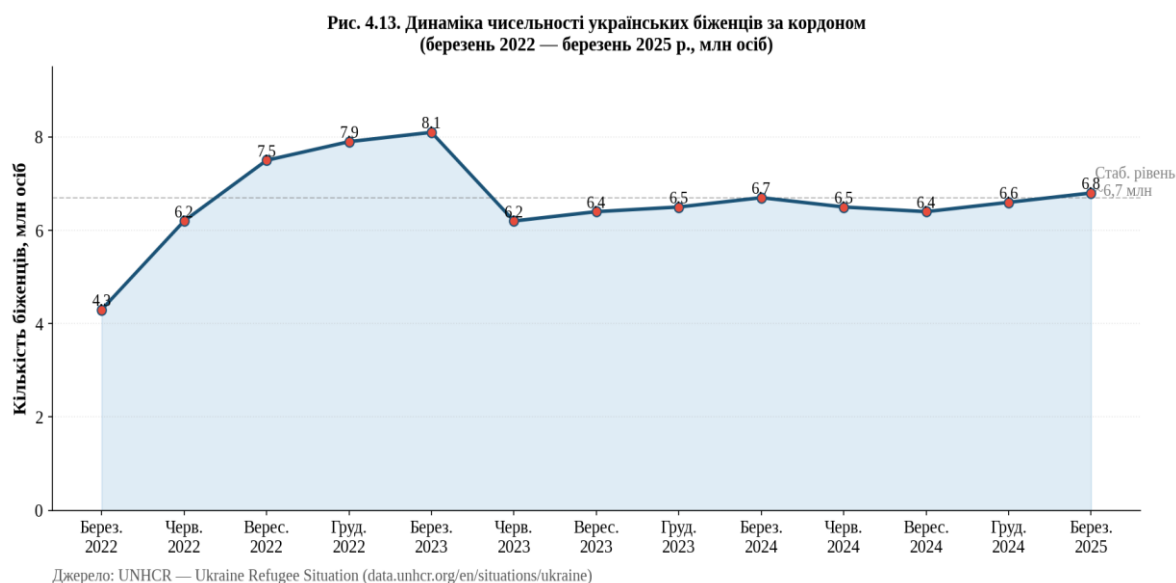

Рис. 4.23. Динаміка чисельності українських біженців за кордоном (березень 2022 — березень 2025 р., млн осіб)

Джерело: побудовано автором на основі [124]

Географія розселення українських біженців має виразну *центральноєвропейську орієнтацію* з поступовим розширенням у напрямку Західної та Південної Європи (рис. 4.24, табл. 4.9). **Німеччина** є абсолютним лідером за кількістю зареєстрованих українців на початок 2025 р. — **близько 1,17 млн осіб**, завдяки системі TVPG (Aufenthaltserlaubnis), що забезпечує доступ до системи соціального захисту (Bürgergeld), безкоштовних мовних курсів і ринку праці. **Польща** прийняла найбільше українців у пікові місяці 2022 р. (до 3 млн), однак після поступового скорочення пільг офіційно зафіксувала близько **960 тис. у 2025 р.**, хоча реальна кількість значно вища з огляду на маятникові переміщення між Польщею і Україною [128].

Серед позаєвропейських напрямів найбільший потік українців сформувався у **США (~120 тис.)** в межах гуманітарної програми «Uniting for Ukraine» та у **Канаді (~90 тис.)** за програмою CUAET. Варто зазначити формування нових міграційних вузлів у Португалії, Ірландії і скандинавських країнах, де кількість українців зросла в 3–5 разів порівняно з 2021 р. [124; 128].

Таблиця 4.9

Чисельність та правовий статус українських біженців у ключових країнах прийому (2022–2025 рр.)

**Умовні позначення: ТЗ - тимчасовий захист; СБ - статус біженця; П - гуманітарний дозвіл; ТО - тимчасовий проживаючий.*

Країна	Черв. 2022, тис.	Груд. 2022, тис.	Груд. 2023, тис.	Поч. 2025, тис.	Тип захисту	Статус	Правова основа
Німеччина	~1 170	~1 100	~1 150	~1 170	ТЗ	ТО	Visafreiheit/TVPG
Польща	~3 000	~1 500	~970	~960	ТЗ	ТО	Spec. prot. law
Чехія	~400	~440	~380	~370	ТЗ	ТО	Lex Ukraina III
Велика Британія	~150	~210	~250	~250	ТЗ	ТО	Homes for Ukraine
Іспанія	~140	~175	~210	~210	ТЗ	ТО	Prot. temporal
Італія	~170	~160	~175	~180	ТЗ	ТО	Prot. temporanea
Франція	~100	~130	~148	~150	ТЗ	ТО	Protection temporaire
Молдова	~110	~116	~85	~80	ТЗ	ТО	Тимчасовий захист
США	~75	~95	~120	~120	У	ТО	Uniting for Ukraine
Канада	~60	~80	~90	~90	У	ТО	CUAET

Джерело: побудовано автором на основі [124; 128]

Умовні позначення: ТЗ – тимчасовий захист; СБ – статус біженця; П – гуманітарний дозвіл; ТО – тимчасовий проживаючий.

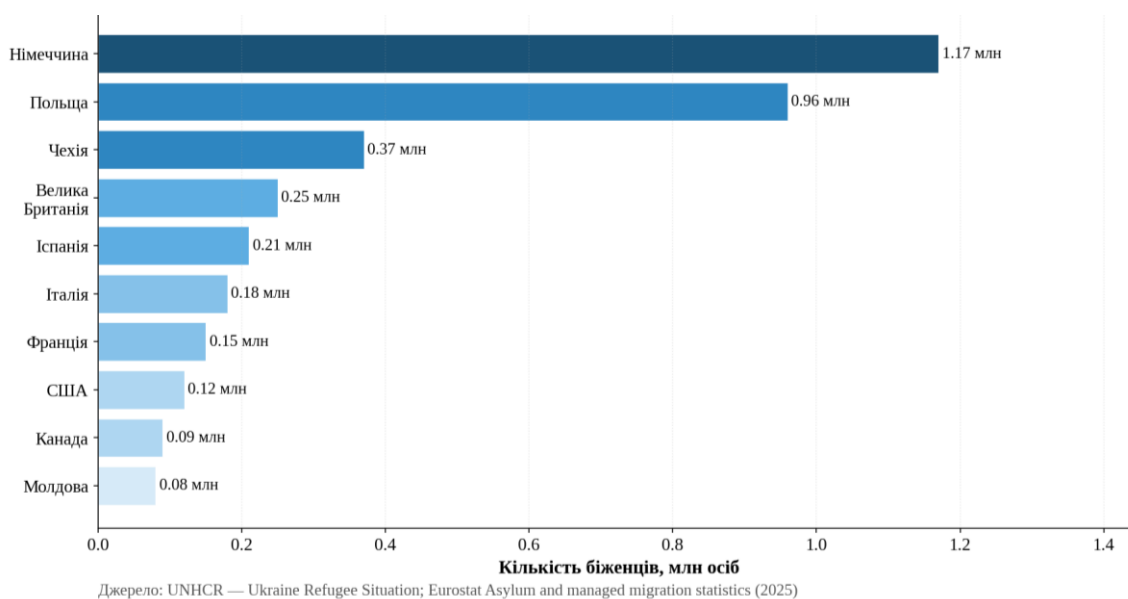

Рис. 4.24. ТОП-10 країн прийому українських біженців (початок 2025 р., тис. осіб)

Джерело: побудовано автором на основі: [124]

Демографічна структура українських біженців за кордоном принципово відрізняється від структури ВПО всередині країни і відображає специфічні механізми зовнішньої вимушеної міграції в умовах воєнного стану (рис. 4.25).

Статеву диспропорцію є ще більш вираженою, ніж серед внутрішніх переміщених, жінки становлять близько 60,8% від загальної кількості, чоловіки близько 39,2%. Це пояснюється законодавчим обмеженням виїзду для чоловіків призовного віку (18–60 р.) згідно з Указом Президента № 64/2022 та наступними рішеннями про мобілізацію. Серед зареєстрованих за кордоном чоловіків переважають особи 60+ р., неповнолітні і ті, хто мав законні підстави для виїзду [126].

Статеву-вікову структуру відображає сімейний характер зовнішньої еміграції, діти 0–17 р. становлять 27,3% від загальної кількості, що майже втричі перевищує відповідний показник серед ВПО у зоні конфлікту. Особи 18–59 р. (переважно жінки) становлять 57,1%, населення пенсійного віку (60+) –15,6%. Відповідно до даних МОМ, близько ~2 млн дітей навчаються у школах приймаючих країн, з яких ~625 тис. , безпосередньо у закладах ЄС (Eurostat, 2024) [126; 128].

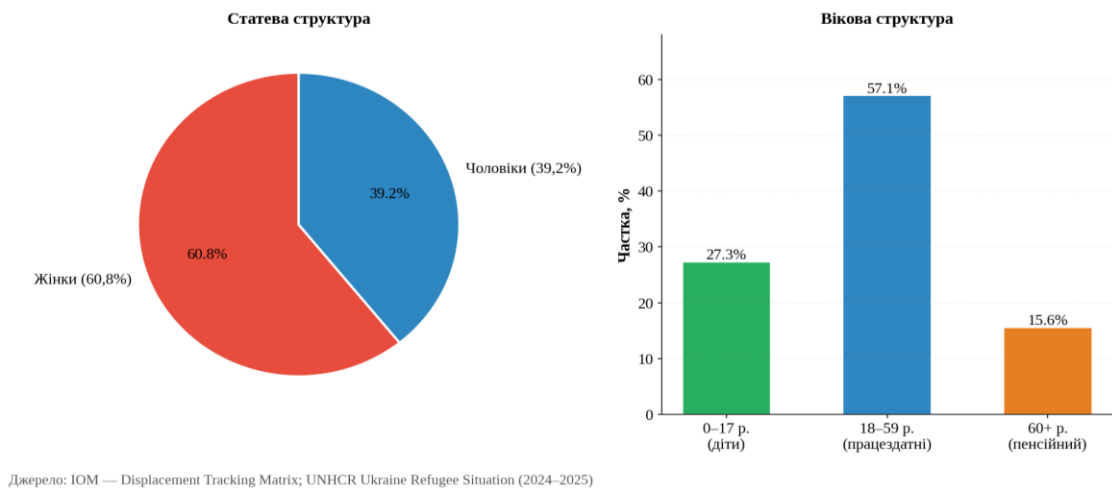

Рис. 4.25. Статеві-вікова структура українських біженців за кордоном (2024-2025 рр., %)
Джерело: побудовано автором на основі: [124; 126]

Правове становище українських біженців визначається складною багаторівневою системою міжнародного, регіонального (ЄС) і національного законодавства. Безпрецедентним кроком стала активація у березні 2022 р. **Директиви ЄС 2001/55/ЄС про тимчасовий захист**, вперше за всю 21-річну її дію. Це рішення надало всім українцям, які залишили країну після 24 лютого 2022 р., автоматичний доступ до тимчасового захисту у всіх 27 державах-членах ЄС, уникаючи індивідуальних процедур визначення статусу біженця [79].

Таблиця 4.10

Правові механізми захисту українських біженців у ключових країнах прийому

Правовий механізм	Скорочення	Строк дії	Право на працю	Доступ до освіти	Соц. виплати	Застосовується
Директива ЄС 2001/55/ЄС (Тимчасовий захист)	ТЗ	1 рік + прод.	✓	✓	✓	Усі 27 держав ЄС + Молдова
Директива ЄС 2011/95/ЄС (Статус біженця)	СБ	3 роки	✓	✓	✓	Усі держави ЄС

		+				
		прод.				
Homes for Ukraine (Велика Британія)	П/ТЗ	18–36 міс.	✓	✓	Обм.	Велика Британія
Uniting for Ukraine (США)	П	2 роки	✓	✓	✓	США
CUAET - Canada- Ukraine Authorization for Emergency Travel	П	3 роки	✓	✓	✓	Канада
Закон про тимчасовий захист (Молдова)	ТЗ	1 рік + прод.	✓	Обм.	Обм.	Молдова

Джерело: побудовано автором на основі: [79; 80; 81]

Тимчасовий захист (ТЗ) в ЄС надає, право на проживання і пересування в межах ЄС, доступ до ринку праці, доступ до системи соціального захисту, медицини, освіти нарівні з громадянами, право на возз'єднання сім'ї. У березні 2024 р. Рада ЄС ухвалила **Рішення 2024/1836**, яким продовжила дію ТЗ до 4 березня 2026 р., що стало четвертим поспіль продовженням і закріпило фактичне перетворення тимчасового захисту на квазі-постійний статус [81]. Водночас окремі держави такі як, Данія, Нідерланди, Австрія, запровадили додаткові умови (вимога зайнятості, обмеження соціальних виплат), що ускладнює становище найбільш вразливих категорій, зокрема літніх осіб, осіб з інвалідністю, одиноких матерів [81].

Таблиця 4.11

Правові гарантії та практичні обмеження для українських біженців за основними сферами прав

Сфера прав	Правовий статус і гарантії	Практичні обмеження та виклики
Документи та реєстрація	Тимчасовий захист / посвідка: дія 1–3 роки; автоматичне продовження у ЄС до 2026 р. (Рішення ЄС 2024/1836). Біометричний дозвіл на проживання (BRP) у Великій Британії.	Спеціальна відмітка у паспорті (США, Канада). Проблема: частина українців не встигла оновити документи після 2022 р.

Право на працю	У всіх 27 країнах ЄС, автоматично з дня реєстрації. У Великій Британії, дозволено з моменту в'їзду. Рівень зайнятості ~50% (МОМ, жовт. 2025).	Проблеми, невизнання дипломів, мовні обмеження, дискримінація на ринку праці. Частка, що працює за фахом є меншою за 30% (EU-Labour Force Survey, 2024).
Доступ до соціального захисту	ЄС: соціальна допомога, пенсії, виплати на дітей, нарівні з громадянами. Середній розмір виплат: Нім. €500/міс., Пол. 500 злотих/міс.	Поступове скорочення: Польща 2023 р. скасувала 300 зл. виплату. Нідерланди - обмеження після 2024 р. Данія – «правило 45 годин роботи».
Доступ до освіти	Дошкільна і шкільна освіта є обов'язкова для дітей у всіх країнах ЄС. Університети надають пільгові умови вступу у 28 країнах.	~625 000 дітей навчаються у школах ЄС (Eurostat, 2024). Проблема, 40% продовжують навчання дистанційно в українських школах.
Медична допомога	ЄС: невідкладна і планова медична допомога нарівні з громадянами. Велика Британія діє NHS доступна.	Практичні бар'єри це мовні, відсутність направлень, черги. Психічне здоров'я 45% мають ознаки ПТСР (ВООЗ, 2024).
Пересування і повернення	ТЗ дозволяє в'їзд/виїзд з України та повернення без втрати статусу. Чоловіки 18-60 р. не можуть виїхати з України (Закон №3633).	~18% задекларували намір повернутись найближчим часом (МОМ, 2025). Перешкоди які нальмують, безпека, відсутність житла, роботи.

Джерело: побудовано автором на основі: [79; 80; 81]

Поза межами ЄС правовий захист реалізується через окремі національні механізми. У Великій Британії діє схема «Homes for Ukraine» (з 2022 р.), дозвіл на перебування терміном 18-36 місяців з правом на роботу і доступом до NHS. У США програма «Uniting for Ukraine» надає гуманітарний пароль (parole) на 2 роки з можливістю подати заявку на політичний притулок. У Канаді програма CUAET дозволяє тимчасове перебування до 3 років з повним доступом до медицини, освіти і ринку праці [130; 131].

Конвенція ООН 1951 р. про статус біженців залишається базовим міжнародно-правовим документом, але переважна більшість українців отримала тимчасовий захист, не вдаючись до процедури індивідуального

визначення статусу біженця. Це породжує специфічну правову невизначеність: по завершенні дії ТЗ у 2026 р. мільйони українців опиняться перед вибором між поданням заяви на постійний захист, повернення в Україну або іншого статусу перебування, що вже сьогодні є предметом активних дискусій у правовому і міграційному вимірі [130; 131].

Наміри щодо повернення є одним з ключових індикаторів, що визначає майбутню картину демографічного простору України. За даними МОМ (DTM, раунди 14–21, 2023–2025), відповіді українських біженців за кордоном розподіляються таким чином (рис. 4.26), 55% планують повернутись після завершення активної фази бойових дій, 22% планують залишитись у країні перебування, 18% поки не визначились, лише 5% планують повернутись найближчим часом. Порівняно з 2023 р. частка тих, хто планує залишитись, зросла з 15% до 22% (+7 %), тоді як частка, що орієнтується на швидке повернення, скоротилась з 8% до 5% (–3 %) [126].

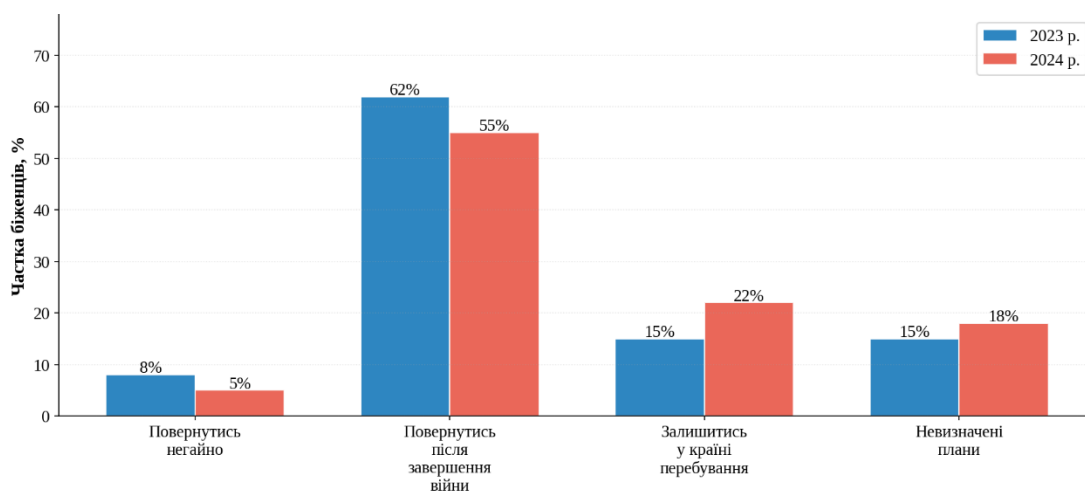

Рис. 4.26. Наміри щодо повернення серед українських біженців за кордоном (2023-2024 рр., %)

Джерело: побудовано автором на основі: [126]

Головними чинниками, що стримують повернення, за даними МОМ, є безпекова ситуація (79%), відсутність житла (43%), відсутність роботи (38%), невизначений правовий статус чоловіків (31%), необхідність продовжити навчання дітей (27%) [126]. Водночас для частини біженців, особливо молоді,

відбувається поступова *соціальна інтеграція* у приймаючих країнах, оволодіння мовою, формування соціальних мереж, отримання роботи за фахом. Це підвищує ризик *«безповоротного відтоку»* населення, особливо серед осіб з вищою освітою, що є критичним для відновлення людського капіталу України у постконфліктний період [130; 131].

Таким чином, зовнішня вимушена міграція 2022–2025 рр. трансформувалася з інструменту екстреного переміщення у сталу складову нової демографічної реальності України. Близько 6,8 млн осіб перебувають за кордоном у правовому статусі, що поступово набуває ознак довготривалої еміграції. Різноманітність правових режимів приймаючих країн, нерівномірність доступу до прав і соціального захисту, а також зростання частки осіб, орієнтованих на тривале перебування за кордоном, формують комплекс викликів як для держав реципієнтів, так і для України, яка зазнає значних втрат людського капіталу.

4.4. Проблеми і перспективи зовнішньої вимушеної міграції України, SWOT-аналіз та стратегічні орієнтири

Зовнішня вимушена міграція 2022–2025 рр. поставила Україну перед комплексом взаємопов'язаних демографічних, економічних і правових викликів, що не мають прецедентів у новітній історії країни. Разом з тим масова присутність українців у 47 країнах світу формує і безпрецедентний потенціал, діаспорну мережу, яка за умов ефективної міграційної політики може стати *каталізатором відбудови і розвитку*, а не лише статистикою демографічних втрат. Для об'єктивної оцінки і розробки стратегічних відповідей необхідний системний SWOT-аналіз, що дозволяє структурувати внутрішні і зовнішні чинники, виявити стратегічні суперечності і запропонувати диференційовані заходи для різних сценаріїв [124; 126; 139; 140].

В дисертаційній роботі SWOT-аналіз проведено у двох вимірах: *внутрішньому* (сильні та слабкі сторони, чинники, що визначаються станом самої України) і *зовнішньому* (можливості та загрози, чинники приймаючих країн і міжнародного середовища). Результати аналізу представлено у табл. 4.12.

Таблиця 4.12

SWOT-аналіз зовнішньої вимушеної міграції України та перспектив повернення (2025–2030 рр.)

	Позитивні чинники	Негативні чинники
Внутрішні чинники	S - СИЛЬНІ СТОРОНИ 1. Потенційна репатріантська база ~6,8 млн осіб (UNHCR, 2025) 2. Нові компетенції та мовні навички, набуті за кордоном 3. Збереження культурної та громадянської ідентичності 4. Активна євроінтеграція (статус кандидата з 2022 р.) 5. Значний потенціал діаспорних інвестицій та грошових переказів 6. Міжнародна фінансова підтримка відбудови (МБРР, ЄС, МВФ)	W - СЛАБКІ СТОРОНИ 1. Безпекова нестабільність як ключовий стримувальний чинник (79%) 2. Критичний дефіцит житла у постраждалих регіонах 3. Руйнування інфраструктури ринку праці на Сході 4. Відрив ~1,5 млн дітей від укр. освітньої системи 5. Правова невизначеність статусу після 2026 р. 6. Слабка координація між країнами прийому та Україною
Зовнішні чинники	O - МОЖЛИВОСТІ 1. Програми репатріації ЄС та УВКБ ООН 2. Перемовини про вступ до ЄС як довгостроковий стимул 3. Залучення діаспори до відбудови (спец. ек. зони, преференції) 4. Цифровізація держпослуг та дистанційна реінтеграція 5. Міжнародні програми компенсації за зруйноване майно 6. Зростання попиту на кваліфіковані кадри у відбудові	T - ЗАГРОЗИ 1. Поглиблення інтеграції у суспільства приймаючих країн → «безповоротний відтік» 2. «Відтік мізків», 30% зайнятих за кордоном мають вищу освіту 3. Асиміляція дітей, 40% навчаються у школах приймаючих країн 4. Загострення демографічного старіння країни 5. Закінчення ТЗ у 2026 р. без чіткого наступного механізму

		6. Конкуренція між ЄС і Україною за висококваліфіковані кадри
--	--	---

Джерело: побудовано автором на основі: [124; 126; 133; 134; 135]

Сильні сторони (S) формуються передусім масштабом і потенційною мобілізаційністю репатріантського резерву, **близько 6,8 млн осіб**, що становить понад 16% довоєнного населення України, зберігають громадянство, культурну ідентичність і здебільшого орієнтацію на повернення [124]. За даними МОМ, за роки перебування за кордоном значна частина набула нових мовних компетенцій, ознайомилась з євростандартами виробництва, освіти і соціального захисту. Ці знання можуть стати критичним ресурсом для модернізації українських інституцій у процесі євроінтеграції, за умови ефективних програм залучення репатріантів [126, 132].

Слабкі сторони (W) зосереджені насамперед у безпековому, житловому і правовому вимірах. Безпековий чинник є абсолютним домінантом, **79% біженців** називають ситуацію безпеки головною перешкодою для повернення (МОМ, раунд 21). Критичним є дефіцит житла, за оцінками Світового банку, **понад 1,4 млн житлових одиниць** пошкоджено або знищено, що фактично унеможлиблює повернення великих контингентів без масштабних програм відбудови [134]. Особливою тривогою є стан дитячої освіти, **~40% дітей-біженців** навчаються виключно у школах приймаючих країн (Eurostat, 2024), що підвищує ризик мовної і культурної асиміляції та ускладнює реінтеграцію у майбутньому [135].

Можливості (O) пов'язані передусім з унікальним вікном євроінтеграції. Набуття Україною статусу кандидата у члени ЄС у 2022 р. і відкриття переговорних розділів у 2024 р. формують потужний довгостроковий стимул для повернення: мотивацію жити і будувати кар'єру в країні з перспективою членства. Важливою можливістю є залучення діаспорних грошових переказів до продуктивних інвестицій, у 2022-2023 рр. щорічний обсяг переказів перевищував **20 млрд дол. США** [137].

Цифровізація держпослуг відкриває можливість *дистанційної реєстрації* для повернення і збереження зв'язків з Україною під час перебування за кордоном.

Загрози (Т) є найбільш довгостроковими і структурними. Ключова загроза, **безповоротний відтік людського капіталу**, що вже відбувається, за даними EU Labour Force Survey 2024, **близько 30% зайнятих українців за кордоном** мають вищу освіту, а більшість з них працює за фахом. Чим довше триває перебування, тим глибша соціальна інтеграція і тим менша ймовірність повернення. Дослідження Bertelsmann Stiftung показує, що після **трьох і більше років** перебування за кордоном частка тих, хто планує залишитись назавжди, подвоюється з 15 до 30-35% [136]. Закінчення тимчасового захисту у 2026 р. без чіткого наступного правового механізму може спричинити нову хвилю правової невизначеності для мільйонів людей.

На основі SWOT-аналізу розроблено **TOWS-матрицю**, інструмент, що дозволяє перетворити виявлені сильні і слабкі сторони, можливості і загрози на конкретні стратегічні дії. TOWS-підхід відрізняється від SWOT тим, що не обмежується діагностикою, а систематично формує стратегічні відповіді для кожної комбінації чинників [138].

Таблиця 4.13

TOWS-матриця стратегій управління зовнішньою вимушеною міграцією та стимулювання повернення

Стратегія	Зміст та заходи	Механізми реалізації
SO (Сила + Можливості)	Залучення діаспори до відбудови через інвестиційні програми. Програми повернення кваліфікованих спеціалістів (ІТ, медицина, інженерія). Розробка діаспорних облігацій для фінансування відбудови.	Спеціальні економічні зони з преференціями для репатріантів-підприємців. Портал «Повернись і відбудуй» (онлайн реєстрація). Програма «Українська кар'єра» спільно з ЄС.
WO (Слабкість + Можливості)	Усунення дефіциту житла через міжнародне фінансування тимчасових модульних будинків. Дистанційні платформи для збереження зв'язку дітей з укр.	Програма USAID «Shelter for Return». Єдиний реєстр репатріантів МВС. Онлайн-освіта «Укршкола» для дітей за кордоном. Угоди про взаємовизнання кваліфікацій з ЄС.

	школами. Координаційний центр «Україна–діаспора».	
ST (Сила + Загрози)	Протидія «відтоку мізків», цільові програми грантів для повернення вчених і фахівців. Забезпечення інклюзивної реінтеграції жінок з дітьми. Програми ревалоризації закордонного досвіду.	Програма НАН «Наука повертається». Гранти Мінекономіки для ФОП-репатріантів. Визнання іноземних дипломів за спрощеною процедурою. Ваучери на перекваліфікацію.
WT (Слабкість + Загрози)	Правова гарантія збереження майна і пенсійних прав для тих, хто повертається. Соціально-психологічна реадaptaція (ПТСР, культурний шок). Протидія демографічному старінню через пронаталістичну політику.	Законодавство про захист права власності репатріантів. Центри психологічної підтримки повернення. Програма «Сім'я повертається», допомога при народженні для репатріантів. Гнучкий пенсійний зарахунок стажу.

Джерело: розроблено авторкою на основі SWOT-аналізу та даних: [124; 126; 136; 138]

SO-стратегія (максимізація сильних сторін через можливості) передбачає активне залучення діаспори до відбудови через спеціальні економічні зони, інвестиційні преференції і портал «Повернись і відбудуй». Досвід повоєнних відновлень Ізраїлю і Боснії та Герцеговини свідчить, що програми залучення висококваліфікованих репатріантів до пріоритетних секторів можуть у 3–5 разів пришвидшити відновлення [135]. **WO-стратегія** (усунення слабкостей через можливості) спрямована на вирішення житлової кризи і освітнього розриву: модульне житло з міжнародним фінансуванням і платформи дистанційного навчання для дітей за кордоном.

ST-стратегія (протидія загрозам через сильні сторони), це насамперед цільові програми протидії «відтоку мізків»: гранти для науковців, лікарів і вчителів, спрощене визнання іноземних дипломів, ваучери на перекваліфікацію і підприємницькі пільги для репатріантів-ФОП. **WT-стратегія** (мінімізація ризиків в умовах слабкостей і загроз) найбільш складна, правові гарантії збереження власності і пенсій, психологічна реадaptaція

(ПТСР, культурний шок), пронаталістична підтримка для репатріантів із дітьми.

На основі даних МОМ (DTM, раунди 14–21), УВКБ ООН і досліджень Bertelsmann Stiftung розроблено три сценарії динаміки повернення українських біженців (рис. 4.27):

Оптимістичний сценарій (завершення активної фази 2025–2026 рр.), повернення до **55% біженців** (~3,7 млн осіб) протягом 3–5 років. Передумовами розвитку процесів виступають досягнення перемир'я або укладення мирної угоди, розгортання масштабної відбудови та формування надійних гарантій безпеки. За оптимістичного варіанта очікується часткова нейтралізація демографічних втрат і певне омолодження вікової структури населення. **Базовий сценарій** за умов затяжного конфлікту у 2026–2028 рр. передбачає повернення близько 35 % осіб, що становить орієнтовно 2,4 млн, з домінуванням жінок з дітьми до відносно безпечних регіонів, тоді як значна частина висококваліфікованих фахівців зберігає орієнтацію на перебування за кордоном. За **песимістичного сценарію** тривалої нестабільності масштаби повернення обмежуються приблизно 20 % або 1,4 млн осіб, супроводжуються зростанням частки населення, що набуває статусу постійного проживання у країнах Європейського Союзу, і призводять до поглиблення демографічних втрат, старіння населення та посилення інтелектуальної еміграції [126; 133].

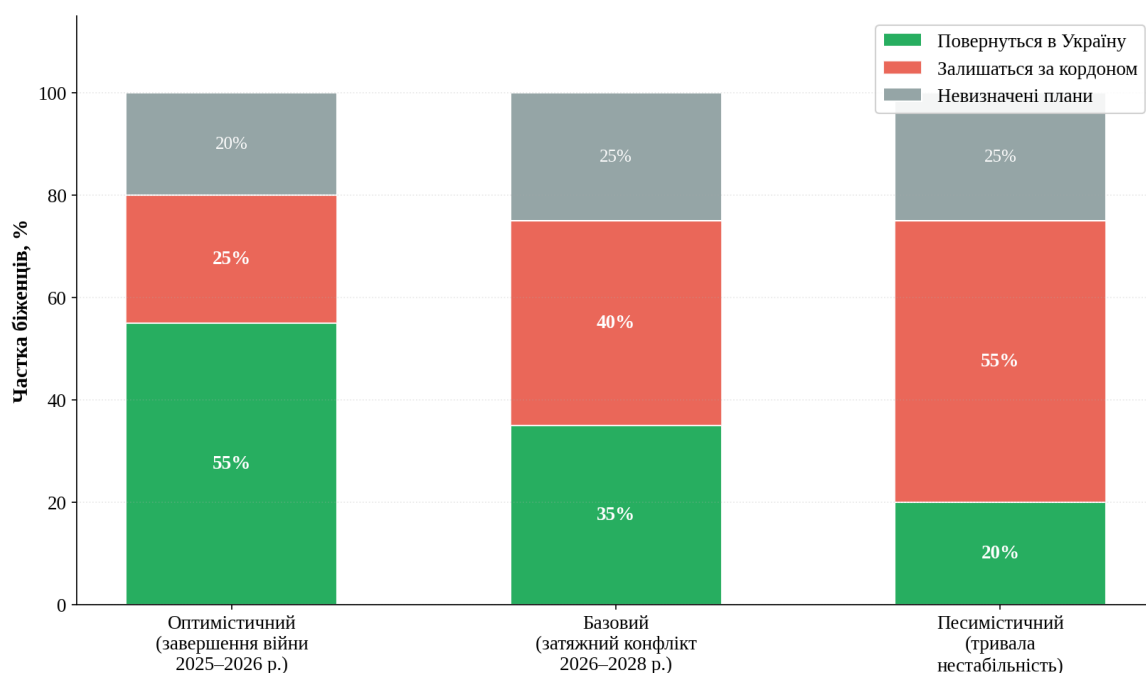

Рис. 4.27 Сценарії повернення українських біженців залежно від перебігу війни (прогнозні розрахунки, %)

Джерело: побудовано автором на основі: [126; 136]

Демографічні наслідки навіть оптимістичного сценарію є суттєвими. До 2022 р. населення України становило ~41,5 млн осіб. З урахуванням загиблих, довготривалих ВПО і біженців, що залишились за кордоном, реальна чисельність населення до 2030 р. за базовим сценарієм може скласти від 32 до 36 млн осіб (UNFPA Ukraine, 2024), що означає перехід країни до принципово іншої демографічної моделі малонаселеної середньоєвропейської держави з усіма наслідками для пенсійної системи, регіонального розвитку і обороноздатності [133].

Синтез проведеного SWOT-аналізу, сценарного прогнозування і аналізу міжнародного досвіду дозволяє сформулювати **шість стратегічних пріоритетів** міграційної політики України щодо управління зовнішнім вимушеним переміщенням і стимулювання повернення (табл. 4.14, рис. 4.28). Вони охоплюють увесь цикл, від стимулювання до реінтеграції і запобігання безповоротним втратам.

Таблиця 4.14

Стратегічні рекомендації щодо управління зовнішньою вимушеною міграцією України та стимулювання повернення (2025–2030 рр.)

Напрямок	Заходи	Відповідальні	Терміни	Пріоритет
Стимулювання повернення	- Програми компенсації вартості переїзду; - пільгова іпотека для репатріантів; - податкові канікули на 3 роки; - пріоритетне працевлаштування у держсекторі.	Мінекономіки, МЗС, місцева влада	2025-2027	Критичний
Реінтеграція дітей в освіту	- Визнання іноземних свідоцтв; - перехідні класи адаптації; - психологічний супровід; - дистанційні програми для тих, хто ще за кордоном.	МОН, ЮНІСЕФ, місцеві школи	2025-2026	Критичний
Правова безпека репатріантів	-Гарантії збереження майна, пенсійного стажу і соц. виплат при поверненні; -спрощена процедура відновлення документів.	МЮ, ПФУ, Мінсоцполітики	2025-2026	Високий
Залучення діаспори	-Діаспорні облігації; інвест. платформа «UkraineInvest»; -грантові програми для підприємців-репатріантів;	МЗС, Мінфін, ЄБРР	2025-2030	Високий

	-двостороннє визнання кваліфікацій.			
Регіональна диференціація	Програми повернення до безпечних регіонів; -«пілотні» громади з пакетом стимулів; -просторова диверсифікація потоків репатріантів.	МРГБ, обласні адміністрації	2026-2030	Середній
Протидія «відтоку мізків»	-Гранти НАН для науковців-репатріантів; - програми для лікарів і вчителів; -угоди з ЄС про стимулювання повернення спеціалістів.	МОН, МОЗ, НАН, ЄС	2025-2028	Середній

Джерело: побудовано автором на основі SWOT/TOWS-аналізу та досвіду Боснії та Ізраїлю [124; 126; 133-136]

У дослідженні запропоновано авторську методику багатовимірного експертного скорингу, яка передбачає кількісну оцінку шести стратегічних напрямів міграційної політики за уніфікованою шкалою від 1 до 10 балів у двох вимірах, поточний рівень(*П*), як фактичний стан реалізації станом на початок 2025 р. та необхідний рівень(*Н*), як мінімальний поріг, за якого відповідний напрям формує передумови для масового організованого повернення біженців. Різниця між цими рівнями(*Н - П*) виступає інтегральним індикатором пріоритетності, причому її зростання відображає підвищення актуальності відповідного напрямку для першочергових управлінських рішень.

Пропонуємо, шкалу інтерпретації балів, де:

1-3 бали, це *критично недостатній рівень*, коли механізми або умови фактично відсутні, масове повернення неможливе;

4-6 балів, це *частково реалізований рівень*, базові механізми існують, але є суттєві недоліки;

7-9 балів це *достатній рівень*, умови забезпечують повернення переважної більшості;

10 балів - *повний рівень*, ідеальний стан, практично недосяжний в умовах тривалого конфлікту.

Кожен напрям оцінювався за трьома складовими: (1) наявність правових та інституційних механізмів; (2) реальна доступність для цільових груп; (3) достатність для запуску масового повернення.

Таблиця 4.15

Обґрунтування балів радарної діаграми стратегічних пріоритетів (рис. 4.28)

Напрямок	Поточний рівень	Обґрунтування	Необхідний рівень	Обґрунтування	Розрив
Безпека та відбудова	3/10	→ деталі в тексті	9/10	→ деталі в тексті	-6 пунктів
Ринок праці	4/10	→ деталі в тексті	8/10	→ деталі в тексті	-4 пункти
Житлова політика	3/10	→ деталі в тексті	8/10	→ деталі в тексті	-5 пунктів
Освіта та діти	5/10	→ деталі в тексті	7/10	→ деталі в тексті	-2 пункти
Соціальний захист	5/10	→ деталі в тексті	7/10	→ деталі в тексті	-2 пункти
Правова база	6/10	→ деталі в тексті	8/10	→ деталі в тексті	-2 пункти

Джерело: авторська методика скорингу побудовано на основі: [126] IOM DTM Round 21 (2025); [102] World Bank RDNA3 (2024); [129] EU Labour Force Survey (2024); [128] Eurostat Asylum Statistics (2024); [127] Council Decision (EU) 2024/1836.

Детальне обґрунтування оцінок за кожним напрямом

1. Безпека та відбудова (поточний рівень – 3/10; необхідний – 9/10; розрив – 6 балів)

Поточний рівень 3/10, обґрунтовується такими кількісними показниками: активні бойові дії на ~20% території країни; понад **1,4 млн житлових одиниць** знищено або пошкоджено (World Bank RDNA3, 2024) [102]; **79% біженців** у 2025 р. назвали безпекову ситуацію головним чинником, що стримує повернення (МОМ, раунд 21) [126]; загальний обсяг задокументованих збитків перевищує **486 млрд дол. США**, рівень, за якого відбудова потребує декількох десятиліть без зовнішньої підтримки. Перелічені чинники свідчать про те, що умови для масового організованого повернення фактично відсутні, що відповідає нижній частині шкали, тобто **3/10**.

Необхідний рівень 9/10, визначається орієнтиром, за якого частка біженців, що повертаються, перевищує 50% від загальної кількості. Порівняльний аналіз постконфліктних ситуацій показує, у Боснії та Герцеговині після підписання Дейтонської угоди (1995 р.) повернення 65% біженців відбулося протягом 5–7 років за умов відносної безпеки (~8/10 за аналогічною шкалою), міжнародних гарантій і масштабної відбудови (UNHCR Bosnia Statistics). Для України з огляду на більший масштаб руйнувань і триваліший конфлікт необхідний рівень встановлено на позначці **9/10**, тобто фактичне припинення активних бойових дій, безпекові гарантії на середньострокову перспективу і відновлення базової цивільної інфраструктури у приймаючих регіонах. Максимум 10/10 не передбачається як реалістична мета, оскільки повна безпека в умовах продовження гібридних загроз недосяжна [135].

2. Ринок праці (поточний рівень – 4/10; необхідний – 8/10; розрив – 4 бали)

Поточний рівень 4/10, рівень зайнятості серед ВПО всередині країни складає лише **50%** від рівня непереміщеного населення (МОМ, раунд 21)

[126], серед біженців за кордоном рівень зайнятості за фахом є **менше 30%** (EU Labour Force Survey, 2024), у прифронтових областях частка зайнятих серед ВПО сягає **лише 40%** [126]. Водночас функціонують деякі програми зайнятості через ДСЗ і міжнародних партнерів, що дещо підвищує оцінку відносно мінімуму – **4/10**.

Необхідний рівень 8/10, передбачає рівень зайнятості репатріантів не нижче 70–75% від середнього по країні, наявність систем визнання закордонних кваліфікацій, активні програми перекваліфікації і регіональні трудові хаби. Оцінка 8/10, а не 10/10, відображає реалістичне визнання того, що повний паритет зайнятості між репатріантами і місцевим населенням одразу після повернення є малоімовірним.

3. Житлова політика (поточний рівень – 3/10; необхідний – 8/10; розрив – 5 балів)

Поточний рівень 3/10, понад 1,4 млн житлових одиниць знищено або пошкоджено, ще близько 3,5 млн осіб втратили доступ до постійного житла (World Bank RDNA3) [102]. Відсутній системний механізм компенсації за зруйноване майно; 43 % біженців назвали відсутність житла другою за значущістю перешкодою для повернення (MOM) [126]. Наявні тимчасові модульні рішення покривають лише незначну частку потреби – 3/10.

Необхідний рівень 8/10, наявність системи компенсації за втрачене майно (механізм «Рентабо» ЄС), масштабні програми відбудови тимчасового і постійного житла, пільгова іпотека для репатріантів. Аналог, програма відбудови житла у Косово після 1999 р. (фінансування ЄС і USAID) дозволила забезпечити базовим житлом ~80% повернених протягом 5 років.

4. Освіта та діти (поточний рівень – 5/10; необхідний – 7/10; розрив – 2 бали)

Поточний рівень 5/10 ~1,5 млн дітей перебуває за кордоном, з яких близько **625 тис. навчаються у школах ЄС** (Eurostat, 2024) [128]; **40%** продовжують дистанційне навчання в українських школах паралельно. Функціонує державна платформа «Всеукраїнська школа онлайн», підписано

угоди з рядом країн про частковий доступ до двомовного навчання. Частковий позитив підвищує оцінку відносно нижчих напрямів – **5/10**.

Необхідний рівень 7/10, система перехідних адаптаційних класів при поверненні, взаємне визнання шкільних свідоцтв між Україною і ЄС, психологічний супровід реінтеграції. Оцінка 7/10 (а не вища) відображає об'єктивні обмеження, тобто повна освітня реінтеграція після 3+ років навчання за кордоном потребує щонайменше 1–2 роки адаптаційного перехідного часу.

5. Соціальний захист (поточний рівень – 5/10; необхідний – 7/10; розрив – 2 бали)

Поточний рівень 5/10, базові програми соціального захисту ВПО функціонують; діє система виплат через «Є-підтримку» і МОВІ (МВФ, ЄС). Водночас **52% біженців за кордоном** залишаються залежними від гуманітарної допомоги (МОМ, 2025) [126], а пенсійна система не забезпечує повний облік стажу, набутого за кордоном. Оцінка – **5/10**.

Необхідний рівень 7/10, угоди про взаємозарахування пенсійного стажу з країнами-реципієнтами, гарантовані соціальні виплати при поверненні протягом 6–12 місяців адаптації, страховий захист від втрати роботи для репатріантів.

6. Правова база (поточний рівень – 6/10; необхідний – 8/10; розрив – 2 бали)

Поточний рівень 6/10, тимчасовий захист в ЄС продовжено до березня 2026 р. (Рішення ЄС 2024/1836) [81], що забезпечує правову визначеність у короткостроковому горизонті. Функціонує Єдиний реєстр ВПО; ухвалено Закон про захист майна переміщених осіб № 2356-IX. Водночас відсутні, механізм визнання іноземних дипломів за спрощеною процедурою, угоди про взаємозарахування пенсійного стажу з ЄС, чіткий правовий статус після завершення ТЗ у 2026 р. Оцінка – **6/10**.

Необхідний рівень 8/10, повний пакет законодавства про правовий статус репатріантів, збереження майна і стажу, визнання дипломів;

двосторонні угоди з 5–10 ключовими країнами прийому; цифровий паспорт репатріанта. Оцінка 8/10 (а не 10/10) відображає реалістичне визнання, що абсолютна правова визначеність в умовах триваючого конфлікту недосяжна, однак оцінка 8 достатня для зняття ключових правових перешкод для повернення.

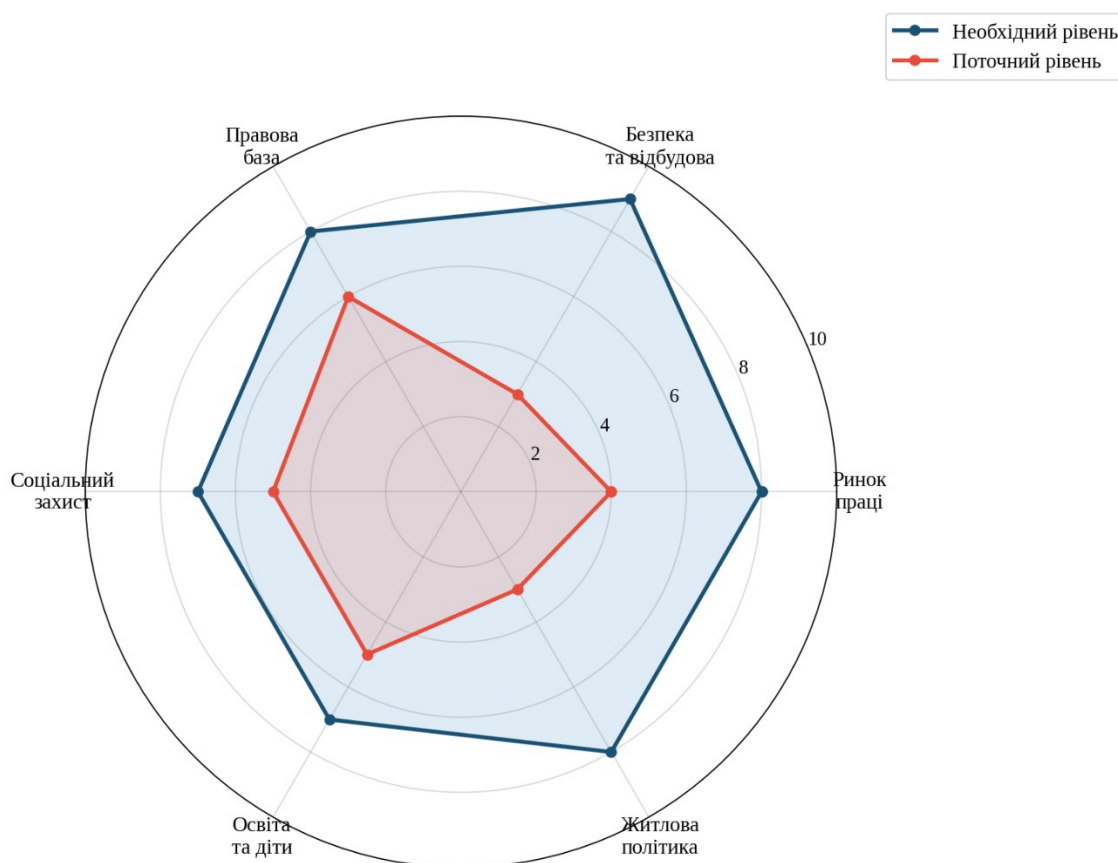

Рис. 4.28. Стратегічні пріоритети міграційної політики, розрив між поточним і необхідним рівнем (бали 1-10)

Джерело: авторська оцінка на основі: [126; 128; 129; 134]

Радарна діаграма (рис. 4.28) побудована за авторською методикою експертного скорингу, що передбачає кількісну оцінку шести стратегічних напрямів міграційної політики за шкалою від 1 до 10 балів у двох вимірах - поточний рівень реалізації і необхідний рівень для забезпечення ефективного стимулювання повернення біженців. Інформаційну основу оцінок складають кількісні індикатори MOM (DTM, раунд 21, 2025) [126], World Bank RDNA3

(2024) [102], UNHCR (2025) [124], а також порівняльний аналіз постконфліктного досвіду повернення біженців у Боснії та Герцеговині (1995–2005) і Косово (1999-2010) [135].

Порівняльний аналіз розривів між поточним і необхідним рівнем (рис. 4.18, табл. вище) демонструє, що найбільші структурні недоліки сконцентровані у безпековому (-6 балів) і житловому (-5 балів) вимірах. Ці два напрями є базовими передумовами, без їх вирішення прогрес за іншими напрямками матиме обмежений вплив на реальну динаміку повернення. Правова база (-2 бали) і соціальний захист (-2 бали) є більш досяжними короткостроковими пріоритетами, оскільки передбачають переважно законодавчі та адміністративні рішення, а не масштабні матеріальні інвестиції.

Отже, стратегічна логіка міграційної політики має бути двовекторною, паралельне просування швидкодосяжних правових і соціальних реформ при одночасному формуванні довгострокових умов у безпековому і житловому секторах. Саме така модель реалізовувалась у Боснії та Герцеговині (1996–2005 рр.), де правові гарантії випереджали фізичну відбудову і забезпечували збереження міграційного наміру до повернення [135].

Аналіз конфігурації розривів дозволяє виокремити два кластери за ступенем досяжності. Кластер «структурних передумов» (безпека і житло, розрив -5...-6): усунення цих розривів потребує тривалого часу (3-7 років), значних матеріальних ресурсів і залежить від геополітичних факторів, що виходять за межі виключно міграційної політики. Кластер «управлінських рішень» (правова база, соціальний захист, освіта, ринок праці, розрив -2...-4), ці розриви можуть бути суттєво скорочені у горизонті 1–2 роки переважно через законодавчі, адміністративні та програмні заходи без залежності від безпекового сценарію. Це означає, що навіть за несприятливого перебігу подій Україна має реальний потенціал поліпшити умови для повернення у чотирьох із шести вимірів вже у короткостроковому горизонті [126].

Таким чином, радарна діаграма (рис. 4.19) є не лише ілюстрацією, а діагностичним інструментом планування, вона фіксує точки максимальної

вразливості поточної міграційної політики і водночас вказує на напрями, де прогрес можливий негайно. Запропонована методика скорингу може бути відтворена у рамках щорічного моніторингу реалізації міграційної стратегії України і дозволяє відстежувати динаміку розривів у часі, від базового стану 2025 р. до цільових показників 2027–2030 рр.

Зовнішня вимушена міграція 2022–2025 рр. є одночасно найбільшою демографічною загрозою і, за умов правильної політики, потенційним стратегічним ресурсом для відновлення України. Близько 6,8 млн громадян за кордоном, це не лише статистика втрат, а людський капітал, який набуває нових навичок, мов, стандартів і зв'язків. Питання полягає в тому, чи зможе Україна створити умови, за яких повернення стане раціональним і привабливим вибором, а не лише емоційним рішенням. Це вимагає комплексного підходу, безпекових гарантій, житлової і правової визначеності, економічних стимулів і освітньої реінтеграції дітей, реалізованих не послідовно, а синхронно і диференційовано за регіонами.

Висновки до розділу 4

Четвертий розділ присвячений суспільно-географічному аналізу сучасних міграційних трансформацій в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії (2022–2026 рр.). Проведене дослідження охопило чотири взаємопов'язані виміри: масштаби і динаміку вимушених переміщень та їх просторову конфігурацію (п. 4.1); трансформації системи розселення під впливом внутрішніх міграцій (п. 4.2); зовнішню вимушену міграцію і правовий статус біженців за кордоном (п. 4.3); а також SWOT-аналіз проблем і перспектив у контексті стратегічних орієнтирів міграційної політики (п. 4.4). Синтез отриманих результатів дозволяє сформулювати такі основні висновки.

1. Повномасштабна збройна агресія сформувала якісно новий тип міграційних трансформацій (МТ), вимушену трансформацію катастрофічного

масштабу, що принципово відрізняється від структурних тенденцій 2002–2021 рр. Максимальна чисельність ВПО в Україні сягнула 7 млн 134 тис. осіб у травні 2022 р. і з тих пір стабілізувалась у діапазоні 3,5–3,7 млн осіб. Паралельно чисельність осіб, що повернулись, скоротилась з 6,5 млн до 4,4 млн (-32%), хоча незначне позитивне зрушення у 2025–2026 рр. (+4%) вказує на формування перших ознак стабілізації репатріаційного потоку. Хвилеподібна динаміка свідчить про те, що переважна частина мобільного населення здійснила первинні переміщення, а залишкова чисельність ВПО формується переважно за рахунок найуразливіших груп і мешканців прифронтових зон.

2. Демографічна структура ВПО виявляє виражену просторову диференціацію за двома полюсами. Зона конфлікту (Харківська, Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська обл.) демонструє профіль з переважанням дорослого контингенту (середня частка дітей – 12,4%) при підвищеній частці чоловіків (42,4%), тоді як Захід (буферна зона) характеризується профілем з підвищеною часткою дитячого контингенту (25,6%) при найнижчій частці чоловіків (37,7%). Загальнонаціональна статева диспропорція (жінки – 59,7%, чоловіки – 40,3%) зумовлена законодавчим обмеженням виїзду чоловіків призовного віку. Виявлений обернений зв'язок між часткою дітей і часткою чоловіків підтверджує принципову відмінність між «шоковою» евакуацією прифронтового населення та «захисним» переміщенням родин у безпечні регіони.

3. Аналіз просторових трансформацій системи розселення (п. 4.2) засвідчив формування трьох типів просторових одиниць: *полюсів тяжіння* (Дніпропетровська, Харківська, Київська обл., м. Київ, Одеська) – концентрують ~75% ВПО і несуть максимальне навантаження на інфраструктуру; *полюсів відтоку* (Донецька, Луганська, Херсонська, частково Запорізька) – депопуляція, деградація поселенської мережі і економічна стагнація; *буферних зон стабільності* (Закарпатська, Волинська, Рівненська,

Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька) – частка непереміщеного населення >90%, резерв просторового перерозподілу. Кореляційний аналіз підтвердив помірний позитивний зв'язок між рівнем середньої заробітної плати і чисельністю ВПО: $r = 0,41$ (Пірсон) та $r = 0,48$ (Спірмен), що свідчить про вагомую роль економічної привабливості у міграційному тяжінні.

4. Рівень зайнятості ВПО залишається системно недостатнім: 50% серед ВПО проти 59% непереміщених, із глибшим розривом між містом (54%) і сільською місцевістю (40%). Частка ВПО, що перебувають у пошуку роботи, становить 19% (vs 11% непереміщених), а 61% безробітних ВПО шукають роботу понад рік, що відображає стійкі структурні диспропорції. Частка ВПО, працевлаштованих через ДСЗ, становить 0,28–1,98% від загальної кількості зареєстрованих, що пояснюється переважанням самозайнятості. Ці показники обґрунтовують необхідність переходу від пасивної підтримки до активних програм зайнятості, перекваліфікації і регіональних квот.

5. Зовнішня вимушена міграція 2022–2025 рр. охопила близько 6,8 млн осіб у 47 країнах і пройшла три фази: «шокова хвиля» (до 6,2 млн за 90 днів), «стабілізація» (скорочення до 6,5 млн), «довгострокова стабілізація» (6,4–6,8 млн, медіана перебування >30 місяців). Провідні країни прийому Німеччина (1,17 млн), Польща (960 тис.), Чехія (370 тис.). Демографічна структура. жінки – 60,8%, діти 0–17 р. – 27,3%, що відображає переважно сімейний характер зовнішньої еміграції. Збільшення частки тих, хто планує залишитись за кордоном (з 15% у 2023 р. до 22% у 2024 р.), підтверджує трансформацію тимчасового переміщення в довгострокову еміграцію.

6. Правова рамка захисту українських біженців спирається на Директиву ЄС 2001/55/ЄС про тимчасовий захист, активовану у березні 2022 р. вперше за 21 рік дії. Рішенням ЄС 2024/1836 захист продовжено до березня 2026 р. Позаєвропейські механізми – «Homes for Ukraine» (Велика Британія), «Uniting for Ukraine» (США), CUAET (Канада) – доповнюють загальну систему, охоплюючи ще ~300 тис. осіб. Ключова правова проблема, –

невизначеність статусу після завершення тимчасового захисту у 2026 р. без чіткого наступного механізму, що становить стратегічний ризик для мільйонів людей.

7. SWOT-аналіз (п. 4.4) виявив, що ключові сильні сторони, масштаб репатріантського резерву (~6,8 млн) і євроінтеграційний стимул, ключові слабкості, безпекова нестабільність (79% біженців), дефіцит ~1,4 млн житлових одиниць та відрив ~1,5 млн дітей від української освіти. TOWS-матриця окреслила чотири стратегії: SO (залучення діаспори до відбудови), WO (модульне житло і дистанційна освіта), ST (програми протидії «відтоку мізків»), WT (правові гарантії репатріантів). Три сценарії повернення передбачають від 20% (песимістичний) до 55% (оптимістичний) від загальної кількості біженців.

8. Аналіз розривів між поточним і необхідним рівнем реалізації стратегічних напрямів міграційної політики (радарна діаграма, рис. 4.28) виявив сукупний стратегічний розрив у 21 бал за шістьма напрямками. Найбільший розрив зафіксовано у безпековому (-6) і житловому (-5) вимірах, що формують «структурні передумови» і потребують 3–7 років. Натомість правова база (-2), соціальний захист (-2), освіта (-2) і ринок праці (-4) належать до «управлінських рішень», що реалізуються у горизонті 1-2 роки незалежно від безпекового сценарію. Це обґрунтовує двовекторну стратегію паралельне просування досяжних реформ і формування довгострокових умов для повернення.

У підсумку, результати четвертого розділу засвідчують, що вимушені міграційні трансформації 2022-2026 рр. є системним структурним зломом у демографічній і соціально-економічній географії України, що докорінно змінив регіональну ієрархію, поселенську мережу і людський капітал країни. Перехід від реактивного гуманітарного реагування до просторово диференційованої проактивної міграційної політики є необхідною умовою для конвертації демографічних втрат у ресурс відновлення і розвитку. Виявлені

закономірності і запропоновані стратегічні орієнтири складають аналітичну основу для розробки системи заходів постконфліктного регулювання міграційних трансформацій, що розглядається у підсумкових висновках дослідження.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні розв'язано важливу наукову проблему обґрунтування суспільно-географічної концепції міграційних трансформацій (МТ) та здійснено комплексний аналіз їх передумов, чинників, тенденцій і просторових особливостей у регіонах України в період 1989–2026 рр. Отримані наукові і практичні результати дозволяють сформулювати такі загальні висновки.

1. Узагальнення вітчизняного і зарубіжного наукового доробку засвідчило відсутність у суспільній географії єдиного загальноприйнятого визначення категорії «міграція», що зумовлено складністю самого явища та відмінністю дослідницьких підходів. У межах дисертаційного дослідження запропоновано і обґрунтовано авторське визначення категорії «міграційні трансформації» як сукупності глибоких якісних і кількісних змін у масштабах, структурі, спрямованості та інтенсивності міграційних потоків, що відбуваються під впливом ендогенних і екзогенних чинників і суттєво впливають на демографічну, соціально-економічну, розселенську і геополітичну структуру регіонів. Запропоноване визначення інтегрує трудові, вимушені і структурно-демографічні форми просторової мобільності в єдиному просторово-часовому аспекті і дає змогу аналізувати міграцію не як механічне переміщення, а як цілісний динамічний процес, що формує траєкторію регіонального розвитку.

2. На основі систематизації наукових джерел розроблено комплексну класифікацію міграційних процесів за сімома базовими ознаками (географічними масштабами, тривалістю, добровільністю, напрямом, причинами, правовим статусом, характером руху) і виокремлено дев'ять основних теоретичних концепцій міграції – просторово-аналітичну, типологічну, «push–pull», неокласичну (макро– і мікрорівні), кумулятивної причинності, міграційних систем, транснаціоналізму, системну і комплексну

суспільно-географічну. Систематизовано чинники міграційних трансформацій та обґрунтовано виокремлення трьох основних типів МТ в Україні, трудових, вимушених і структурно-демографічних, що розгортаються паралельно і кумулятивно посилюють регіональні диспропорції.

3. Розроблено цілісну суспільно-географічну концепцію міграційних трансформацій, що включає двадцять основних положень, серед яких ключовими є інтерпретація МТ як єдиного безперервного динамічного процесу, а не сукупності окремих міграційних подій; виявлення їх багатовимірної природи (демографічної, соціально-економічної, розселенської, геополітичної тощо); визнання просторової диференціації МТ у межах демогеографічних систем різних ієрархічних рівнів; обґрунтування інерційного характеру МТ із можливістю різких змін під впливом екстремальних чинників (збройних конфліктів, економічних криз, екологічних катастроф, геополітичних зрушень). Концепція забезпечує перехід від статистичної парадигми міграції до системного просторово-часового аналізу і створює методологічну рамку для регіональної міграційної політики.

4. Розроблено авторську методику суспільно-географічного аналізу міграційних трансформацій у розрізі внутрішньої і зовнішньої міграції та чотирирівневу класифікаційну схему «тип – підтип – вид – підвид» з включенням просторового різновиду (рівноважного, зовнішньоміграційного, внутрішньоміграційного). Запропоновано повне аналітичне кодування міграційних трансформацій за схемою «Тип–Підтип–різновид–Вид(Підвид)–[новітня тенденція]», що містить три типи, одинадцять підтипів, двадцять два види і тридцять два підвиди МТ. Методика забезпечує максимальну деталізацію класифікації регіонів і їх порівняльну діагностику для цілей регулювання.

5. Аналіз передумов міграційних трансформацій в Україні засвідчив системну взаємодію чотирьох груп чинників. Демографічні передумови проявляються у скороченні чисельності населення з 51,7 млн осіб у 1989 р. до 41,2 млн у 2022 р. (на 20,4 %), формуванні регресивного типу вікової

структури, поглибленні природного скорочення з +1,7 ‰ у 1989 р. до -11,2 ‰ у 2021 р. ($R^2 = 0,59$), що зумовлює ефект взаємного підсилення з міграційним відтоком. Соціально-економічні передумови представлені хронічним відставанням рівня ВВП на душу населення від країн ЄС у 5–7 разів, розривом мінімальної заробітної плати у 10–14 разів і регіональною асиметрією доходів (співвідношення м. Київ / Кіровоградська обл. $\approx 2,0$). Геополітичні чинники мають бінарну природу: інституційно-відкривальні (розширення ЄС 2004–2007 рр., безвізовий режим 2017 р., Угода про асоціацію 2014 р.) і примусово виштовхувальні (анексія Криму, конфлікт на Донбасі, повномасштабне вторгнення 2022 р.). Розселенські передумови виражаються у поляризації агломераційної концентрації (м. Київ, Дніпропетровська, Харківська, Львівська, Одеська області) на фоні деградації сільської мережі (-27,1 ‰ сільського населення за 1989–2022 рр.) і центр-периферійній моделі взаємодії.

6. Здійснена за авторською методикою типізація міграційних трансформацій регіонів України за період 2002–2021 рр. виявила чітку просторову поляризацію міграційної системи. Позитивний тип МТ (тип І) включають п'ять адміністративних одиниць (Київську, Одеську, Харківську, Полтавську області і м. Київ). Стагнаційний тип МТ (тип ІІ) представлений виключно Івано-Франківською і Чернівецькою областями, які утворюють компактний ареал у Карпатському субрегіоні з прихованим міграційним тиском. Негативний тип МТ (тип ІІІ) є домінуючим і охоплює 18 регіонів, причому переважна їх більшість (14 регіонів) належить до внутрішньоміграційного різновиду, а зовнішньоміграційний різновид характерний лише для Донецької і Луганської областей як зон збройного конфлікту. Виявлена закономірність доводять, що внутрішньодержавні територіальні відмінності є основною причиною формування від'ємного міграційного балансу регіонів України, тоді як зовнішня міграція відіграє визначальну роль лише у кризових і реципієнтних регіонах.

7. Аналіз сучасних вимушених міграційних трансформацій 2022–2026 рр. засвідчив формування якісно нового типу МТ катастрофічного масштабу,

який принципово відрізняється від структурних тенденцій 2002–2021 рр. Максимальна чисельність внутрішньо переміщених осіб в Україні у травні 2022 р. сягнула 7 млн 134 тис. осіб з подальшою стабілізацією у діапазоні 3,5–3,7 млн осіб (зменшення на 48 % від піку). Виявлено виражену просторову поляризацію розподілу ВПО: п'ять регіонів-лідерів (Харківська, Донецька, Дніпропетровська, м. Київ, Луганська) акумулюють 47,5 % загальнонаціональної чисельності. Демографічна структура ВПО характеризується статевою диспропорцією (жінки 59,7 %, чоловіки 40,3 %) і трьома територіальними профілями, а саме з переважанням дорослого контингенту у прифронтових регіонах (12,4 % дітей), збалансованим у центрально-східних реципієнтах (20,1 %) і з підвищеною часткою дитячого контингенту у західній буферній зоні (25,5 %). Виявлений зворотній зв'язок між часткою дітей і часткою чоловіків у структурі ВПО підтверджує принципову відмінність механізмів вимушеної евакуації прифронтового населення і превентивного переміщення родин.

8. Аналіз просторових трансформацій системи розселення в умовах вимушеної міграції дозволив обґрунтувати типологію трьох просторових одиниць України, полюсів тяжіння (Дніпропетровська, Харківська, Київська обл., м. Київ, Одеська область), що концентрують близько 75 % ВПО і несуть максимальне навантаження на соціально-економічну інфраструктуру; полюсів відтоку (Донецька, Луганська, Херсонська, частково Запорізька область) з депопуляцією, деградацією поселенської мережі і економічною стагнацією; буферних зон стабільності (Закарпатська, Волинська, Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька область) з часткою непереміщеного населення понад 90 % і резервним потенціалом просторового перерозподілу. Виявлено три просторові моделі розселення ВПО моноцентричну агломераційну (Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Сумська, Львівська обл.), двополюсну/поліцентричну (Полтавська, Закарпатська) і децентралізовану (Вінницька). Кореляційний аналіз підтвердив помірний позитивний зв'язок між середньою заробітною платою і

чисельністю ВПО (r Пірсона = 0,41, r Спірмена = 0,48), що засвідчує вагому роль економічної привабливості у формуванні міграційного тяжіння.

9. Зовнішня вимушена міграція 2022-2025 рр. охопила близько 6,8 млн громадян України у 47 країнах світу і пройшла три послідовні фази: «шокову хвилю» (лютий-травень 2022 р., 6,2 млн біженців за 90 днів), «стабілізацію з частковим поверненням» (червень 2022 – грудень 2023 р., скорочення до 6,5 млн), «довгострокову стабілізацію» (2024 – поч. 2025 р., 6,4–6,8 млн осіб з медіаною перебування понад 30 місяців). Основними країнами прийому стали Німеччина (близько 1,17 млн), Польща (близько 960 тис.), Чехія (близько 370 тис.). Демографічна структура біженців відображає сімейний характер еміграції (жінки 60,8 %, діти 0-17 р. – 27,3 %), що зумовлено законодавчим обмеженням виїзду чоловіків призовного віку. Правова рамка захисту опирається на безпрецедентну активацію Директиви ЄС 2001/55/ЄС (Рішення Ради ЄС 2022/382, 2024/1836 яку продовжено до березня 2027 р.), доповнену національними механізмами «Homes for Ukraine», «Uniting for Ukraine», CUAET. Зростання частки осіб, орієнтованих на постійне перебування за кордоном (з 15 % у 2023 р. до 22 % у 2024 р.), підтверджує трансформацію тимчасового переміщення у довгострокову зовнішню міграцію.

10. Проведений SWOT-аналіз зовнішньої вимушеної міграції виявив ключові сильні сторони (потенційна репатріантська база ~6,8 млн осіб, нові компетенції, євроінтеграційний стимул, потенціал діаспорних інвестицій), слабкі сторони (безпекова нестабільність як стримувальний чинник для 79 % біженців, дефіцит ~1,4 млн житлових одиниць, відрив ~1,5 млн дітей від української освіти), можливості (програми репатріації ЄС, цифровізація держпослуг, міжнародні програми компенсацій) і загрози (безповоротний відтік людського капіталу, асиміляція дітей, демографічне старіння, невизначеність статусу після 2027 р.). На основі SWOT-аналізу побудовано TOWS-матрицю з чотирма стратегіями (SO, WO, ST, WT) і обґрунтовано три сценарії повернення біженців: оптимістичний (~55 % або 3,7 млн осіб за умов завершення активної фази до 2026 р.), базовий (~35 %, 2,4 млн осіб),

песимістичний (~20 %, 1,4 млн осіб). Сформульовано шість стратегічних пріоритетів регіональної міграційної політики на 2025-2030 рр.: стимулювання повернення, реінтеграція дітей в освіту, правова безпека репатріантів, залучення діаспори, регіональна диференціація і протидія «відтоку мізків». Авторська методика експертного скорингу за шестикомпонентною системою показників виявила сукупний стратегічний розрив у 21 бал між поточним і необхідним рівнем реалізації, з найбільшими розривами у безпековому (-6) і житловому (-5) аспектах.

11. Сукупність отриманих наукових результатів засвідчує, що міграційні трансформації в Україні постають як складний багатовимірний суспільно-географічний процес, який упродовж 1989-2026 рр. зазнав суттєвої еволюції від адміністративно регульованих переміщень радянської доби через стихійні і структурні трансформації пострадянського періоду до безпрецедентних вимушених переміщень повномасштабної війни. Виявлені закономірності формують аналітичну основу для розроблення диференційованої регіональної міграційної політики України у контексті повоєнного відновлення і євроінтеграційного вибору. Запропонована суспільно-географічна концепція міграційних трансформацій, методика їх типізації і стратегічні рекомендації становлять методологічний і прикладний доробок, що може бути використаний органами державної влади і місцевого самоврядування при формуванні цільових програм підтримки внутрішньо переміщених осіб, повернення українських біженців з-за кордону, запобігання незворотному відтоку людського капіталу та оптимізації територіальної організації населення. Подальші наукові дослідження доцільно зосередити на моделюванні довгострокових сценаріїв постконфліктної демографічної динаміки, дослідженні інтеграційних процесів репатріантів у регіональному вимірі, аналізі трансформацій міграційного простору України у контексті майбутнього членства в Європейському Союзі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: навч. посіб. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.
2. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти: монографія. Чернівці: Рута, 2003. 392 с.
3. Джаман В.О. Демогеографія. Навчальний посібник / Джаман В.О., Круль В.П., Чернюх Г.Я. – Чернівці: Рута, 2002. – 160 с.
4. Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку регіонів: монографія / наук. ред. Л. Г. Руденко. Київ: Ін-т географії НАН України, 2011. 240 с.
5. Хомра О. У. Міграція населення: питання теорії і методики дослідження. Київ: Наукова думка, 1979. 148 с.
6. Ravenstein E. G. The laws of migration // Journal of the Statistical Society of London. 1885. Vol. 48, No. 2. P. 167–235.
7. Прибиткова І. М. Основи демографії: навч. посіб. для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навч. закладів. Київ: Арттек, 1995. 256 с.
8. Lee E. S. A theory of migration // Demography. 1966. Vol. 3, No. 1. P. 47–57.
9. Мезенцева Н., Кондрась Н. Другий демографічний перехід: витоки та концепції. Збірник наукових праць. Київ, 2015. Вип. С. 73. Вип. 3. С. 51-56.
10. World Migration Report 2020. Geneva: IOM, 2020. 498 p.
11. Географічна енциклопедія України: у 3 т. / ред. О. М. Маринич. Київ: Українська енциклопедія, 1990. Т. 2. 480 с.
12. Логвинова М. О. Суспільно-географічні особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України: дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02. / М. О. Логвинова; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2021. 327 с.

13. Ровенчак О. А. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять // Політичний менеджмент. 2006. № 2(17). С. 127–139.
14. Мульська О. П. Зовнішня трудова міграція населення в умовах соціально-економічних трансформацій Карпатського регіону: монографія / О. П. Мульська; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів, 2019. 212 с.
15. Весельська Л. А. Поняття міграція та міграційний процес у сучасних наукових концепціях // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29 (68). №1. С. 8–12.
16. Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України // Вісник НАН України. 2014. № 12. С. 15–24.
17. Global report on internal displacement. Geneva: Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), 2019. 159 p.
18. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: монографія. Київ: НАДУ, 2004. 235 с.
19. Мальчикова Д. С., Лозова Л. В. Сучасні внутрішні міграції в Україні: тенденції, проблеми, шляхи вирішення// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». 2017. № 6. С. 63–68.
20. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.
21. Смалъ В. В., Позняк О. В. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах / за матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської. Київ: ПРОМІС, 2016. 93 с.
22. Petersen W. A general typology of migration // American Sociological Review. 1958. Vol. 23, No. 3. P. 256–266.
23. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії. Київ: Вища школа, 1996. 232 с.

24. Сегіда К. Ю., Костріков С. В. Маятникова трудова міграція: суспільно-географічний аналіз (на прикладі Харківської обл.) // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія». 2016. № 44. С. 63–70.

25. Massey D. S. Economic development and international migration in comparative perspective // *Population and Development Review*. 1988. Vol. 14, No. 3. P. 383–413.

26. Niemets L., Lohvynova M., Sehida K., Kravchenko K. Modern challenges of external labor migration in Ukraine // *Proceedings of the 34th International Business Information Management Association Conference (IBIMA)*. Madrid, Spain, 13-14 November 2019. P. 516–527.

27. Harris, John R., and Michael P. Todaro (1970) "Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis." *American Economic Review*, Vol. 60, No. 1, pp.126-42.

28. Todaro M. P. International Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis / M. P. Todaro // *American Economic Review*. – 1970. – LX. – P. 126–142.

29. Bauer, T. K., & Zimmermann, K. F. (1999). *Assessment of Possible Migration Pressure and its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe : A Study for the Department for Education and Employment of the United Kingdom*. Bonn: IZA, 117 p.

30. Закон України № 1706 – VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 12.04.2026).

31. Mabogunje A. L. Systems approach to a theory of rural-urban migration // *Geographical Analysis*. 1970. Vol. 2, No. 1. P. 1–18.

32. Kritz M. M., Lim L. L., Zlotnik H. (eds.). *International migration systems: a global approach*. Oxford: Clarendon Press, 1992. 354 p.

33. Jennissen R. Causality chains in the international migration systems approach // *Population Research and Policy Review*. 2007. Vol. 26, No. 4. P. 411–436.
34. Glick Schiller N., Basch L., Blanc-Szanton C. Transnationalism: a new analytic framework for understanding migration // *Annals of the New York Academy of Sciences*. 1992. Vol. 645. P. 1–24.
35. Portes A. Globalization from below: the rise of transnational communities. ESRC Transnational Communities Working Paper. 1997. WPTC-98-01. P. 1–24.
36. Немець Л. М., Сегіда К. Ю. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. 200 с.
37. Садова У. Я. (наук. ред.) Соціальні проблеми трудової міграції: досвід регіональних досліджень / У. Я. Садова, М. М. Біль, Р. Т. Теслюк, О. П. Мульська та ін.; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2013. 248 с.
38. Логвинова М. О. Просторово-часові особливості внутрішнього переміщення населення в Україні // *Наукові записки Сумського державного педагогічного університету. Географічні науки*. 2020. №2 (1). С. 134–142.
39. Логвинова М. О. Масштаби, динаміка та просторові особливості вимушеного внутрішнього переміщення населення на сході України // *Часопис соціально-економічної географії*. 2020. Вип. 28. С. 55–63.
40. Castles S. International migration at the beginning of the twenty-first century: global trends and issues // *International Social Science Journal*. 2000. Vol. 52, No. 165. P. 269–281.
41. Коваленко О. В. Концептуальні підходи до аналізу міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого суспільства // *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2017. № 3. С. 107–114.

42. Міграція населення України: сучасні тенденції та виклики: монографія / за ред. У. Я. Садової; ДУ «Інститут регіональних досліджень М.І. Долишнього НАН України». Львів, 2022. 312 с.

43. Слав'юк Н. Р. Стан міграційних процесів в Україні та тенденції прояву їхніх наслідків // Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. 2025. Т. 10, № 1. С. 181–189.

44. Романюк М. Д. Трудова міграція в регіональному вимірі: монографія. Львів: ІРД НАН України, 1999. 290 с.

45. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналіт. доповідь / Нац. ін-т стратегічних досліджень. Київ, 2023. 33 с.

46. Bondar T., Hanyukov O. External migration of Ukraine before and after the full-scale invasion: retrospective analysis // *Geopolitics and Ecogeodynamics of Regions*. 2023. Vol. 9, No. 3. P. 32–53.

47. Наливайко Л. Р., Полєшко Е. П. Словник з міграційного права. Дніпро: ДДУВС, 2020. 192 с.

48. Пугач С. О. Суспільно-географічне дослідження міграцій населення Волинської області: дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / С. О. Пугач; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2011. 182 с.

49. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації // *Демографія та соціальна економіка*. 2022. №2 (48). С. 37–57.

50. Яворська В.В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні: теоретико-методологічні аспекти. дис. д-ра географ. наук. 11.00.02 Одеса, 2016. 448 с.

51. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Яворська В. В. Регіоналістика: Географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики. Херсон: 2015. 370 с.

52. Немець Л. М., Сегіда К. Ю. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. 200 с.

53. Новікова О. Ф., Антонюк В. П., Панькова О. В. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія / НАН України, Ін-т економіки промисловості. Київ, 2018. 244 с.

54. Міхеєва О. К., Серeda В. В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації// Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні: зб. аналітич. матеріалів / [ред. кол. та ін.]. Львів: Галицька видавнича спілка, 2015. С. 9 – 49.

55. Niemets L., Suptelo O., Lohvynova M. et al. Peripheral–center migration as a component of post-industrial development of the city (Case study of the city of Kharkiv, Ukraine) // Proceedings of the 35th International Business Information Management Association Conference (IBIMA). Seville, Spain, 1-2 April 2020. P. 4964–4974.

56. Шиманська К. В. Міграція людських ресурсів в умовах геоекономічних трансформацій: регіональний вимір: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2017. 588 с.

57. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 17. Київ: МОМ, 2025. 52 с.

58. МОМ. Звіт про діяльність МОМ в Україні: підтримка внутрішньо переміщених осіб. Київ: МОМ, 2018. 48 с.

59. Бондарюк О., Гаврикова А. Масштабне вимушене переміщення в Україні (2022-2024) // Демографічні та соціальна економіка. 2024. №1. С. 12–28.

60. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 14 (жовтень 2023). Київ: МОМ, 2023. 20 с.

61. Ukrainian refugees after three years abroad. Fourth wave / Centre for Economic Strategy. Kyiv, 2025. URL: <https://ces.org.ua/en/refugees-fourth-wave/> (дата звернення: 17.04.2026).

62. Топчієв О.Г., Мальчикова Д.С., Пилипенко І.О., Яворська В.В. Методологічні засади географії. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2019. 352 с.

63. Яворська В.В. Основні категорії та поняття геодемографічного процесу. Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Чернівці, Чернівецький нац. ун, 2013. Вип. 655. Серія: Географія. С. 134-138.

64. Global Trends in Forced Displacement — 2022 / UNHCR. Geneva, 2023. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2023-06/global-trends-report-2022.pdf> (дата звернення: 17.04.2026).

65. Нємець Л. М., Гусєва Н. В., Логвинова М. О. та ін. Вимушені внутрішні міграції в Харківській області: структурно-динамічні та регіональні особливості // Часопис соціально-економічної географії. 2018. Вип. 25. С. 81–97.

66. Пугач С. О., Пятак Д. Ю. Суспільно-географічна характеристика вимушених міграцій населення з Донецької, Луганської областей та АР Крим на територію Волинської області // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. 2016. № 1. С. 74–79.

67. Нємець Л. М., Гусєва Н. В., Сегіда К. Ю. Основи соціальної географії: навч. посіб. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 238 с.

68. International Organization for Migration. Glossary on Migration. 3rd ed. Geneva: IOM, 2019. 248 p.

69. Логвинова М. О. Передумови вимушеного внутрішнього переміщення населення на сході України // Україський географічний журнал. 2020. №1. С. 7–16.
70. Bakewell O., de Haas H., Kuball A. Agency and structure in migration research. IMI Working Paper. 2012. No. 64. P. 1–32.
71. Elizbarashvili N., Niemets L. M., Meladze G., et al. Forced migrations of Georgia and Ukraine: reasons for the emergence, process features, implications for countries // Journal of Geology, Geography and Geoecology. 2020. Vol. 29. Iss. 2. P. 260–272.
72. Шаблій О. І. Основи суспільної географії. Львів, 1994. 312 с.
73. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 238 с.
74. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний вимір: енциклопедія/ ред. Ю. І. Римаренко. Київ: Довіра, 1998. 624 с.
75. Попова О. А. Класифікаційний аналіз вимушеної внутрішньої міграції в Україні // Грані. 2017. Вип. 20. С. 65–72.
76. Ніколаєвський В. М., Прохоренко Н. Є. Теоретико-методологічні засади вивчення міграції населення. Вісник міжнародного слов'янського університету. 2009. Т. 12, № 1. С. 34–39.
77. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / за ред. О. В. Позняка. Умань : СПД Сочінський, 2007. 276 с.
78. Малиновська О. А. Вимушені переселенці з Донбасу: проблеми та стратегії поведінки. Київ: НІСД, 2014. 60 с.
79. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти щодо надання тимчасового захисту у разі масового припливу переміщених осіб та про заходи щодо сприяння зусиллям держав-членів щодо прийому таких осіб та забезпечення їхнього повернення : 2001/55/ЄС //

Офіційний вісник Європейського Союзу. — 2001. — L 212. — С. 12–23. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0055> (дата звернення: 17.04.2026).

80. Рішення Ради (ЄС) 2022/382 від 4 березня 2022 року про встановлення існування масового припливу переміщених осіб з України : 2022/382 // Офіційний вісник Європейського Союзу. — 2022. — L 71. — С. 1–6. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj (дата звернення: 17.04.2026).

81. Рішення Ради (ЄС) 2024/1836 від 25 червня 2024 року про продовження тимчасового захисту для переміщених осіб з України : 2024/1836 // Офіційний вісник Європейського Союзу. — 2024. — L. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401836 (дата звернення: 12.04.2026).

82. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху : монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.

83. Яворська В. В. Генетично-типологічний підхід до систематики розселення. Економічна та соціальна географія, 2, 2012. С. 52-60.

84. Остра В.А., Яворська В.В. Демографічна криза та міграційні процеси: взаємозв'язок та наслідки для соціально-економічного розвитку. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки.* Т. 30. Вип. 1(46). 2025. С. 147–159. URL: [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.1\(46\).332397](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.1(46).332397)

85. Державна служба статистики України. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 року: стат. бюлетень. Київ, 2022. Режим доступу: URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.04.2026).

86. Державна служба статистики України. Регіональна статистика: чисельність і склад населення. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.04.2026).

87. Population Pyramid.net (2023). PopulationPyramid.net. URL: <https://www.populationpyramid.net/> (дата звернення: 10.04.2026).
88. Яворська В. Формування геодемографії як нової міждисциплінарної предметної області. Часопис соціально-економічної географії, (17), 2014. С. 41-46.
89. Євростат. Minimum wage statistics. Режим доступу: URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 10.04.2026).
90. Eurostat. Population by citizenship // Eurostat Data Browser. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/view/MIGR_POP1CTZ (дата звернення: 12.04.2026).
91. UN DESA. International Migrant Stock 2020 // United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Режим доступу: URL: <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock> (дата звернення: 12.04.2026).
92. Міністерство соціальної політики України. Облік внутрішньо переміщених осіб. Статистичні дані 2022–2024. URL: <https://www.msp.gov.ua> (дата звернення: 12.04.2026).
93. Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics // Eurostat Statistics Explained. Режим доступу: URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine (дата звернення: 13.04.2026).
94. Центр Разумкова. Наміри повернення українців: результати опитування. Київ, 2023. URL: <https://razumkov.org.ua> (дата звернення: 08.04.2026).
95. Eurostat. Eurostat News Releases 2022–2026. Temporary protection statistics (migr_asytpsm; migr_asytpspop; migr_asytpfm). // Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics->

[explained/index.php?title=Ukrainian citizens in the EU](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukrainian_citizens_in_the_EU) (дата звернення: 13.04.2026).

96. Центр економічної стратегії (ЦЕС). Типологія українських біженців та сценарії їх повернення: результати опитування Info Sapiens (грудень 2025 – січень 2026). Київ: ЦЕС, 2026. URL: <https://ces.org.ua/category/research-list/> (дата звернення: 27.04.2026).

97. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Ukraine Internal Displacement Report. Displacement Tracking Matrix 2022–2024. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine> (дата звернення: 12.04.2026).

98. Лібанова Е. М. Демографічні наслідки агресії Росії проти України: прогнозні сценарії. Демографія та соціальна економіка. 2023. No. 1 (51). С. 5–22.

99. Остра В., Яворська В. Система вищої освіти України на тлі глобальної міграції: виклики та перспективи. *Науковий вісник Чернівецького університету : Географія*. Вип. 853. 2025. С. 73-82. URL: <https://doi.org/10.31861/geo.2025.853.73-82>

100. Eurostat. Education statistics: Ukrainian students in EU higher education (educ_uoe_mobs01) // Eurostat Statistics Explained. URL: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukrainian students in EU higher education](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukrainian_students_in_EU_higher_education) (дата звернення: 11.04.2026).

101. UNESCO Institute for Statistics. Global Flow of Tertiary-Level Students. URL: <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> (дата звернення: 11.04.2026).

102. Світовий банк. World Development. URL: <https://data.worldbank.org> (дата звернення: 27.04.2026).

103. Державна служба статистики України. Офіційні статистичні дані соціально-економічного розвитку України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2026).

104. Національний банк України. Макроекономічна статистика та аналітичні звіти. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2026).
105. Державна служба зайнятості (2023). Аналітична та статистична інформація (2000–2021). Державний центр зайнятості. URL: <https://old.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 07.04.2026).
106. Міжнародна організація праці. Global Wage Report [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://www.ilo.org> (дата звернення: 07.04.2026).
107. Міністерство економіки України. Макроекономічні показники розвитку. URL: <https://www.me.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2026).
108. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Демографічна та міграційна ситуація в Україні. Аналітичні матеріали 2022–2024. URL: <https://idss.org.ua> (дата звернення: 11.03.2026).
109. Stark O., Bloom D. E. The New Economics of Labor Migration // American Economic Review. 1985. Vol. 75. No. 2. P. 173–178.
110. Piore M. J. Birds of Passage. Migrant Labor and Industrial Societies. Cambridge: Cambridge University Press, 1979. 229 p.
111. Friedmann J. Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. Cambridge: MIT Press, 1966. 279 p.
112. Myrdal G. Economic Theory and Underdeveloped Regions. London: Duckworth, 1957. 168 p.
113. Міністерство освіти і науки України (2025). Кількість здобувачів вищої освіти. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/opendata/educators/> (дата звернення: 09.05.2026).
114. Державна служба статистики України (2025). Кількість студентів (здобувачів вищої освіти) у закладах вищої освіти. Мережа та діяльність закладів освіти. URL: <https://stat.gov.ua/uk/datasets/merezha-ta-diyalnist-zakladiv-osvity> (дата звернення: 09.03.2026).

115. Castles S., de Haas H., Miller M. J. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. - 5th ed. New York: Guilford Press, 2014. 401 p.
116. Christaller W. Die zentralen Orte in Suddeutschland. Jena: Fischer, 1933. 331 p.
117. Perroux F. Economic Space: Theory and Applications // Quarterly Journal of Economics. 1950. Vol. 64. No. 1. P. 89–104.
118. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Urbanization Prospects 2025: Methodology for Assessing Urbanization and Projections. New York: United Nations, 2025. URL: <https://population.un.org/wup/> (дата звернення: 10.04.2026).
119. Lu Y., Song W., Lyu Q. Assessing the effects of the new-type urbanization policy on rural settlement evolution using a multi-agent model // Habitat International. 2022. Vol. 127. 102622. URL: <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2022.102622> (дата звернення: 09.03.2026).
120. Павлів-Самоїл Н. П. Проблеми міграції у контексті вступу України в ЄС // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2015. № 825. С. 58–62.
121. Європейська Комісія. Labour market and wage statistics. URL: <https://ec.europa.eu> (дата звернення: 10.04.2026).
122. Шиманська К.В. Міграція людських ресурсів в умовах геоекономічних трансформацій: регіональний вимір : монографія / К. В. Шиманська. Житомир : ЖДТУ, 2017. 588 с.
123. Державна служба статистики України. Міграція населення: статистичні збірники. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.04.2026).
124. UNHCR. Ukraine refugee situation. Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 10.04.2025).

125. McAuliffe M., Triandafyllidou A. (eds.). World migration report 2022. Geneva: IOM; 2022. 540 p. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> (дата звернення: 05.04.2025).

126. IOM. Ukraine – Displacement Tracking Matrix (DTM). Return intention survey. Rounds 14–21 (2023–2025). URL: <https://dtm.iom.int/ukraine> (дата звернення: 10.04.2025).

127. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons. Official Journal of the European Union. L. 212, 07.08.2001. P. 12–23. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0055> (дата звернення: 05.04.2025).

128. Eurostat. Asylum and managed migration statistics - statistics explained. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_and_managed_migration_statistics (дата звернення: 10.04.2025).

129. Eurostat. Ukrainian citizens in the EU – statistics explained. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20240220-1> (дата звернення: 10.04.2025).

130. U.S. Department of Homeland Security. Uniting for Ukraine. URL: <https://www.uscis.gov/ukraine> (дата звернення: 10.04.2025).

131. Immigration, Refugees and Citizenship Canada. Canada–Ukraine authorization for emergency travel (CUAET). URL: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/immigrate-canada/ukraine-measures/cuaet.html> (дата звернення: 10.04.2025).

132. **Остра В.А.** Динаміка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні: виклики та можливості для громад *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки*. Т. 30. Вип. 2(47). 2025. С. 215–228. [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.2\(47\).344762](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.2(47).344762)

133. UNFPA Ukraine. Population estimates and projections 2023-2035. Kyiv: UNFPA; 2024. URL: <https://ukraine.unfpa.org/en/publications> (дата звернення: 10.04.2025).

134. IOM. Ukraine – Displacement Tracking Matrix (DTM). Return intention survey. Round 21 (October 2025). URL: <https://dtm.iom.int/ukraine> (дата звернення: 10.04.2025).

135. UNHCR. Bosnia and Herzegovina: Statistics on displaced persons 1996–2005. URL: <https://www.unhcr.org/countries/bosnia-and-herzegovina> (дата звернення: 05.04.2025).

136. Bertelsmann Stiftung. Ukraine – scenarios for return and long-term settlement of refugees. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung; 2025. URL: <https://www.bertelsmann-stiftung.de> (дата звернення: 08.04.2025).

137. National Bank of Ukraine. Private remittances inflows statistics 2022–2024. URL: <https://bank.gov.ua/en/statistic/sector-external/data-sector-external> (дата звернення: 10.04.2025).

138. Weihrich H. The TOWS matrix – a tool for situational analysis // Long Range Planning. 1982. Vol. 15, No. 2, pp. 54-66. DOI: 10.1016/0024-6301(82)90120-0.

139. **Остра В.А.**, Яворська В.В., Куделіна С.Б. Просторові особливості та суспільно-економічні проблеми вимушеного внутрішнього переміщення населення в одеській області. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*. Т. 28. Вип. 2(43). 2023. С. 66-78. [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2023.2\(43\).292732](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2023.2(43).292732)

140. Буяновська Л. Ю. Яворська В. В. Методика суспільногеографічного дослідження геодемографічних процесів регіонального рівня: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті та 85-річчю з Дня народж. проф. О. Г. Топчієва. Одеса, 22 лип. 2024 р С. 21–24. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/40234>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А1

Загальна чисельність населення регіонів України у 1989–2022 рр.

	Міська та сільська місцевості								
	1989	1991	1995	2001	2005	2010	2014	2020	2022
Населення - всього, осіб									
Україна	51 706 742	51 944 400	51 728 400	48 923 200	47 280 817	45 962 947	45 426 249	41 902 416	41 167 335
Вінницька область	1 932 629	1 914 400	1 889 700	1 791 000	1 720 137	1 650 608	1 618 262	1 545 416	1 509 515
Волинська область	1 061 181	1 069 000	1 078 300	1 064 000	1 044 777	1 036 665	1 041 303	1 031 421	1 021 356
Дніпропетровська область	3 881 224	3 908 700	3 888 800	3 612 600	3 476 176	3 355 481	3 292 431	3 176 648	3 096 485
Донецька область	5 332 395	5 346 700	5 266 900	4 893 600	4 671 903	4 466 740	4 343 882	4 131 808	4 059 372
Житомирська область	1 545 433	1 510 700	1 493 100	1 406 200	1 345 262	1 285 849	1 262 512	1 208 212	1 179 032
Закарпатська область	1 252 288	1 265 900	1 288 100	1 261 300	1 248 486	1 244 828	1 256 850	1 253 791	1 244 476
Запорізька область	2 081 778	2 099 600	2 094 800	1 948 600	1 877 180	1 811 664	1 775 833	1 687 401	1 638 462
Івано-Франківс	1 423 489	1 442 900	1 466 800	1 420 200	1 393 616	1 380 716	1 382 096	1 368 097	1 351 822

ька область									
Київська область	1 936 687	1 946 400	1 911 600	1 843 400	1 778 922	1 721 764	1 725 478	1 781 044	1 795 079
Кіровогра дська область	1 239 439	1 245 300	1 236 200	1 146 900	1 083 919	1 017 782	987 565	933 109	903 712
Луганськ а область	2 862 734	2 871 100	2 827 100	2 589 800	2 440 313	2 311 617	2 239 473	2 135 913	2 102 921
Львівська область	2 747 703	2 764 400	2 770 300	2 651 600	2 588 041	2 549 617	2 538 436	2 512 084	2 478 133
Миколаїв ська область	1 330 634	1 342 400	1 352 100	1 279 000	1 229 522	1 189 516	1 168 372	1 119 862	1 091 821
Одеська область	2 642 601	2 635 300	2 606 500	2 488 600	2 415 703	2 391 022	2 396 493	2 377 230	2 351 392
Полтавсь ка область	1 754 184	1 756 900	1 752 800	1 652 200	1 572 483	1 499 567	1 458 205	1 386 978	1 352 283
Рівненськ а область	1 169 687	1 176 800	1 194 500	1 178 900	1 160 695	1 151 624	1 158 851	1 152 961	1 141 784
Сумська область	1 432 652	1 430 200	1 411 100	1 317 800	1 243 935	1 172 317	1 132 957	1 068 247	1 035 772
Тернопіл ьська область	1 168 871	1 175 100	1 177 700	1 149 900	1 119 573	1 088 865	1 073 327	1 038 695	1 021 713
Харківськ а область	3 197 178	3 194 800	3 123 300	2 937 300	2 848 347	2 769 089	2 737 242	2 658 461	2 598 961
Херсонсь ка область	1 239 969	1 258 700	1 275 200	1 189 700	1 138 183	1 093 431	1 072 567	1 027 913	1 001 598

Хмельницька область	1 527 114	1 520 600	1 517 000	1 445 000	1 388 038	1 333 957	1 306 992	1 254 702	1 228 829
Черкаська область	1 531 527	1 530 900	1 517 600	1 418 800	1 357 135	1 295 218	1 259 957	1 192 137	1 160 744
Чернівецька область	938 029	938 600	945 400	927 900	911 491	904 371	908 508	901 632	890 457
Чернігівська область	1 415 907	1 405 800	1 367 300	1 262 100	1 187 721	1 109 747	1 066 826	991 294	959 315

Джерело: [85]

Таблиця А2

Чисельність міського населення регіонів України у 1989–2022 рр.

	міська місцевість								
	1989	1991	1995	2001	2005	2010	2014	2020	2022
Населення - всього, осіб									
Україна	34 587 662	35 085 200	35 118 800	32 951 700	32 009 320	31 524 795	31 336 623	29 139 346	28 693 708
Вінницька область	857 231	871 100	889 800	831 500	813 159	814 224	815 269	799 385	789 588
Волинська область	518 174	539 800	559 500	538 600	526 222	535 367	543 654	539 179	533 489
Дніпропетровська область	3 231 302	3 266 700	3 255 500	3 002 400	2 893 487	2 801 294	2 751 788	2 668 744	2 606 079
Донецька область	4 815 098	4 836 000	4 761 800	4 411 200	4 217 057	4 042 858	3 937 732	3 754 349	3 693 450
Житомирська область	818 881	817 800	828 300	786 300	760 150	742 184	739 719	716 457	703 260
Закарпатська область	515 027	529 300	513 200	470 700	462 503	462 567	466 862	465 904	463 361
Запорізька область	1 576 051	1 602 600	1 601 400	1 474 800	1 427 721	1 391 582	1 369 036	1 306 231	1 269 910
Івано-Франківська область	597 234	616 800	639 200	600 500	590 607	596 424	600 773	606 764	602 570
Київська область	1 039 009	1 069 800	1 085 200	1 059 700	1 050 085	1 052 069	1 070 221	1 105 383	1 108 558

Кіровогра дська область	742 400	758 200	756 100	692 200	659 204	627 900	617 863	591 944	575 858
Луганськ а область	2 472 981	2 487 100	2 446 700	2 232 600	2 105 402	2 003 174	1 945 314	1 859 590	1 833 860
Львівська область	1 630 542	1 660 500	1 690 400	1 582 800	1 549 795	1 547 989	1 545 862	1 534 040	1 516 357
Миколаїв ська область	874 306	889 600	893 000	847 400	821 907	804 735	793 762	768 022	750 698
Одеська область	1 745 358	1 746 000	1 716 800	1 638 400	1 594 612	1 595 142	1 603 792	1 597 062	1 581 536
Полтавсь ка область	990 766	1 005 100	1 020 200	971 500	935 547	912 485	899 072	867 201	848 080
Рівненськ а область	530 041	546 900	568 100	555 900	546 283	550 234	553 637	548 088	541 842
Сумська область	885 188	902 400	905 800	856 700	815 251	787 620	771 991	741 430	723 175
Тернопіл ьська область	476 568	494 100	511 400	495 300	478 485	474 696	475 145	473 727	471 359
Харківськ а область	2 513 020	2 524 600	2 465 800	2 308 700	2 251 434	2 214 078	2 202 474	2 158 121	2 115 117
Херсонсь ка область	758 737	778 200	785 000	718 500	687 049	668 487	656 222	631 317	615 080
Хмельни цька область	722 976	745 200	777 600	739 000	724 244	726 168	729 473	720 752	713 312
Черкаськ а область	808 988	817 000	829 800	764 100	740 606	724 108	712 453	678 682	665 561

Чернівецька область	395014	398800	403700	379300	372629	379250	388215	390551	385972
Чернігівська область	756057	774700	778900	735100	708979	691982	682038	649063	633335

Джерело: [85]

Таблиця А3

Чисельність сільського населення регіонів України у 1989–2022 рр.

	сільська місцевість								
	1989	1991	1995	2001	2005	2010	2014	2020	2022
Населення - всього, осіб									
Україна	17 119 080	16 859 200	16 609 600	15 971 500	15 271 497	14 438 152	14 089 626	12 763 070	12 473 627
Вінницька область	1 075 398	1 043 300	999 900	959 500	906 978	836 384	802 993	746 031	719 927
Волинська область	543 007	529 200	518 800	525 400	518 555	501 298	497 649	492 242	487 867
Дніпропетровська область	649 922	642 000	633 300	610 200	582 689	554 187	540 643	507 904	490 406
Донецька область	517 297	510 700	505 100	482 400	454 846	423 882	406 150	377 459	365 922
Житомирська область	726 552	692 900	664 800	619 900	585 112	543 665	522 793	491 755	475 772
Закарпатська область	737 261	736 600	774 900	790 600	785 983	782 261	789 988	787 887	781 115
Запорізька область	505 727	497 000	493 400	473 800	449 459	420 082	406 797	381 170	368 552
Івано-Франківська область	826 255	826 100	827 600	819 700	803 009	784 292	781 323	761 333	749 252

Київська область	897 678	876 600	826 400	783 700	728 837	669 695	655 257	675 661	686 521
Кіровогра дська область	497 039	487 100	480 100	454 700	424 715	389 882	369 702	341 165	327 854
Луганськ а область	389 753	384 000	380 400	357 200	334 911	308 443	294 159	276 323	269 061
Львівська область	1 117 161	1 103 900	1 079 900	1 068 800	1 038 246	1 001 628	992 574	978 044	961 776
Миколаїв ська область	456 328	452 800	459 100	431 600	407 615	384 781	374 610	351 840	341 123
Одеська область	897 243	889 300	889 700	850 200	821 091	795 880	792 701	780 168	769 856
Полтавсь ка область	763 418	751 800	732 600	680 700	636 936	587 082	559 133	519 777	504 203
Рівненськ а область	639 646	629 900	626 400	623 000	614 412	601 390	605 214	604 873	599 942
Сумська область	547 464	527 800	505 300	461 100	428 684	384 697	360 966	326 817	312 597
Тернопіл ьська область	692 303	681 000	666 300	654 600	641 088	614 169	598 182	564 968	550 354
Харківськ а область	684 158	670 200	657 500	628 600	596 913	555 011	534 768	500 340	483 844
Херсонсь ка область	481 232	480 500	490 200	471 200	451 134	424 944	416 345	396 596	386 518
Хмельни цька область	804 138	775 400	739 400	706 000	663 794	607 789	577 519	533 950	515 517

Черкаський область	722 539	713 900	687 800	654 700	616 529	571 110	547 504	513 455	495 183
Чернівецька область	543 015	539 800	541 700	548 600	538 862	525 121	520 293	511 081	504 485
Чернігівська область	659 850	631 100	588 400	527 000	478 742	417 765	384 788	342 231	325 980

Джерело: [85]

Таблиця А4

Динаміка загальної чисельності населення в регіонах України (1989–2022 рр.)

	1989	1991	1993	1995	1999	2001	2005	2010	2014	2020	2022
Міська та сільська місцевості	51,7	51,9	52,2	51,7	49,9	48,9	47,3	45,9	45,4	41,9	41,2
міська місцевість	34,6	35,1	35,4	35,1	33,7	32,9	32,0	31,5	31,3	29,1	28,7
сільська місцевість	17,1	16,8	16,8	16,6	16,2	16,0	15,3	14,42	14,1	12,7	12,5

Джерело: [85]

Таблиця А5

Темпи росту міграції населення в регіонах України (1989–2022 рр., %)

	Темпи росту/зменшення загального населення 2022/1989*100	Темпи росту/зменшення міського населення 2022/1989*100	Темпи росту/зменшення сільського населення 2022/1989*100
Україна	79,6	83,0	72,9
Вінницька	78,1	92,1	66,9
Волинська	96,2	103,0	89,8
Дніпропетровська	79,8	80,7	75,5
Донецька	76,1	76,7	70,7
Житомирська	76,3	85,9	65,5
Закарпатська	99,4	90,0	105,9
Запорізька	78,7	80,6	72,9
Івано-Франківська	95,0	100,9	90,7
Київська	92,7	106,7	76,5
Кіровоградська	72,9	77,6	66,0
Луганська	73,5	74,2	69,0
Львівська	90,2	93,0	86,1
Миколаївська	82,1	85,9	74,8
Одеська	89,0	90,6	85,8
Полтавська	77,1	85,6	66,0
Рівненська	97,6	102,2	93,8
Сумська	72,3	81,7	57,1
Тернопільська	87,4	98,9	79,5
Харківська	81,3	84,2	70,7
Херсонська	80,8	81,1	80,3
Хмельницька	80,5	98,7	64,1
Черкаська	75,8	82,3	68,5
Чернівецька	94,9	97,7	92,9
Чернігівська	67,8	83,8	49,4

Джерело: розраховано автором на основі: [85]

Додаток Б

Таблиця Б1

Динаміка міграційного сальдо населення України за регіонами у 2000-2021
рр.(дані з держстату)

	Роки						
	2002	2005	2010	2015	2019	2020	2021
Україна	-33 791	4 583	16 133	14 233	21 512	9 316	21 261
Вінницька область	-1 899	-2 783	-387	686	-2 724	-2 400	-2 458
Волинська область	-1 862	-1 092	-2	119	-997	-128	-400
Дніпропетровська область	-384	2 082	-28	-1 351	-1 426	-632	-283
Донецька область	-9 299	-1 199	-1 071	-9 239	-7 680	-5 433	-5 288
Житомирська область	-2 376	-3 175	-292	-1 280	-1 667	-656	-1 328
Закарпатська область	-2 458	-2 333	-832	-1 651	-500	-409	164
Запорізька область	-1 614	-1 201	186	-797	-2 155	-2 021	-1 907
Івано-Франківська область	-848	-849	228	1 901	268	396	758
Київська область	-945	850	4 554	11 225	27 343	24 762	30 094
Кіровоградська область	-4 264	-5 521	-674	-688	-3 345	-2 405	-2 944
Луганська область	-8 235	-4 711	-2 394	-5 634	-4 940	-3 491	-3 377
Львівська область	-3 297	-1 723	-876	1 335	1 099	864	833
Миколаївська область	-1 855	-531	-365	206	-2 113	-1 336	-2 214
Одеська область	-1572	2 697	5 102	986	9 075	5 131	6 427
Полтавська область	-827	7	47	990	411	5232	289
Рівненська область	-1 748	-2 278	-1 175	-782	-2 474	-1 117	-1 335

Сумська область	-3 467	-2 720	-987	-974	-2 250	-1 826	-2 301
Тернопільська область	-1 137	-1 680	-994	250	-326	-150	717
Харківська область	2 661	5 159	1 839	4 981	5 436	2 843	4 701
Херсонська область	-3 590	-3 491	-1 150	-301	-2 074	-1 799	-2 073
Хмельницька область	-3 250	-2 970	-603	-174	-543	214	-133
Черкаська область	-354	-1 009	-476	-188	-2 132	-333	-1 396
Чернівецька область	-220	-344	635	996	47	-523	431
Чернігівська область	-2 060	-2 656	15	155	-1 996	-999	-1 449
м.Київ	17 806	30 640	10 611	13 462	17 175	241	5 733
АР Крим	465	2 773	3 446				
м. Севастополь	1 423	2 641	1 776				

Джерело: розраховано автором на основі: [123]

Таблиця Б2

Динаміка кількості прибулих в межах України
(дані з держстату)

	Роки						
	2002	2005	2010	2015	2019	2020	2021
Україна	717532	723642	652639	533278	576032	435280	476925
Вінницька	30514	28858	29569	27829	21049	14 014	16 268
Волинська	15851	18237	17239	16253	14641	10 710	11 487
Дніпропетровська	51371	54493	44366	37594	34983	27 448	30 109
Донецька	62952	61411	55343	16662	17304	14 293	15 119
Житомирська	23779	22078	22898	19783	20231	16 125	16 620
Закарпатська	8570	9080	8154	6103	7247	5 468	6 700
Запорізька	26441	25692	22306	17890	16761	13 016	13 302
Івано-Франківська	17344	15706	16603	18873	16578	12 587	14 499
Київська	24889	28569	26999	35554	59518	49 252	57 336
Кіровоградська	16062	12744	16509	14898	13364	10 061	9 238
Луганська	36581	35537	31105	5974	7131	5 605	5 722
Львівська	32248	32650	31341	31499	35083	25 913	27 940
Миколаївська	19885	19191	14617	14023	12534	9 481	9 800
Одеська	30703	35060	34355	25781	38529	28 402	30 819
Полтавська	29584	29760	24463	23735	25659	19 038	20 296
Рівненська	22017	20362	19355	19812	18563	14 462	15 656
Сумська	19557	20134	20906	18334	16979	12 883	12 809
Тернопільська	16135	13843	13808	15263	16232	10 850	12 773
Харківська	54138	52186	42631	40549	48296	38 711	42 521
Херсонська	16667	16509	14572	12646	11736	8 535	8 729
Хмельницька	23062	22230	22536	22350	22232	16 222	16 717
Черкаська	27062	25857	20588	18680	18204	14 884	14 531
Чернівецька	11774	11383	10209	10548	9627	6 199	7 713
Чернігівська	20692	18861	17566	16538	13211	10 336	11 073
м. Київ	40537	55129	43144	46107	60340	40 785	49 148
АР Крим	34452	32831	27016				
м. Севастополь	4665	5251	4441				

Джерело: [123]

Таблиця Б3

Динаміка кількості вибухів в межах України
(дані з держстату)

	Роки						
	2002	2005	2010	2015	2019	2020	2021
Україна	717532	723642	652639	519045	554520	425964	455664
Вінницька	31500	31772	30598	27143	23773	16 414	18 726
Волинська	16663	18897	17348	16134	15638	10 838	11 887
Дніпропетровська	48350	52246	45441	38945	36409	28 080	30 392
Донецька	64761	62742	57473	25901	24984	19 726	20 407
Житомирська	25442	25057	23511	21063	21898	16 781	17 948
Закарпатська	9757	10608	8926	7754	7747	5 877	6 536
Запорізька	26681	26865	22835	18687	18916	15 037	15 209
Івано-Франківська	17834	16376	16516	16972	16310	12 191	13 741
Київська	25585	28132	23009	24329	32175	24 490	27 242
Кіровоградська	19733	18112	17532	15586	16709	12 466	12 182
Луганська	40321	39271	33726	11608	12071	9 096	9 099
Львівська	34356	33966	32159	30164	33984	25 049	27 107
Миколаївська	20735	19896	15355	13817	14647	10 817	12 014
Одеська	31217	34466	32175	24795	29454	23 271	24 392
Полтавська	29277	29676	24833	22745	25248	18 515	20 007
Рівненська	22526	21869	20453	20594	21037	15 579	16 991
Сумська	22352	22738	22051	19308	19229	14 709	15 110
Тернопільська	16939	15264	14879	15013	16558	11 000	12 056
Харківська	48534	47817	41409	35568	42860	35 868	37 820
Херсонська	19104	19912	15946	12947	13810	10 334	10 802
Хмельницька	25698	25188	23347	22524	22775	16 008	16 850
Черкаська	26952	27076	21363	18868	20336	15 217	15 927
Чернівецька	11434	11434	9937	9552	9580	6 722	7 282
Чернігівська	21763	21323	17914	16383	15207	11 335	12 522
м. Київ	22545	26400	34778	32645	43165	40 544	43 415
АР Крим	34479	33396	25876				
м. Севастополь	34479	3143	3249				

Джерело: [123]

Таблиця Б4

Динаміка кількості прибулих міжнародна міграція України
(дані з держстату)

	Роки						
	2002	2005	2010	2015	2019	2020	2021
Україна	42473	39580	30810	30659	45 011	26 361	41 724
Вінницька	1033	981	1113	755	689	132	480
Волинська	568	469	479	414	266	122	170
Дніпропетровська	2472	2023	2071	2126	2 001	1 530	2 350
Донецька	5034	4834	2852	516	726	432	616
Житомирська	797	601	645	596	568	271	454
Закарпатська	323	222	302	266	676	365	918
Запорізька	2035	1669	1333	1163	1 000	392	1 006
Івано-Франківська	389	378	567	989	895	310	667
Київська	821	916	816	1314	2 525	1 933	3 358
Кіровоградська	700	330	605	554	488	133	125
Луганська	2521	1933	1430	245	386	248	313
Львівська	620	537	516	1007	1 431	769	1 031
Миколаївська	1184	1022	737	799	800	412	493
Одеська	3249	3704	3603	3151	6 289	2 011	2 660
Полтавська	960	726	726	1020	1 937	1 201	1 803
Рівненська	448	298	196	332	341	202	330
Сумська	757	596	479	568	1 056	458	560
Тернопільська	286	287	409	698	1 446	755	1 335
Харківська	2791	3050	1465	5533	8 723	5 705	7 090
Херсонська	1105	797	491	406	145	160	97
Хмельницька	674	609	529	481	708	469	674
Черкаська	1043	880	617	777	446	301	479
Чернівецька	628	497	596	735	1 091	524	1 463
Чернігівська	585	602	720	594	150	69	105
м. Київ	3939	4050	3448	5620	10 228	7 457	13 147
АР Крим	6108	6381	3240				
м. Севастополь	1403	1188	825				

Джерело:[123]

Таблиця Б5

Динаміка кількості вибулих міжнародна міграція з України

	Роки						
	2002	2005	2010	2015	2019	2020	2021
Україна	76264	34997	14677	21409	26 789	19 121	22 587
Вінницька	1946	850	471	298	283	121	388
Волинська	1618	901	372	272	655	145	230
Дніпропетровська	5877	2188	1024	2300	972	494	949
Донецька	12524	4702	1793	315	567	448	598
Житомирська	1510	797	324	355	316	141	176
Закарпатська	1594	1027	362	1519	923	397	559
Запорізька	3409	1697	618	965	495	464	661
Івано-Франківська	747	557	426	707	952	444	485
Київська	1070	503	252	451	867	395	549
Кіровоградська	1293	483	256	350	396	109	161
Луганська	7016	2910	1203	68	417	260	270
Львівська	1809	944	574	713	1 483	670	767
Миколаївська	2189	848	364	541	352	187	527
Одеська	2892	1601	681	2126	942	330	420
Полтавська	2094	803	309	328	1 083	535	994
Рівненська	1687	1069	273	346	1 320	279	459
Сумська	1429	712	321	496	489	471	592
Тернопільська	619	546	332	312	743	228	290
Харківська	5734	2260	848	3291	5 670	5 002	5 274
Херсонська	2258	885	267	286	207	120	176
Хмельницька	1288	621	321	252	372	141	202
Черкаська	1507	670	318	359	416	276	279
Чернівецька	1188	790	233	382	841	344	462
Чернігівська	1574	796	357	282	147	104	112
м. Київ	4125	2139	1203	4095	5 881	7 016	7 007
АР Крим	5616	3043	934				
м. Севастополь	1651	655					

Джерело: [123]

Додаток В

Таблиця В.1

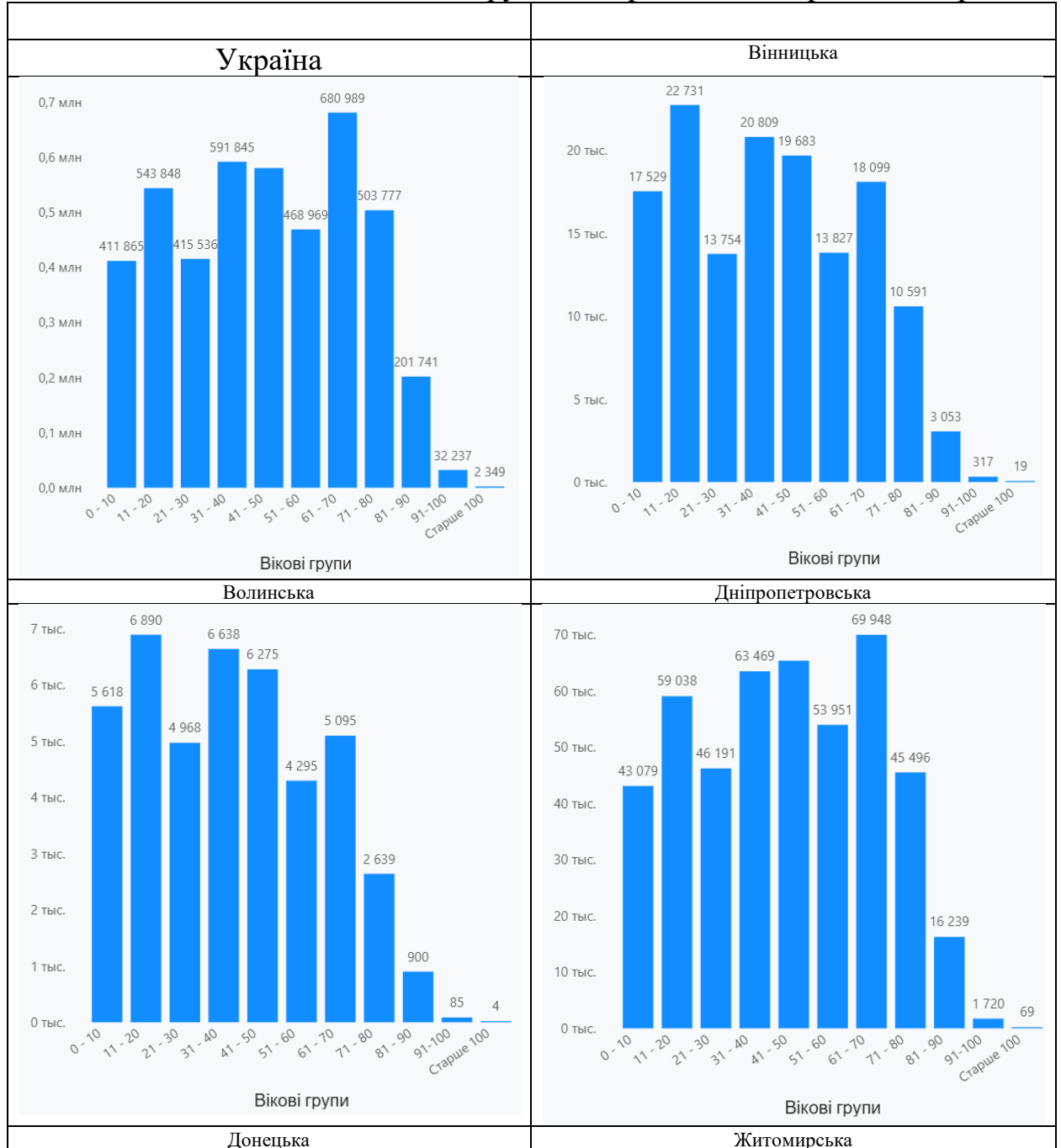
Вікова структура ВПО регіональний розріз (2025р.)

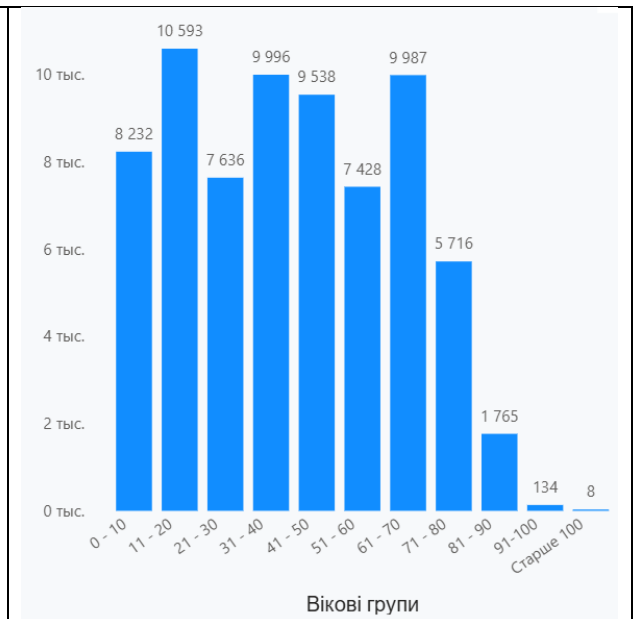
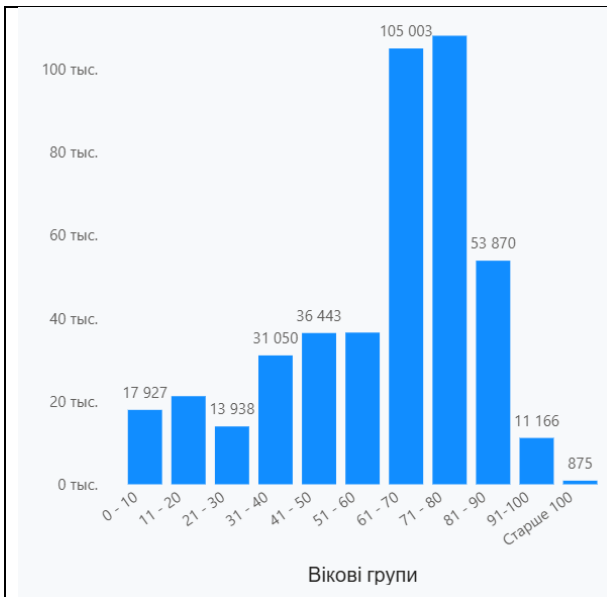
	Загальна кількість	Діти 0-18 років(осіб)	Частка дітей віком 0-18 років (%)	Дорослі 18 +(осіб)	Частка дорослих віком 18+ років (%)
Україна	4 609 109	808 114	18,4	3 574 229	81,6
Вінницька	143 017	34 478	25	103 878	75
Волинська	43 407	10 751	25	32 008	75
Дніпропетровська	471 948	86 390	19	372 707	82
Донецька	504 510	34 254	8	400 150	92
Житомирська	72 582	15 930	22,7	54 123	77,2
Закарпатська	123 852	33 937	28	87 137	72
Запорізька	225 238	37 836	17,5	177 716	82,5
Івано- Франківська	109 571	28 068	26	79 497	74
Київська	235 352	46 709	20	185 405	80
Кіровоградська	85 562	18 783	22,4	65 140	77,6
Луганська	269 797	12 803	6	217 555	94
Львівська	201 075	46 052	23,7	148 185	76,3
Миколаївська	119 438	27 457	24,3	85 371	75,7
Одеська	223 737	49 401	22,6	169 421	77,4
Полтавська	184 384	34 758	19,3	145 640	80,7
Рівненська	42 243	9 872	23,7	31 690	76,3
Сумська	102 883	21 044	21,2	78 425	78,8
Тернопільська	63 183	15 696	25,7	45 353	74,3
Харківська	508 131	77 662	16,3	398 833	83,7
Херсонська	47 720	6 836	14,4	40 493	85,6
Хмельницька	117 516	28 773	24,9	86 891	76,1
Черкаська	140 209	32 233	23,3	106 155	76,7
Чернівецька	71 437	18 731	27	50 761	73
Чернігівська	69 310	13 682	21,4	50 217	78,6
м. Київ	432 931	65 959	15,4	361 423	84,5

Джерело: [123]

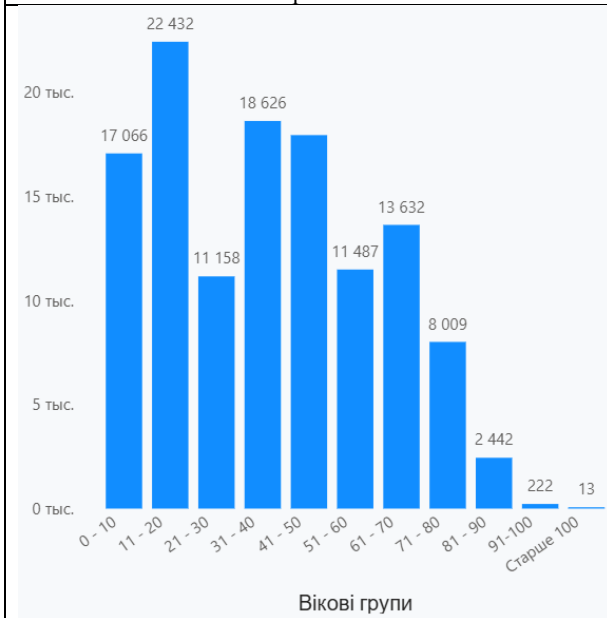
Таблиця В.2

Чисельність ВПО за віковими групами за регіонами України 2025 рік

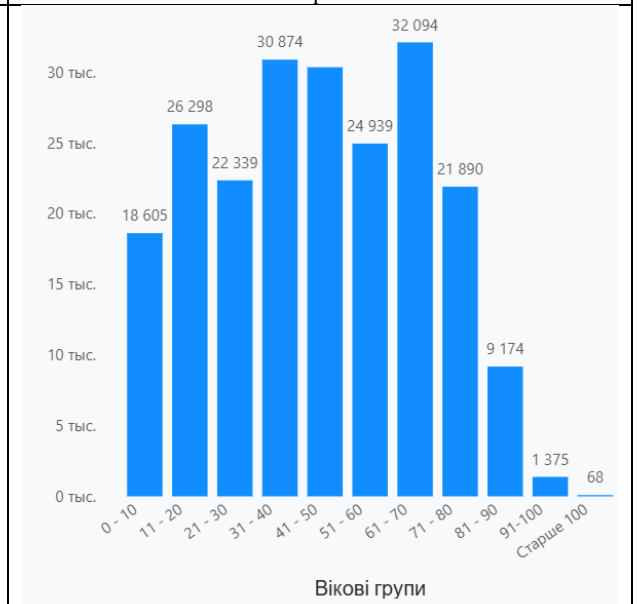

Закарпатська

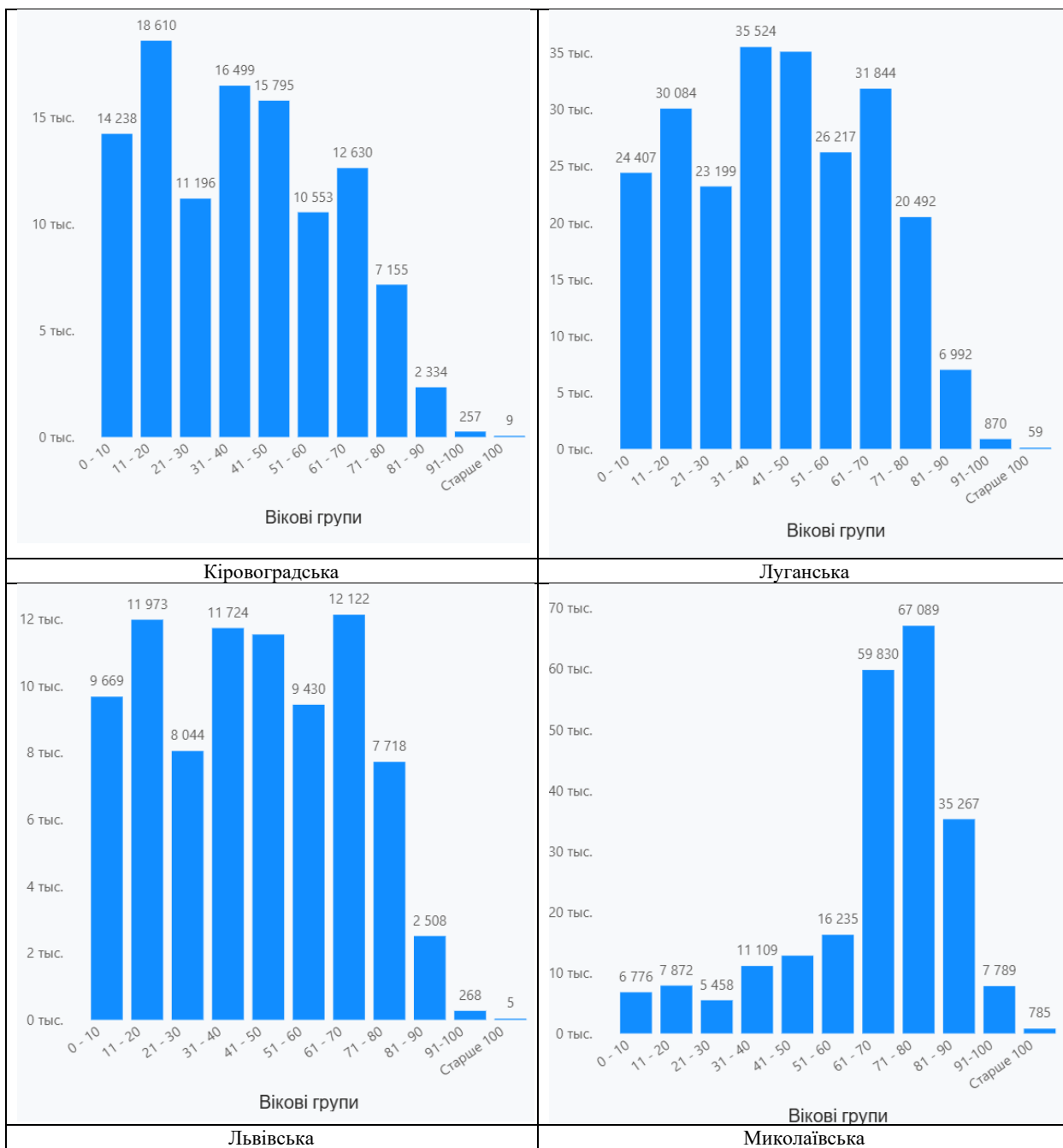

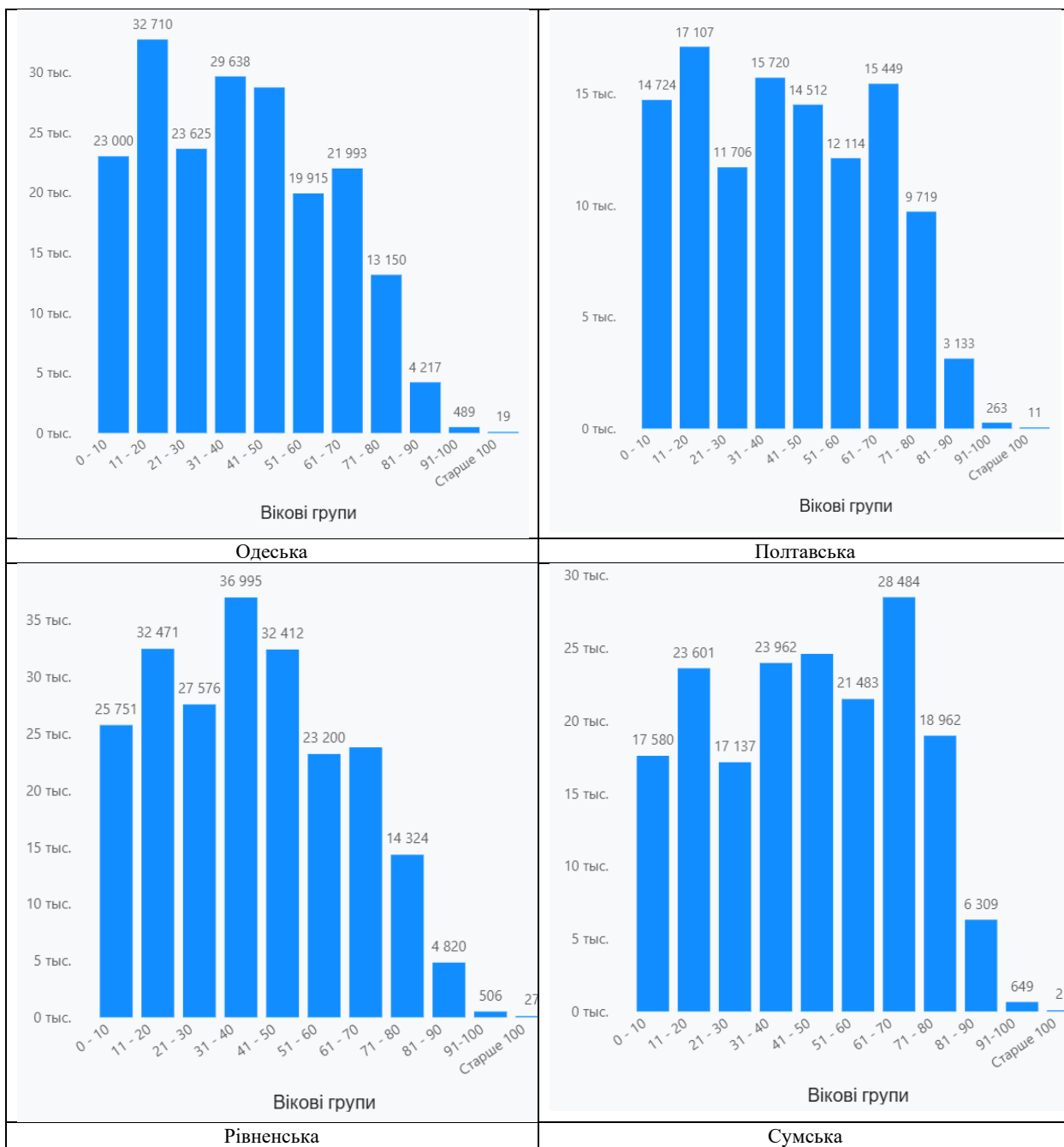
Івано-Франківська

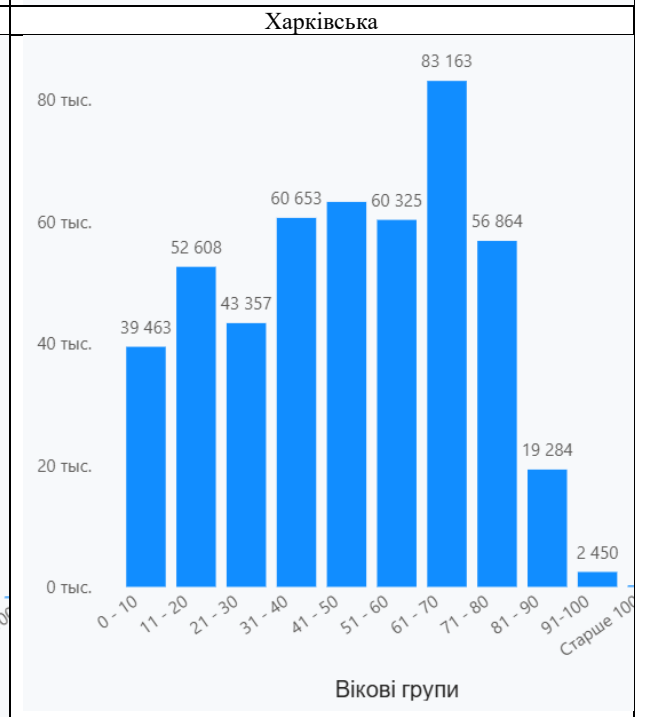
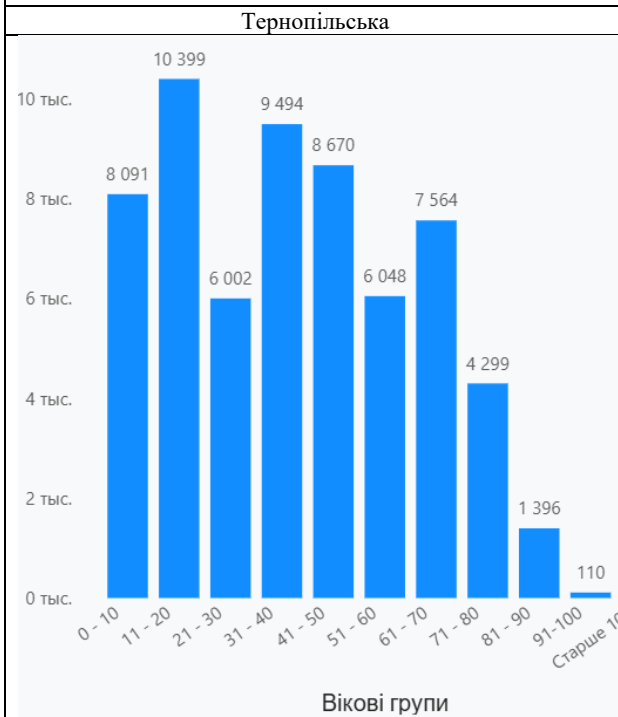
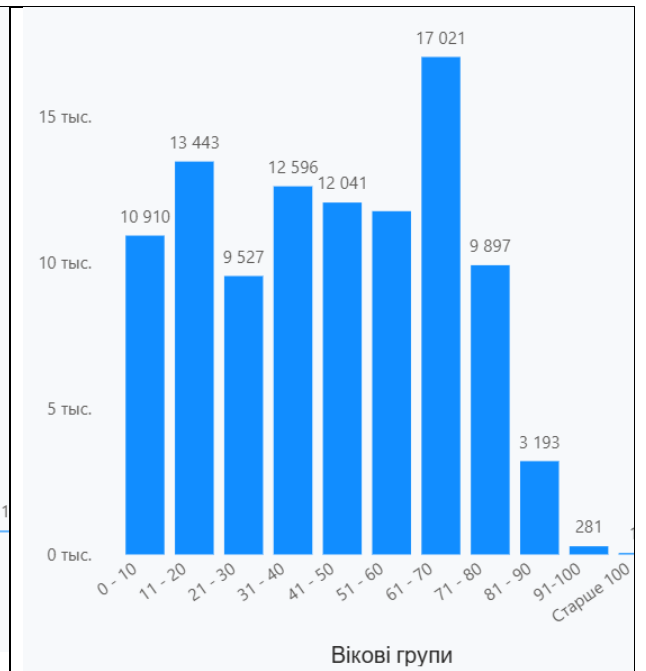
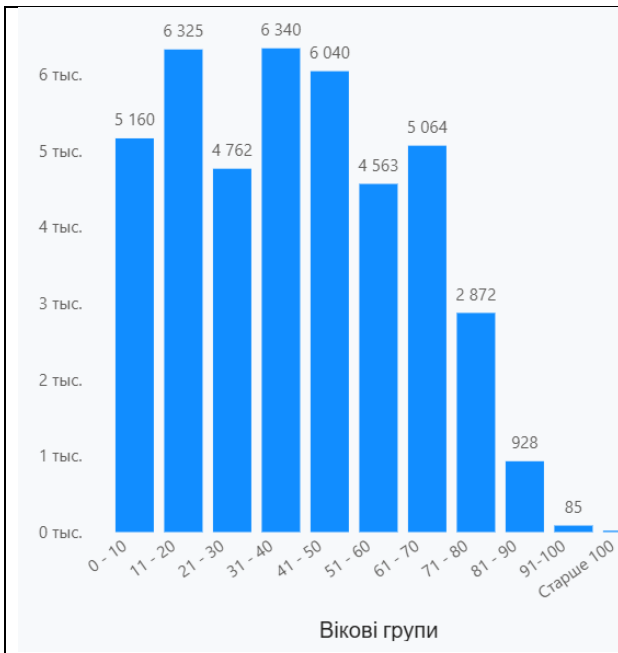
Запорізька

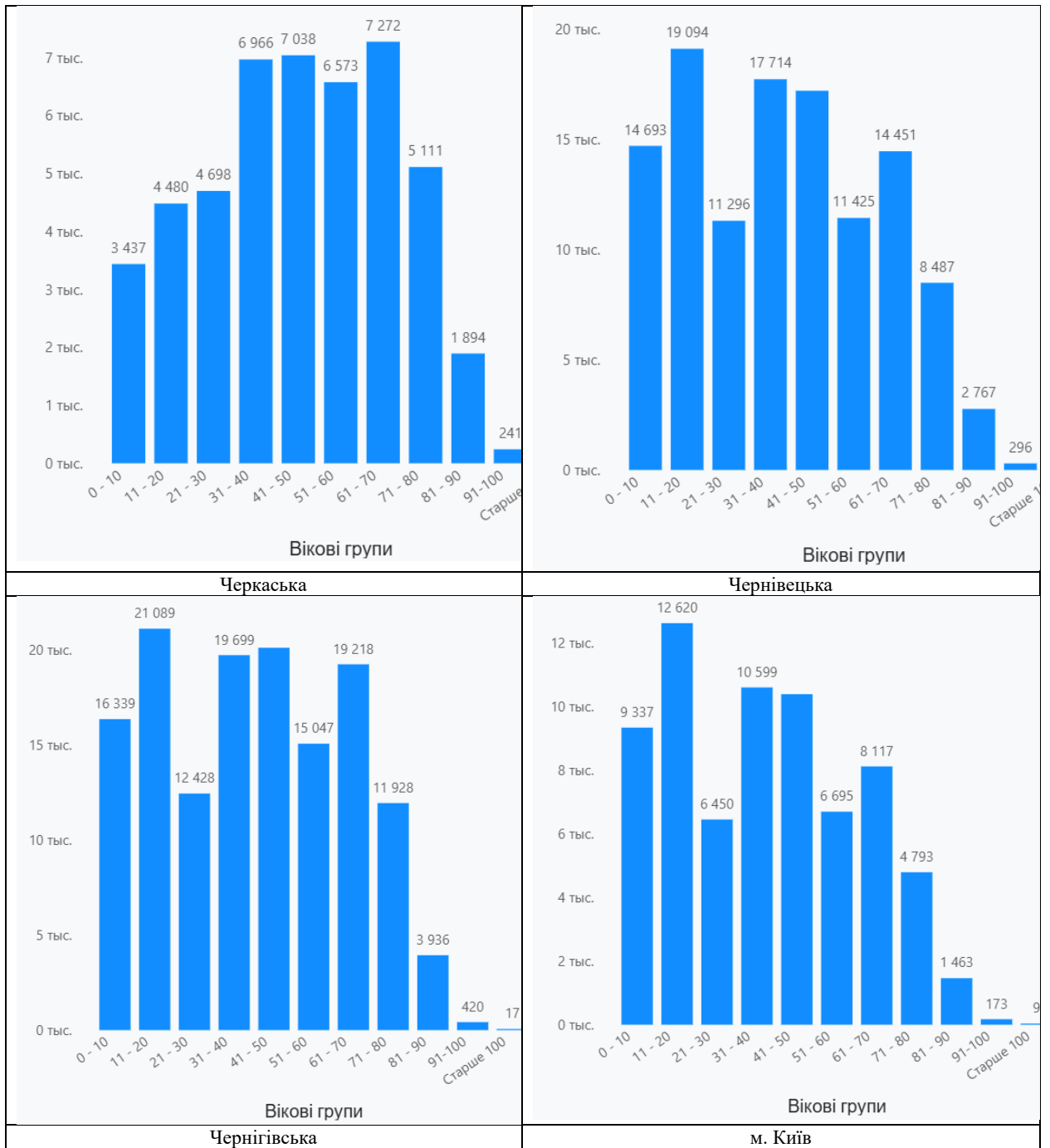

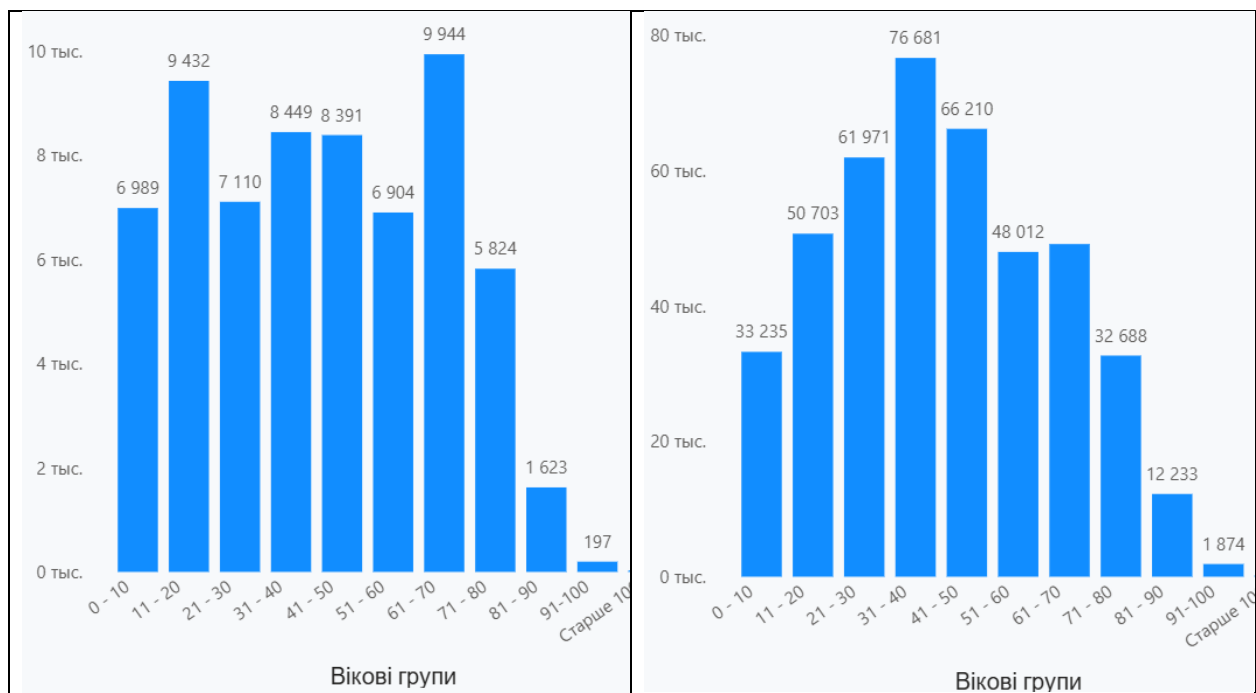
Київська

Джерело: [97]

Таблиця ВЗ

Чисельність зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (ВПО) за регіонами України та статтю

	Загальна чисельність ВПО	Чисельність чоловіків ВПО	Частка чоловіків у структурі ВПО (%)	Чисельність жінок ВПО	Частка жінок у структурі ВПО (%)
Україна	4 609 109	1 855 220	40,3	2 753 889	59,7
Вінницька	143 017	54 573	38,2	88 444	61,8
Волинська	43 407	17 397	40	26 010	60
Дніпропетровська	471 948	196 807	42	275 141	58
Донецька	504 510	204 779	40,6	299 731	59,4
Житомирська	72 582	29 485	40,6	43 097	59,4
Закарпатська	123 852	44 004	35,5	79 848	64,5
Запорізька	225 238	99 206	44	126 032	56
Івано- Франківська	109 571	39 554	36,1	70 017	63,9
Київська	235 352	97 493	41,4	137 859	58,6
Кіровоградська	85 562	34 488	40,3	51 074	59,7
Луганська	269 797	105 880	39,2	163 917	60,8
Львівська	201 075	74 406	37	126 669	63
Миколаївська	119 438	48 037	40,2	71 401	59,8
Одеська	223 737	89 262	40	134 475	60
Полтавська	184 384	74 480	40,4	109 904	59,6
Рівненська	42 243	16 999	40,2	25 244	59,8
Сумська	102 883	41 587	40,4	61 296	59,6
Тернопільська	63 183	23 442	37,1	39 741	62,9
Харківська	508 131	207 110	40,8	301 021	59,2
Херсонська	47 720	22 590	47,3	25 130	52,7
Хмельницька	117 516	45 959	39,1	71 557	60,9
Черкаська	140 209	55 275	39,4	84 934	60,6
Чернівецька	71 437	25 896	36,3	45 541	63,7
Чернігівська	69 310	27 596	39,8	41 714	60,2
м. Київ	432 931	178 884	41,3	254 047	58,7

Джерело: розраховано автором на основі [97]

Додаток Г

Акти впровадженнь результатів дисертаційної роботи

Г1. Акти впровадженнь в навчальний процес

Г1. Акти впровадженень в навчальний процес

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з наукової роботи
д.б.н. проф. Володимир ІВАНІЦЯ
« 23 » 01 2026р

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з науково-педагогічної
роботи
д.с.н. проф. Ірина ЛОМАЧИНСЬКА
« 23 » 01 2026р

АКТ

впровадження результатів дисертаційної роботи

Острої Вікторії Анатоліївни

на тему: «Суспільно-географічні аспекти дослідження міграційних
трансформацій в регіонах України»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 106 Географія

У межах дисертаційної роботи Острої Вікторії Анатоліївни досліджено міграційні трансформації в регіонах України як складний суспільно-географічний процес, що формується під впливом соціально-демографічних, економічних, політичних, безпекових, інфраструктурних і поселенських чинників. У роботі здійснено комплексний аналіз територіальних відмінностей міграційних процесів в Україні, виявлено регіональні диспропорції у масштабах, напрямках, інтенсивності та структурі міграційних переміщень населення, обґрунтовано методичні підходи до суспільно-географічного оцінювання міграційної ситуації, а також розкрито особливості просторової організації міграційних трансформацій в умовах сучасних суспільних змін.

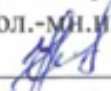
Особливу увагу в дослідженні приділено системному аналізу чинників територіальної диференціації міграційних процесів, оцінюванню впливу демографічної структури населення, рівня соціально-економічного розвитку регіонів, урбанізаційних процесів, стану ринку праці, якості життєвого середовища та особливостей розселення на формування міграційної ситуації. Одержані результати дослідження, аналітичні висновки, запропоновані типологічні підходи та елементи суспільно-географічного районування можуть бути використані як науково-аналітична основа для вдосконалення регіональної міграційної політики, просторового планування, прогнозування демографічних змін і розроблення заходів щодо зниження територіальних диспропорцій соціально-демографічного розвитку регіонів України.

Результати наукового дослідження впроваджено в навчальний процес геолого-географічного факультету, зокрема під час проведення лекційних і семінарських занять із дисциплін «Основи суспільної географії», «Основи регіоналістики» та «Основи просторового планування». Використання положень дисертаційної роботи сприяє поглибленню підготовки здобувачів вищої освіти в частині опанування методів суспільно-географічного аналізу, оцінювання територіальних відмінностей міграційних процесів населення та формування навичок комплексного дослідження просторової організації суспільних процесів.

Заст. декана ГГФ

з наукової роботи

к.геол.-мн.н., доц.

 Наталія ФЕДОРОНЧУК

« 24 » 01 2026р.

Заст. декана ГГФ

к.пед.н., доц.

 Марія АДОБОВСЬКА

« 24 » 01 2026р.

Науковий керівник

Д.г.н./проф.

 Вікторія ЯВОРСЬКА

« 24 » 01 2026р.

Г2. Акти впровадженнь в практичній діяльності

«ЗАТВЕРДЖУЮ» Проректор з наукової роботи д.б.н. проф. Володимир ІВАНІЦЯ « 12 » 03 2026р	«ЗАТВЕРДЖУЮ» Директор «ПП ТЕРРА ІНЖИНІРИНГ» Валентин ЄВДОКИМЕНКО « 12 » 03 2026р
--	---

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувачки ступеня доктора філософії на тему;
«Суспільно-географічні аспекти дослідження міграційних трансформацій в
регіонах України»
Острої Вікторії Анатоліївни

Цим Актом підтверджується, що результати дисертаційного дослідження Острої Вікторії Анатоліївни на тему «Суспільно-географічні аспекти дослідження міграційних трансформацій в регіонах України», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 Географія, впроваджено в аналітичну та практичну діяльність ПП «ТЕРРА ІНЖИНІРИНГ».

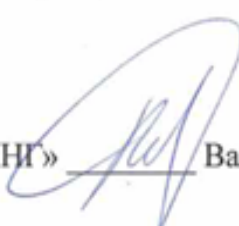
У межах дисертаційного дослідження міграційні трансформації в регіонах України розглянуто як складне суспільно-географічне явище, що формується під впливом демографічних, соціально-економічних, безпекових, політичних, інфраструктурних і поселенських чинників. У роботі здійснено комплексний аналіз територіальних відмінностей міграційних процесів, виявлено регіональні диспропорції у масштабах, напрямках, інтенсивності та структурі міграційних переміщень населення, обґрунтовано методичні підходи до суспільно-географічного оцінювання міграційної ситуації, а також розкрито закономірності просторової організації міграційних трансформацій у сучасних умовах розвитку України.

Практичну цінність для діяльності підприємства становлять положення дослідження, пов'язані з оцінюванням впливу демографічної структури населення, характеру розселення, рівня соціально-економічного розвитку, стану ринку праці, мобільності трудових ресурсів, якості життєвого середовища та регіональних диспропорцій на формування міграційної ситуації. Одержані

результати, зокрема аналітичні висновки, типологічні побудови та підходи до суспільно-географічного районування, використано як науково-аналітичну основу під час підготовки інформаційних матеріалів, оцінювання регіональних умов розвитку, а також у процесі врахування просторових чинників у практичній діяльності підприємства.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в діяльність підприємства під час підготовки аналітичних узагальнень, пов'язаних з оцінюванням територіальних особливостей розвитку регіонів, демографічної динаміки, трудової мобільності населення та просторових умов функціонування соціально-економічних систем. Використання матеріалів дисертації сприяє поглибленню системного аналізу регіональних відмінностей міграційних процесів, посиленню аналітичного забезпечення практичної діяльності підприємства та розширенню можливостей застосування суспільно-географічного підходу у сфері територіального аналізу.

Директор

ПП «ТЕРРА ІНЖИНІРИНГ» Валентин ЄВДОКИМЕНКО

М.П.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувачки ступеня доктора філософії на тему «Суспільно-географічні аспекти дослідження міграційних трансформацій в регіонах України» Острої Вікторії Анатоліївни

Цим актом підтверджується, що результати дисертаційного дослідження Острої Вікторії Анатоліївни на тему «Суспільно-географічні аспекти дослідження міграційних трансформацій в регіонах України», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 106. Географія, впроваджено в аналітичну, науково-методичну та громадсько-просвітницьку діяльність ГО «Агенція забезпечення якості освіти і науки та розвитку європейських суспільних ініціатив».

У межах дисертаційного дослідження міграційні трансформації в регіонах України розглянуто як складне суспільно-географічне явище, що формується під впливом демографічних, соціально-економічних, безпекових, політичних, поселенських та інфраструктурних чинників. У роботі здійснено комплексний аналіз територіальних відмінностей міграційних процесів, виявлено регіональні диспропорції у масштабах, напрямках, інтенсивності та структурі міграційних переміщень населення, обґрунтовано методичні підходи до суспільно-географічного оцінювання міграційної ситуації, а також розкрито закономірності просторової організації міграційних трансформацій у сучасних умовах розвитку України.

Практичну цінність для діяльності громадської організації становлять положення дослідження, пов'язані з оцінюванням впливу демографічної структури населення, характеру розселення, рівня соціально-економічного розвитку, стану ринку праці, якості життєвого середовища та регіональних диспропорцій на формування міграційної ситуації. Одержані результати, зокрема аналітичні висновки, типологічні побудови та підходи до суспільно-географічного районування, використано як наукову основу для підготовки аналітичних матеріалів, експертних висновків, просвітницьких заходів і пропозицій у сфері освітньої, наукової, соціальної та регіональної політики.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в діяльність організації під час підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів, експертних узагальнень і громадських ініціатив, пов'язаних із проблемами регіонального розвитку, соціальної мобільності населення, освітньої та наукової політики, а також із формуванням європейсько орієнтованих суспільних практик. Використання матеріалів дисертації сприяє поглибленню системного аналізу

територіальних відмінностей міграційних процесів, посиленню доказової бази експертної діяльності організації та розширенню можливостей застосування суспільно-географічного підходу у сфері громадських і науково-освітніх ініціатив.

Голова ГО

«Агенція забезпечення якості
освіти і науки та розвитку європейських
суспільних ініціатив»,
доктор економічних наук, професор

Олена ШЕБАНІНА

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

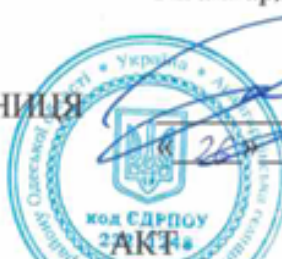
Проректор з наукової роботи
д.б.н.проф

Володимир ІВАНИЦЯ

« 2026 р

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Авангардівський селищний голова

Сергій ХРУСТОВСЬКИЙ

« 2026 р

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувачки ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 Географія
на тему

«Суспільно-географічні аспекти дослідження міграційних трансформацій в
регіонах України»
Острої Вікторії Анатоліївни

Результати дисертаційного дослідження Острої Вікторії Анатоліївни на тему «Суспільно-географічні аспекти дослідження міграційних трансформацій у регіонах України», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 «Географія», впроваджено в аналітичну та практичну діяльність Авангардівської селищної ради Одеського району Одеської області.

У межах дисертаційного дослідження міграційні трансформації в регіонах України розглянуто як складне суспільно-географічне явище, що формується під впливом демографічних, соціально-економічних, безпекових, політичних, інфраструктурних і поселенських чинників. У роботі здійснено комплексний аналіз територіальних відмінностей міграційних процесів, виявлено регіональні диспропорції за масштабами, напрямками, інтенсивністю та структурою міграційних переміщень населення, обґрунтовано методичні підходи до суспільно-географічного оцінювання міграційної ситуації, а також розкрито закономірності просторової організації міграційних трансформацій у сучасних умовах розвитку України.

Практичну цінність для діяльності органу місцевого самоврядування становлять положення дослідження, пов'язані з оцінюванням впливу демографічної структури населення, характеру розселення, рівня соціально-економічного розвитку, стану ринку праці, мобільності населення, якості життєвого середовища та регіональних диспропорцій на формування міграційної ситуації. Одержані результати, зокрема аналітичні висновки, типологічні

побудови та підходи до суспільно-географічного районування, використано як науково-аналітичну основу під час підготовки інформаційних матеріалів, оцінювання демографічних і міграційних тенденцій, а також урахування просторових чинників у практиці місцевого самоврядування.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в діяльність Авангардівської селищної ради під час підготовки аналітичних узагальнень, пов'язаних з оцінюванням територіальних особливостей розвитку громади, демографічної динаміки, міграційної мобільності населення та просторових умов функціонування локальної соціально-економічної системи. Використання матеріалів дисертації сприяє поглибленню системного аналізу регіональних і локальних відмінностей міграційних процесів, посиленню аналітичного забезпечення управлінських рішень та розширенню можливостей застосування суспільно-географічного підходу у сфері стратегічного планування розвитку територіальної громади.

Секретар Авангардівської селищної ради

Валентина ЩУР

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з наукової роботи
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

Володимир ІВАНИЦЯ

«19» 12 2025 р.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

В.о. Директора Агентства
трансграничного співробітництва
«СВРОРЕГІОН НИЖНІЙ ДУНАЙ»

Людмила МАЛЮТА

«19» 12 2025 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувачки ступеня доктора філософії на тему
«Суспільно-географічні аспекти дослідження міграційних трансформацій в
регіонах України»
Острої Вікторії Анатоліївни

Результати дисертаційного дослідження Острої Вікторії Анатоліївни на тему «Суспільно-географічні аспекти дослідження міграційних трансформацій в регіонах України», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 Географія, впроваджено в аналітичну та науково-методичну діяльність Агентства трансграничного співробітництва «СВРОРЕГІОН НИЖНІЙ ДУНАЙ».

У межах дисертаційного дослідження міграційні трансформації в регіонах України розглянуто як складне суспільно-географічне явище, що формується під впливом демографічних, соціально-економічних, безпекових, політичних, інфраструктурних і поселенських чинників. У роботі здійснено комплексний аналіз територіальних відмінностей міграційних процесів, виявлено регіональні диспропорції у масштабах, напрямках, інтенсивності та структурі міграційних переміщень населення, обґрунтовано методичні підходи до суспільно-географічного оцінювання міграційної ситуації, а також розкрито закономірності просторової організації міграційних трансформацій у сучасних умовах розвитку України.

Практичну цінність для діяльності установи становлять положення дослідження, пов'язані з оцінюванням впливу демографічної структури населення, характеру розселення, рівня соціально-економічного розвитку, стану ринку праці, трансграничної мобільності населення, якості життєвого середовища та регіональних диспропорцій на формування міграційної ситуації.

Одержані результати, зокрема аналітичні висновки, типологічні побудови та підходи до суспільно-географічного районування, використано як наукову основу для підготовки аналітичних матеріалів, експертних узагальнень і пропозицій у сфері транскордонного співробітництва, регіонального розвитку та європейської інтеграції прикордонних територій.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в діяльність установи під час підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів, експертних висновків і проєктних ініціатив, пов'язаних із проблемами транскордонної мобільності населення, демографічної динаміки, регіонального розвитку та просторової організації суспільства в межах прикордонних територій. Використання матеріалів дисертації сприяє поглибленню системного аналізу територіальних відмінностей міграційних процесів, посиленню доказової бази аналітичної діяльності установи та розширенню можливостей застосування суспільно-географічного підходу у сфері транскордонного партнерства.

В.о. директора
АГЕНТСТВА ТРАНСКОРДОННОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА
«ЄВРОРЕГІОН НИЖНІЙ ДУНАЙ»

Людмила МАЛЮТА